

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ ТЕОРИСКИ ЧАСОПИС

БРОЈ 9

СЕПТЕМБАР 1957

ГОДИНА IX

САДРЖАЈ

	Страна
Технички потпуковник инж. Момчило Сентић: Објекти сталне фортификације и дејство савременог наоружања — — — — —	571
Генерал-потпуковник Бранко Обрадовић: Противавионска одбрана трупа — — — — —	582
Пешадиски пуковник Дане Рајчевић: Расчлањавање поретка у савременом рату — — — — —	590
Потпуковник јединица везе Драган Фучко: Могућности савремених средстава везе — — — — —	598
Пуковник правне службе др Вуко Гоце-Гучетић: Кривична, дисциплинска и материјална одговорност војних лица — — — — —	607

ИЗ РАЗНИХ ДОМЕНА

Владимир Пејовски: Инвестиције и привредни развој Југославије	617
Генерал-мајор у пензији Иван Божић: Кипар — Војно-географски значај — — — — —	635

ПРИКАЗИ КЊИГА И ЧАСОПИСА

Пешадиски пуковник Милисав Перишић: Мао Це Тунг: Изабрана дела — — — — —	643
---	-----

IZ INOSTRANIH ARMIIJA

PRIKAZI STRANIH KNJIGA I ČASOPISA

B. Lidel Hart: Kako je Hitler spasao Britaniju kod Denkerka — M. P. — — — — —	651
E. A. Boltin: Pobeda Sovjetske armije kod Moskve 1941 — A. B. — — — — —	653
Pukovnik de Fukijer: Šestodnevni rat — A. M.	657
Major A. J. I. Poinder: Lake divizije i teške brigade — T. L. — — — — —	660
Major M. Rasin: Uloga PAA u raznim fazama bitke — M. D. — — — — —	663
General-major V. Agafonov: Organizovanje veze u nastupnoj operaciji armije pri forsiranju reke — J. A. — — — — —	665

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник пешадиски пуковник **Милутин Шуповић**

Војноиздавачки завод ЈНА, Београд, ул. Незнаног Јунака 38,
телефон 20-421, локал 2773

Текући рачун код Народне банке бр. 1032-Т-219, поштански фах 692.

Технички потпуковник инж. **МОМЧИЛО СЕНТИЋ**

ОБЈЕКТИ СТАЛНЕ ФОРТИФИКАЦИЈЕ И ДЕЈСТВО САВРЕМЕНОГ НАОРУЖАЊА

Сталну фортификацију, која разматра и решава питања изградње фортификациских објеката од материјала трајне отпорности (углавном од челика и бетона), у великој мери карактеришу и наоружање и опрема у њеним објектима. Наиме, за објекте сталног типа узима се посебна опрема и наоружање (већином оруђа казематске лафетације) од којих се захтева да створе што повољније услове за дејство и осматрање и пруже посади што већу заштиту и удобност.

У свом непрекидном развоју стална фортификација тежи, с једне стране, да својим објектима омогући да неутралишу или у што већој мери умање дејство наоружања противника, а са друге, да појачају ватрену и убитачну моћ сопственог наоружања и на тај начин пруже предност сопственим трупам, нарочито у почетној фази сукоба, када нападач још има преимућства постигнута изненађењем. Некада су стални фортификациски објекти претстављали основ моћи сопствених трупа и били су у стању да присиле противника да уводи нова средства и поступке да би их савладао, односно, уништио живу силу у њима. Касније, развојем технике и повећањем производности рада, наоружање се развијало бржим темпом и постепено је задобило превагу над фортификацијом, која је сада тежила да стигне и претстигне наоружање — у чему је понекад и успевала.

У периоду после Првог као и за време Другог светског рата, који је почео муњевито и одликовао се масовним дејством артиљерије из тенкова и употребом разних врста бомби од стране јуришне и бомбардерске авијације, фортификациски објекти су углавном грађени да би могли противстати јаком дејству тадашње артиљерије и авијације. И док је Други светски рат углавном вођен у „спрегу пешака, артиљераца и авијатичара“, или као што се каже, у „три димензије“, пред његов крај, у каснијим ратовима, као и на опитним полигонима појавила су се нова врло моћна оружја.

Када се говори о будућем рату, најчешће се замишљају покретне операције које углавном омогућује садашње наоружање које је релативно покретљиво, лако се њиме рукује и има велику брзину и тачност погађања, а усто и релативно велику ватрену моћ. Но, поред досадашњих врста оружја, усавршених и са побољшаним балистичким и конструктивним особинама, у будућем рату ће се приме-

њивати и нова оружја која имају већу тачност погађања и далеко већу ударну и разорну моћ, али која су у исто време и врло осетљива и траже посебну заштиту.

Дејство савремених оружја на фортификациске објекте сталног типа изражава се кроз различите ефекте. У циљу пружања одређене заштите људству, наоружању и муницији, као и осталој опреми у објектима сталног типа, при њиховом пројектовању и изради мора се водити рачуна о свим врстама дејства савременог наоружања, и то: о бушећем и продорном дејству артиљериских зрна и свих врста пројектила са релативно малим разорним дејством; о пробојном и јаком експлозивном дејству авиобомби и свих врста артиљериских ракета (слободних и вођених); о свим врстама дејства нуклеарног оружја (разорном, топлотном и радиоактивном); о запаљивом и отровном дејству хемиског оружја и о биолошком дејству разних бактерија.

Но, осим наоружања (којим може да се дејствује на фортификациске објекте, или које се може користити за дејство из ових објеката), при изради будућих фортификациских објеката мора се водити рачуна и о утицају савремених средстава за нишањење и осматрање, јер прва омогућују прецизно гађање објеката, односно, траже специјалне услове за рад у самом објекту, а друга омогућују лако откривање објеката и њихово брзо уочавање.

Све ове врсте дејстава савременог оружја и особине поменутих средстава имају директног утицаја, у првом реду, на стварање концепције о будућим фортификациским објектима, а потом, на избор материјала за изградњу објеката и њихове опреме, као и на димензионирање заштитних дебљина и конструкција. А осим тога, начин и јачина дејства савременог наоружања које ће се користити за заштиту објеката утицаће и на начин њихове израде. Разматрање ових дејстава и заштита од њих, као и наоружање и опрема објеката и њихова перспектива у будућности, биће предмет даљег излагања.

Дејство савременог оружја на фортификациске објекте сталног типа

Продорно и бушеће дејство. Појава артиљерије са положеном путањом, панцирних граната (за пробој оклопа и бетона), поткалибарних зрна и кумулативних пуњења, а нарочито ракета (слободних и вођених), знатно је утицала на заштитне дебљине армиранобетонских зидова и панцира. Ударно дејство савремених пројектила карактерише се великом кинетичком енергијом, која изазива динамичко дејство великог импулса и унутрашње напоне у конструкцији (што често изазива појаву контралевка на супротној површини зида). У даљем кретању пројектили, нарочито они који се обрћу око дуже осе, испољавају бушеће дејство у иначе тврдим материјалима и, најзад (уколико још има импулса од динамичког удара), по избијању контралевка на супротној страни, јавља се експлозивно дејство. Због тога су класични армиранобетонски зидови, димензионирани према дејству директног удара, попримили неприхватљиво велике димензије и већ

се поставља питање њиховог даљег опстанка. Даља примена армираног бетона биће могућна само ако се промени његова чврстоћа, повећа еластичност и измени структура зидова. Раслојавање зида мора се извршити материјалима разних густина, да би се онемогућило правилно преношење импулса удара кроз његову масу, а тиме спречило избијање материјала на другој страни. У овом погледу би знатно допринела примена еластичног слоја зида са супротне стране од места удара, који би примио унутрашње напоне и спречио избијање материјала, односно, појаву мениска.

Примена еластичног бетона (класичног бетона коме су додате неке хемикалије или уља) и преднапрегнутог бетона вероватно ће довести до смањења дебљине директно изложених зидова, а примена прослојака од природног асфалта у зиду (такозвани „сендвич“ зидови), знатно ће умањити пренос удара. Но, и класични слојеви камена трпанца имаће и даље свој пуни значај.

Ипак, најефикаснију заштиту од продорног дејства савременог оружја пружиће пројектовање таквих објеката који излажу што мање површине директном удару (полуукопани, укопани или подземни). Но, ово неће бити увек могуће извести због теренских прилика, природе појединих објеката, услова за гађање и осматрање из њих.

Панцири, од којих се често раде цели објекти или само њихови поједини делови, такође ће бити изложени пробијању те би и њихове димензије прелазиле разумне границе. Зато се у даљој примени мора ићи на побољшање њихове отпорности, било коришћењем материјала бољег квалитета, било применом панцира нове структуре („сендвич“ плоча и сл.). Но, панцири ће се и даље примењивати код оних конструкција (или њихових делова) чије су димензије ограничене, као и ради заштите отвора за осматрање и дејство, улаза у објекте и сл.

Пробојно и експлозивно дејство (авиобомби и свих врста ракете). Пробојна и разорна моћ класичних авиобомби знатно су побољшане, те и оне претстављају озбиљно средство за дејство на хоризонталне површине објеката. Авиобомбе, предвиђене за масовно разарање, већ су достигле огромне димензије (пored класичне од 1.000 кг помињу се и бомбе од 10.000, па и 20.000 кг). Но, у тежњи за повећањем ударне брзине авиобомбе, конструисане су и усавршене ракете за дејство из обрушавајућег лета које имају доста велику тачност погађања, те су погодне за убацивање кроз отворе на објектима и изазивање великог дејства унутар затвореног простора.

За постизање што веће пробојне моћи могу се применити и тзв. „ланчане бомбе“ (више бомби везаних у ланац), које у одређеним временским размацама погађају практично у једно место. Овим систематски изазваним вишеструким ударима конструкција објекта налази се дуже под дејством импулса удара, чиме се знатно повећава пробојно дејство. На овај начин могу се са успехом пробијати и армиранобетонске плоче дебљине 4,0 м.

Пројектили са јаким експлозивним дејством при удару у конструкције продиру за извесну меру у њих, а потом их разарају екс-

платијом. Због тога материјал конструкције треба да у првом реду има што већу чврстоћу (поред тврдоће и еластичност), а потом и масу која се може својом инерцијом супротставити удару и експлозији. Бетонске, армиранобетонске и челичне конструкције треба да имају одговарајућу дебљину, а подземни објекти довољан надслој природног или насутог материјала. Ублажавање дејства удара и преноса импулса може се повољно постићи применом разнородних маса чиме се и заштитне дебљине знатно смањују. Применом класичних слојева распрскача изазива се превремена експлозија пројектила и његово скретање са праве линије, чиме се умањује његова ударна сила. Вишеслојна структура (па макар се у прослојцима предвиђао и ваздух) знатно појачава отпорност плоче на удар и омогућава смањење њихове укупне дебљине. На основу најновијих изучавања предвиђа се и примена преднапрегнутог бетона у директно изложеном слоју који ће својом податљивошћу играти улогу одбојника на вагону, тј. пригушивати осцилације и тиме слабити удар и разбијати импулс.

Уколико се ради о надслоју недовољне дебљине за пружање тражене заштите, доњи слојеви заштитне масе, односно, таванице или облоге, треба да се раде од еластичног материјала, који би могао примити на себе унутрашње напоне материјала услед импулса, односно, потреса.

Дејство експлозије нуклеарног оружја. Као што је познато, нуклеарно оружје испољава својом експлозијом вишеструко дејство: разорно, топлотно-запаљиво и радиоактивно.

Разорно дејство експлозије нуклеарних оружја је толиких размера, да површински и релативно плитко укопани објекти не могу апсолутно да опстану под директним поготком (у нултој тачки експлозије). Заштита специјалним или ојачаним конструкцијама у овом случају је практично немогућна или крајње неекономична. Заштита од експлозије директног поготка нуклеарног оружја једино је могућна дубоким укопавањем (у дубину трипут већу него што је кратер експлозије).

Пошто се при овим експлозијама јављају потреси и ван домаћаја директног поготка, то и у том случају постоји опасност од распадања објекта и опреме у њему. Зато облик, величина и конструкција објекта и његове опреме треба да се прилагоде тим потресима, а материјал зидова да је еластичан и да не подлеже унутрашњим напонима насталим услед потреса. При изради ових објеката један тампонски слој (од песка или другог растреситог материјала) знатно доприноси њиховој отпорности.

За објекат који се нађе у близини нуклеарне експлозије постоји опасност и од затрпавања земљом избаченом из кратера, па је потребно да се при пројектовању објеката нађе такво диспозиционо и конструктивно решење, да се та опасност уклони или ублажи. Ово нарочито долази у обзир при решавању питања било којих спољних отвора објекта.

Топотно и запаљиво дејство. Употреба запаљивих средстава, која су позната као класично нападно оружје, достигла је у последњим ратовима велике размере, тако да су њихова масовност и јачина доводиле у озбиљну опасност чак и објекте сталне фортификације. Појавом нуклеарног оружја ова је опасност знатно повећана. Високе температуре троше велике количине кисеоника, стварају угљен моноксид и диоксид, изазивају пожаре, а некада и пожарне олује које врелим струјама нападају отворе објеката и тиме угрожавају људе, муницију и опрему у њима. На високој температури метални делови се шире и деформишу, понекад се и топе, а често се разара и бетон.

Запаљива средства која могу да се примене на најразличитије начине, претстављају велику опасност и за објекте сталне фортификације. Лећни и преносни пламенобацач, а нарочито пламенобацач на тенку, може да усмери свој пламен директно на отвор за осматрање или дејство и тиме неутралише објекат. Запаљиве бомбе, ватрене штрцаљке из авиона, или топлоотно дејство нуклеарне експлозије, могу да изазову такве пожаре, да објекти буду блокирани, а тиме практично и неутралисани. Коришћење ватросталног материјала и диспозициона решења која затварају или заклањају отворе од директног дејства пламена и топлоте треба да омогуће израду фортификациских објеката отпорних на запаљива средства.

Но, запаљива средства могу доћи у обзир и као наоружање фортификациских објеката (на пример, пламенобацач великог капацитета и домета за ПТ одбрану или за задржавање поморског или речног десанта) те у оквиру овог наоружања и њих треба узимати у обзир.

Могућност изазивања великих пожара, нарочито у градовима или индустријским насељима, изазива потребу за масовном заштитом људи и материјалних добара, а ово изискује појачану активност фортификације у изградњи склоништа.

Радиоактивно дејство претставља нешто ново у ратној техници, што још није довољно испитано. Оно привлачи на себе велику пажњу не само војника, већ и најширих маса грађана, па је зато предмет многобројних дискусија преко дневне штампе. Заштита од радиоактивног дејства изискује примену опсежних мера па заслужује посебно разматрање које излази из оквира овог чланка.

Отровно и биолошко дејство. За заштиту од бојних отрова и бактерија треба предузети већ познате мере индивидуалне и колективне заштите, али у знатно појачаној мери, јер се данас располаже много јачим средствима и њихова примена може бити много масовнија него раније.

Средства за нишањење и осматрање

Савремена техника располаже са доста усавршеним средствима за осматрање и нишањење тако да се може рећи да данас нема циља који може остати невидљив и који се не може погодити. Примена

електронике, а нарочито радара, ултрацрвених зракова и других техничких средстава, омогућује осматрање под свим атмосферским условима и у свако доба дана и ноћи. Ако се жели да нешто не буде уопште гађано (јер данас оно што се гађа, сигурно може бити и погођено), мора се тежити да оно буде невидљиво, што се углавном постиже целисходним маскирањем. Стога маскирање данас има веома велики, па и пресудан значај, те му треба посветити пуну пажњу. Техника и наука улажу велике напоре за што боље решење елементарна маске. У области сталне фортификације данас више нема говора о декоративном маскирању, већ објекат мора да се контуром и бојом потпуно прилагоди тлу на коме се налази, а против радара, ултрацрвених зракова и других савремених средстава осматрања треба применити посебне техничке мере неутрализације.

Ако се узму у обзир разне околности о којима се данас мора водити рачуна при изради објеката (ваздушни притисак, топлотно и радиоактивно дејство итд.), услови за осматрање из објеката су исто тако врло неповољни. Зато перископско осматрање претставља данас нормалан начин осматрања, а при околностима слабе или никакве видљивости, потребно је, бар на важнијим објектима, применити савремена средства за осматрање и то бар она којима ће и противник да се служи (радар-перископи за осматрачнице, локатори, инструменти за осматрање ултрацрвеним зрацима и сл.).

Наоружање савремених објеката сталног типа

Зарађене стране одувек су тежиле да имају јаче наоружање од свога противника или бар равно њему. При подједнаком стању, применом фортификације, сопствено наоружање ставља се у повољнији положај и добија предност над наоружањем противника. Чињеница да савремено наоружање које може бити употребљено за напад на фортификациске објекте, исто тако може доћи у обзир и за наоружање фортификациских објеката, унеће доста промене и у само схватање улоге фортификациских објеката, у решења њихове конструкције, као и саме технике извођења. Ако су техника и наука успеле да створе оружје које ће врло ефикасно да дејствује и под често неповољним условима (незаштићено са отвореног поља, из тенка, из авиона, и сл.), оне ће бити у стању и да створе могућности за дејство овог оружја из сталних фортификациских објеката, где има много повољнијих услова за ово. Истина, многе су армије у прошлости користиле фортификациске објекте да продуже век своје застарелом наоружању и да, коришћењем повољнијих услова за дејство из објеката, парирају предности противниковог савременијег наоружања, у чему су често и успевале. Међутим, данас, при наглом подизању квалитета и квантитета савременог оружја, оваква гледишта сматрају се погрешним, па чак и врло опасним, јер би у том случају фортификациски објекти најчешће претстављали само голу илузију. И док је некада фортификација предњачила испред наоружања које

је морало да прави велике скокове да би је стигло и најзад престигло, у даљем развоју она је бар гурала развој наоружања, ако није могла да га стигне. У перспективи будућег рата развој фортификације мораће да начини знатан квалитативни скок, јер би се у противном могле потврдити сумње многих писаца да она није довољно савремена и да се не може мерити са савременом техником нити удовољити захтевима савремене тактике и стратегије. У даљем излагању покушаћемо да размотримо могућности примене савремених оружја у фортификациским објектима.

У низу савремених оружја постоје и таква која су на великој техничкој висини и испуњавају потребне тактичке захтеве (лако се преносе, једноставно је руковање њима, имају велику сигурност гађања итд.). У дуелу између два савремена оружја, често је потребно и најкраће време па да једно надвлада. С друге стране, она су и врло осетљива и, ако су благовремено откривена, могу брзо да буду неутралисана, чак и ватром знатно слабијих оружја, те је за њихов опстанак нужно целисходно маскирање, или бар и најмање мере заштите.

Бестрзајна оруђа на тенковима и моторним возилима или у рукама бораца, разни реактивни бацачи, леђни и други преносни пламенобацачи, или пламенобацачи на тенковима, као и разне врсте пројектила, који ће бити масовно примењени, свакако ће у озбиљној мери угрозити фортификациске објекте, и то првенствено преко њихових најслабијих места — разних отвора (за осматрање и дејство, за улаз или за вентилационе уређаје). Неутралисање ових оружја било би најлогичније извршити истим оружјем, које би било врло ефикасно ако би дејствовало из објекта. Ту би ова оружја била и под извесном заштитом, која је нарочито добродошла против дејства оружја других врста.

Досада примењивани фортификациски објекти који су подигнути према врсти и јачини досадашњег противничког оружја, неће убудуће моћи да се примене без одговарајућих промена, нарочито с обзиром на технику дејства неких нових оружја. На пример, за оружја која за време дејства избацују на задњем отвору цеви вреле гасове под знатним притиском, свака препрека иза оружја, чак и на даљини до 20 метара, опасна је по посаду оружја, па је нужно пројектовати такав објекат који ће моћи несметано да прихвати и усмери гасове са задњег отвора цеви.

Артиљериске ракете свих врста траже посебне услове за лансирање и праћење, па је стога потребно да се и за њих пројектују објекти посебне врсте.

Пламенобацачи, нарочито они на тенковима, имали су великог успеха у Корејском рату, како због материјалног, тако и због моралног дејства на људе. На строго контролисаним правцима, где возила и тенкови немају могућности маневра и скретања с пута, један пламенобацач великог домета (рецимо до 500 метара) може да постигне много већи успех него неколико пт оруђа одговарајућег домета. Исто тако

велики успех може да постигне и пламенобацач који би се налазио у потпуно блокираном бункеру, где би били и сви његови помоћни уређаји и резерва горива. Такође постоји могућност да осматрање и управљање ватром буде ексцентрично, из неког другог објекта, што би повећавало, па чак и огарантовало, сигурност посаде.

За уништење лаких десантних средстава на мору, па и на рекама, обично се предвиђају оружја за непосредно гађање средњег или лаког калибра, која дејствују скоро у висини воде. С обзиром на велики број десантних средстава, њихову малу мету и велику брзину вожње, као и релативно малу брзину гађања оруђа, често је потребно употребити велики број оваквих оружја. Међутим, дејство једног бункерисаног пламенобацача било би много ефикасније, јер угрожава већи простор у једном потезу, односно, једновремено угрожава више циљева. Сем тога, ефекат би био још већи и зато што су лака десантна средства врло осетљива, нарочито на паљење.

Све врсте вођених ракета, било на који начин да се воде, захтевају специјалне уређаје за лансирање који, поред тога што треба да задовоље захтеве технике лансирања, морају да пруже и извршан степен заштите. Лансирање великих пројектила врши се из специјалних бунара, дубоких и преко 10 метара. Израда и заштита ових бунара спада у домен сталне фортификације.

Савремена средства за осматрање, нарочито радар, траже посебне услове за рад, што захтева посебно проучавање и израду специјалних објеката, који ће бити у стању да огарантују технику рада и пруже потребну заштиту. Иако теорија о вођењу рата „притиском на дугме“ спада у домен фантазије, ипак данас претставља стварност могућност вођења великих операција и командовања великим јединицама са једног места и то у току целе динамике боја. Ову могућност пружају савремена средства везе, извиђања, осматрања и обавештавања која се најчешће смештају у посебне објекте који треба да им огарантују сигуран рад и неометано дејство, а у исто време и да их заштите од нападних средстава противника.

Врсте фортификациских објеката и њихова примена у будућем рату

Ако се пође од чињенице да ће наоружање у будућем рату бити многобројно, врло прецизно и врло ефикасно, једном речи, да ће ватрена моћ противника бити врло јака, лако се може закључити да ће људи као и остала жива бића из ратног потенцијала оба противника бити изложени великим физичким и психичким напорима, а материјална средства лакоом квару и уништењу. Ако се томе дода да ће рат, вероватно, дуго трајати и да ће операције бити брзе и силовите, онда је јасно да људски састав армије мора бити у доброј физичкој и психичкој кондицији, а материјална средства у исправном стању, тако да армија буде способна за извршење већих и брзих покрета, било у циљу растурања или концентрације. Исто тако и све остало што директно утиче на одржавање и подизање ратног потенцијала

(разни погони и установе) биће изложено непрекидном нападу, разарању и уништењу. Из овога произилази потреба да се све што је изложено уништењу заклони и заштити, како би се сачувало до момента употребе. Према томе, фортификација ће бити примењивана свуда, почев од првих линија па до најдубље позадине. Било да се раде борбени објекти, склоништа или КМ на утврђеном положају, било склоништа за људе, материјална добра и погоне у позадини, објекти ће се разликовати углавном према степену заштите који се од њих тражи. Заштита која се данас мора обезбедити за све врсте објеката, на сваком месту, чак и под свим условима напада, ако би била димензионирана као раније по најјачем и најнеповољнијем нападном средству, била би исувише статичка и изгубила би свој смисао. Зато је нужно да се изврши степеновање, тј. да се одреди за које циљеве и каква заштита да се да.

По нашем мишљењу, и убудуће ће се масовно примењивати лаки објекти за поједина оруђа, па чак и за појединог човека, чија ће отпорност бити у што мањој видљивости, а јачина дејства из њих огледаће се највише у изненађењу. Заштитне дебљине ових објеката ће вероватно бити димензиониране само против дејства парчади граната и бомби, лаког пешадиског наоружања и ваздушног удара великих експлозија. Контуре ових објеката мораће да утону у терен или ће се радити објекти скривајућег типа, који ће потпуно ишчезавати са тла када су ван дејства (затварајући практично све осетљиве отворе), или објекти из којих ће се брзо отварати ватра или дејствовати на неки други начин. Овакви објекти који могу бити и монтажног типа (фабрички произведени) биће многобројни и углавном намењени: митраљезима, осматрачима, борцима који наводе разне пројектиле или ће да изводе изненадне блиске нападе на тенкове итд.

Објекти средње категорије (који ће бити углавном намењени средњекалибарској артиљерији, командним местима, склоништима за људе и материјал и сл.) радиће се такође у приличном броју и свуда. Њихова отпорност ће се подешавати према дејству средњег наоружања, или оног које одговара њиховом наоружању. Заштитне дебљине ових објеката ће бити знатне и при њиховој изради ће требати да дође до изражаја техника савремене производње материјала и изградње. Ови објекти не могу да се димензионирају да би противстали директном поготку тешког наоружања или приземне и подземне експлозије нуклеарних оружја, али ће морати да поднесу дејство авио и артиљериске припреме, као и сва дејства ваздушне експлозије номиналне атомске бомбе јачине 20 КТ.

Објекти лаке и средње категорије изграђиваће се углавном за време мира, али се њихова изградња може наставити и за време рата (случај Атлантског бедема), мада су тада услови за рад отежани и избор материјала и средстава за рад ограничен.

Израда објеката тешке категорије, који ће се радити за време мира и по специјалним налозима и пројектним захтевима, разматраће се појединачно и они ће се прилагођавати условима које поставља

намена објекта и место где се буду градили. Њихова отпорност треба да противстане дејству најтежег оружја, а понекад и приземне и подземне нуклеарне експлозије.

Објекти тешке и средње категорије, рађени за време мира, мораће имати посебну опрему и уређаје за рад у нарочитим (углавном подземним) условима, и при њиховој изради мораће се предузимати посебне мере у погледу избора материјала и конструкције, као и нарочите мере за њихово чување и одржавање. При пројектовању и изради оваквих објеката нужна је пуна сарадња одговарајућих института.

Пошто се фортификациски објекти сталног типа углавном раде у земљи и под њом, то је утицај тла на њихову израду од првенствене важности, па је зато благовремена геолошка студија неопходна и обавезна. Ова студија треба у првом реду да укаже на све предности које нуди одређено тле, као и на све околности које могу да отежају, а често и онемогуће, изградњу жељеног објекта. Од посебне је важности хидрогеолошка студија тла јер, не само што је тешка борба са водом за време изградње објекта, већ и стога што објекат може бити изложен плављењу и избацивању из строја ако се, услед дејства нападаких средстава противника, деси ма и најмањи поремећај у његовој структури и конструкцији.

Фортификација не може остати по страни при изградњи за потребе цивилне заштите, која ће у периоду припрема за будући рат бити обимна и на широком фронту. Притом ће фортификација прво морати да да техничке нормативе, који морају бити исти као и за војне фортификациске објекте, јер и објекти цивилне заштите могу бити нападнути истим оружјима.

Разни енергетски објекти, чији је опстанак неопходан за време рата, морају се посматрати као војни објекти, односно, као циљеви који ће бити изложени противничком нападу. За њихову заштиту морају се благовремено предузети потребне мере, или се њихово подизање мора прилагодити условима заштите, како она, при предузимању накнадних мера, не би била отежана или онемогућена.

Принцип дисперзије (дељења у ситне делове), који ће у будућем рату бити апсолутна нужда, вреди и за планирање и изградњу фортификациских објеката. Овде се не мисли само на дисперзију тактичко-оперативне природе, већ и на техничку дисперзију, с обзиром на јака дејства директних погодака појединих оружја. Наравно, дисперзија има своје границе које углавном одређује економичност изградње.

Облик и величина објеката такође ће бити мање-више диктирани очекиваним дејством непријатељског оружја. Чињеница је да су дејства појединих оружја (притисци и потреси) толико јака и изван тачке директног поготка, да ће опстанак великих објеката, развучених и са великим распонима и зидним површинама, бити доведен у питање. Зато облик објекта треба да се приближава облику кугле или коцке, а слободне површине да буду што мање.

Одређивање заштитне дебљине код директно изложених објеката претставља озбиљан проблем те увек треба тежити да се објекат заштити у првом реду утапањем у терен или, једноставно, да буде невидљив. Дебљине ових објеката треба да буду димензиониране тако да пружају хомогену заштиту, тј. једновремену заштиту од више дејстава која иначе одговарају по категорији једно другом.

С обзиром на јачину дејства новог оружја, нарочито велике ваздушне притиске, топлотно и радиоактивно дејство, објекти са директно изложеним отворима биће знатно угрожени и неминовно је да се по том питању мења досадашњи став. Практично, сви отвори објекта треба да буду обезбеђени, било затварањем или постављањем иза препреке, а гдегод је то могуће, треба примењивати оружје и опрему казематске лафетације. За овакве случајеве су врло погодне куполе чије су заштитне дебљине мање од дебљине бетонских објеката, а пружају исти степен заштите.

Опремљеност објеката треба да буде оријентисана на пружање што веће удобности људима који живе у њима, као и на обезбеђење потребне заштите од АБХ оружја. Ово тим пре што напади овог оружја могу да буду масовни и дуготрајни, па је стога потребно да многи објекти буду оспособљени и за живот у строгој изолацији.

*

Не улазећи у то да ли ће се и у којој мери у будућности користити стална фортификација, као и какви ће системи утврђивања бити примењени, указали смо само на нека питања чије решавање намећу савремена оружја сталној фортификацији, било да је у питању заштита објекта, било употреба његовог наоружања и опреме. Можда је претерано очекивати нову епоху у развоју фортификације какву су створили прва (глатка) артиљерија, или појава олучне артиљерије или, пак, могућности дејства авијације између два рата, али је сигурно да ће бити знатних промена у техници пројектовања и извођења објеката. И док је Други светски рат вођен у „три димензије“, за будући рат, ако желимо бити опрезни, можемо рећи да ће се водити у „четири димензије“ (узимајући плафон авиона као трећу, а дубине земље и мора као четврту димензију).

Савремена оружја су многобројна, веома моћна и убитачна, њима су наука и техника много дале, а нека од њих претстављају чак и чуда свога доба. Ако желимо да парирамо дејства непријатеља који напада савременим средствима, морамо применити и одговарајућу фортификацију. Убитачна моћ савременог оружја указује на потребу да се фортификацији убудуће прида иста важност као и наоружању и да се и њој ставе на располагање одговарајуће тековине савремене науке и технике.

Генерал-потпуковник **БРАНКО ОБРАДОВИЋ**

ПРОТИВАВИОНСКА ОДБРАНА ТРУПА

Искуство из Другог светског рата и доцнијих сукоба показало је да је жива сила била један од основних објеката напада авијације. То је и разумљиво, јер, ако авијацији пође за руком да нанесе осетне губитке живој сили супротне стране, онда су тиме створени и услови за брзо постизање општег успеха. Чињеница је да је Армија нацистичке Немачке имала да за постигнуте успехе у првом периоду Другог светског рата захвали, поред осталог, и изненадном и снажном дејству свога ваздухопловства на армије противника, на њихову живу силу и борбена средства, а посебно на центре руковођења (штабове и команде).

Свакако да ће се и у евентуалним будућим сукобима морати предузимати опсежне мере како би се спречило уништење и неутралисање оружане силе од стране противничког ваздухопловства. И баш због тога солидна организација противавионске одбране (ПАО) трупа на основу студиозне припреме свих њених елемената, а посебно трупне службе ваздушног осматрања и јављања (ВОЈ), спада међу важне елементе националне одбране.

Нека искуства из Другог светског рата у погледу организације и начина извођења одбране трупа од дејства из ваздуха у појединим тактичким радњама потврђена су и током доцнијих сукоба па ће бити корисно осврнути се на њих, а посебно на улогу појединих елемената трупне ПАО.

Марш

Организација ПАО трупа на маршу мора заузети једно од видних места у маршевском плану јединице. Она треба да буде резултат детаљне студије свих околности под којима ће се, у конкретним условима, изводити марш, а у првом реду проучавања осетљивих места на правцу кретања јединице, као што су: места образовања маршевских колона, одмора, преданака и укрштања, пролази кроз теснаце, прелази преко река итд. А пошто ће се у савременим условима марш изводити првенствено ноћу, то ће, можда, трупе бити најосетљивије у зору, тј. када се завршава марш и јединице упућују у изабране рејоне, ради поседања одређених линија, заузимања заклона итд. Обично наступањем дана долази до јачег изражаја умор људи због непроспавање

ноћи, те се тада најчешће и појављују знаци недисциплине појединаца и група у погледу маскирања и заклањања, што претставља најпогодније тренутке за дејство противничке авијације којој се тада пружа могућност да трупaма нанесе и највеће губитке. Најзад, чињеница је да се у савременим условима може успешно дејствовати из авиона на одређене комуникације и ноћу па чак и без примене осветљавања.

Имајући у виду услове под којима ће се убудуће изводити марш, као и искуства из Другог светског рата и доцнијих сукоба у погледу ПАО трупa на маршу, намећу се извесне промене у досадашњим поступцима и потреба за истицањем неких момената, као:

— Она позната правилска премештања противавионских (пав) јединица „у скоковима“ постала су неизводљива нарочито за средње и тешке калибре. Ово поготову сада када за припрему (постављање и загревање) радара, као важних елемената таквих јединица, треба да прође извесно време. Даље, батерије тешке (ТПАА) и средње (СПАА) противавионске артиљерије често нису могле проћи поред колона на маршу, те нису могле ни бити спремне за благовремено дејство са следећих ватрених положаја (ВП). Према томе, убудуће ће ПАО трупa на маршу почивати нормално на непрекидном праћењу колона ватреним јединицама лаке ПАА (ЈПАА) и пав митраљеза (ПАМ).

— Обезбеђење осетљивих места на маршрути треба вршити благовремено, било применом појачаних мера противавионске заштите (ПАЗ), а посебно маскирања, било благовременим упућивањем противавионских јединица (ПАЈ) унапред, у одређене рејоне, ради поседања ВП и заштите јединица док се на тој просторији задржавају. А да би ове јединице могле благовремено посетити своје будуће положаје, не реметећи маршевски поредак, оне треба да маршују на челу колоне.

— Самоходне ПАЈ малог калибра су врло погодне за распоред дуж колоне, с обзиром на то да могу отворити ватру и у самом кретању, и заузети ВП у рејонима у којима се јединице које се обезбеђују задржавају ради одмора и попуне.

— Одбрана оклопних јединица на маршу од напада из ваздуха мора бити организована и изведена са посебном пажњом, пошто ће ове јединице претстављати убудуће у још већој мери привлачан циљ за непријатељске ловце — бомбардере.

— Начин отварања ватре на маршу на циљеве у ваздуху мора бити прецизиран и благовремено регулисано ко ће и када дејствовати. Начелно, на маршу ће се ватра отварати само на оне авионе који директно угрожавају колону, или извиђају комуникацију на којој се врши марш. Свака недисциплина у овом погледу може имати тешке последице.

— Мере ПАЗ морају се до детаља предвидети и стриктно примењивати. Ово нарочито важи за место где се предвиђа задржавање колоне.

Напад

Приликом примене правилских одредби које регулишу организацију и извођење ПАО трупa у нападу мора се водити рачуна и о новијим искуствима од којих ћемо нека подвући:

— У рејонима прикупљања и на полазним положајима потребно је организовати што јачу ПАО трупa, уз најширу примену мера ПАЗ, а нарочито маскирања и утврђивања, користећи првенствено природне заклоне. Да се, пак, не би открила места, а посебно дубина и ширина ових рејона, ПАА, у већини случајева, треба да отвара ватру само онда када се испољи непосредно дејство противничке авијације на јединице у овим рејонима.

— С обзиром на растресити распоред трупa у рејонима прикупљања, ПАА ће посести ВП тако да обезбеди поједине објекте (најважније делове борбеног поретка) тежећи, кад год има могућности, међусобном повезивању зона дејства ПАЈ, зависно од техничких особина расположивих пав оруђа.

— СПАА ће се ређе распоређивати на полазним положајима и сву тежину ПАО примиће на себе ЛПАА која ће при полазу у напад непосредно пратити своје јединице и бити у готовости да их непрекидно штити, а нарочито на местима застоја и задржавања када ће оне бити највише изложене дејству браниоачеве авијације. Понекад ће ПАЈ, а нарочито СПАА, моћи успешно узети учешћа и у противтенковској одбрани, нарочито при слабијој активности браниоачеве авијације.

— Посебна пажња треба да буде посвећена заштити полазних рејона сопствених оклопних јединица, које ће у првом реду бити објекат дејства браниоачеве авијације, у циљу да се напад осујети и одбије и створе погодни услови за извршење сопственог противнапада (противудара).

— Рејони ВП већих артиљериских група нападача претстављају осетљиве објекте које треба у сваком случају обезбедити од дејства из ваздуха. На ово треба обратити пажњу при разради плана ПАО за напад.

— Потврђено је искуство из Другог светског рата да се, углавном, само концентричном ватром више пав ватрених јединица може постићи обарање авиона, док се ватром појединих ватрених јединица или оруђа производи више морално но материјално дејство.

— При нападу са форсирањем реке створени мостобрани претстављају јако осетљиве објекте ПАО, који ће бити изложени најјачем дејству из ваздуха, те у њих треба убацити што више ЛПАА. Од овога се може отступити само ако се не очекује јаче непријатељско дејство из ваздуха или ако се жели да се непријатељ обмане у погледу стварне јачине трупa убачених на мостобран и да се на тај начин избегне привлачење ватре његове авијације, а посебно далекометне артиљерије.

Одбрана

Подвући ћемо и нека искуства у погледу организовања извођења ПАО трупа које се бране у одређеној зони дејства:

— Познато начело да се највише ПАЈ мора концентрисати на тежишту важи и при организовању ПАО трупа у савременим условима, пошто се једино обезбеђењем главних снага браниоца од масовних напада из ваздуха може осигурати успешно извођење одбране.

— При евентуалном спору око тога да ли ће се на извесним просторијама поставити ВП ПАЈ или јединица земаљске артиљерије, предност треба да имају ПАЈ. Ово треба да им обезбеди командант здружене јединице која се брани.

— Пошто ВП ПАЈ у одбрани привлаче на себе пажњу и могу каткада открити и распоред трупа које се обезбеђују, то ово треба имати у виду при распореду пав средстава, а нарочито при размештају осетљивијих елемената борбеног поретка (КМ, центара везе, итд.).

— СПАА, нарочито ако не располаже радарима, треба постављати начелно на већим дубинама од предњег краја (3—5 км), негде у висини ВП већих артиљериских група. Распоред ће се и даље вршити по батеријама (у линији или троуглу), са обезбеђеном ватреном везом између батерија.

— ЛПАА треба начелно постављати по водовима око објеката које обезбеђује, стим да истакнути ВП буду на мањим дубинама од предњег краја (око 1 км). Ватрене јединице треба да су на таквим међусобним растојањима да се могу употребити и појединачно и укупно.

— Самоходне ПАЈ се могу корисно употребити као јединице за заваривање (обману). Оне су у стању да непријатељу стално приређују изненађења и дезоријентишу га у погледу положаја наших главних снага у одбрани.

— Сви елементи борбеног поретка батерије, а нарочито осетљивији делови (рачунари, радар, каблови, разводне кутије итд.) треба да се закопају. Но, и поред тога ПАЈ морају да буду у стању да не сметано дејствују и да се по потреби еластично и релативно брзо премештају.

— При дужој одбрани могу се открити навике непријатеља, његова психологија итд., а у погледу дејства његове авијације: правци долетања и одлетања, висина лета, построји, метод напада итд. Ово треба, поред осталог, да буде предмет брижљиве студије у центру ПАО (ЦПАО) здружене јединице која се брани. На основу тога ће се доносити закључци о начину дејства непријатељске авијације и предузимати потребне мере од стране свих пав јединица.

— Ако одбрана дуже траје ПАЈ, начелно, треба да дејствују на све циљеве који се појаве у њиховој зони дејства (ако се располаже са довољно муниције). При томе се не треба бојати да ће се тиме открити борбени распоред трупа, јер непријатељ има пуно начина да упозна наш распоред користећи, поред осталог, и разна савремена средства (аерофотоснимање, телевизију итд.).

— Да би се непријатељу отежала примена артиљериске ватре, ПАА првенствено треба да дејствује на „артиљериску авијацију“ нападача, која врши реглажу његове далекометне артиљерије на наше одбранбене положаје.

Употреба пешадиског наоружања

У погледу употребе стрељачког наоружања (пушке, карабина, пушкомитраљеза итд.) у борби против непријатељских авиона, постојала су у току Другог светског рата различита гледишта. Било је армија које ово оружје нису примењивале, док су друге (на пример, Совјетска) васпитавале своје борце да у свакој прилици дејствују на непријатељске авионе из свога стрељачког оружја. Иако је ова ватра била прилично неефикасна, ипак је имала извесно морално дејство на посаду непријатељских авиона, а често је причинила и низ кварова на њима. У Корејском рату Севернокорејци су са прилично успеха примењивали ватру из група свих врста стрељачког наоружања и против савремених авиона, те се употреба овог оружја на сличан начин може очекивати и убудуће.

Употреба пешадиских митраљеза из састава стрељачких јединица имала је ефикасно дејство на авионе, нарочито ако се „групно“ дејствовало. Због тога и убудуће треба посебно планирати употребу ових оруђа по групама у борбеном поретку пешадиског пука, односно батаљона.

Најзад, најбоље резултате су давали специјални пав митраљези из састава пешадиских јединица. Ова оруђа убудуће треба подесити да се лако могу монтирати и дејствовати са возила којима се транспортују људи и опрема. Оруђа 20 мм су врло погодна како за обезбеђење стрељачког строја тако и за дејство са пешадиских транспортера.

Трупна служба ВОЈ

Услов за благовремено предузимање потребних мера у циљу одбране од непријатељског дејства из ваздуха и ради смањења губитака од ваздушних напада јесте добро организована и до аутоматизма увежбана трупна служба ваздушног осматрања и јављања. Ова служба треба да је тако организована да је у стању да благовремено обавести трупе и њихову позадину о налету непријатељске авијације. Слабо функционисање ове службе ма и за најкраће време, може имати врло тешке последице. Искуство је показало да, и када је било мало средстава за активну борбу против непријатељске авијације, добро организована служба ВОЈ била је у стању да у извесној мери надокнади недостатак ових средстава и губитке сведе на минимум. И обратно, тамо где је ових средстава било довољно, а служба ВОЈ није била брижљиво организована, последице напада из ваздуха биле су тешке. Због тога се убудуће организовању трупне службе ВОЈ мора поклонити највећа пажња, а за парирање непосредног изненађења свака јединица мора истурити довољан број осматрача.

Противавионска заштита (ПАЗ)

У Другом светском рату, при осматрању из ваздуха, уочаване су на бојишту извесне „празнине“ које су се углавном појављивале тамо где је била распоређена пешадија, која се лако и брзо могла склонити од угледа из ваздуха. Но, изгледа да у савременом рату неће више бити тих „празнина“ пошто данас савремена пешадија има у свом саставу и такве елементе (моторизацију и тешко наоружање) које не може лако склонити.

Дакле, савремено наоружање и опрема (потпуна моторизација, велике справе, тешка оруђа, итд.) били би на бојишту лако уочљиви, ако се не би предузимале и стриктно спроводиле мере за постизање „невидљивости бојишта“. Ово се односи како на само бојиште, тако и на његову ближу и дубљу позадину. Отуда у савременом рату примена мера ПАЗ добија још већи значај.

Да би се трупе заштитиле од дејства непријатељске авијације, морају се предузимати одговарајуће мере како на бојишту тако и при кретању. У току Другог светског рата, а нарочито рата у Кореји, на осетљивим местима на маршрути кретања трупа и на комуникацијама на самом бојишту (раскрснице, мостови, теснаци, итд.) унапред су израђивани заклони с лаким настрешницама за људе, а када је било довољно времена, рађени су заклони и за возила и остали осетљиви материјал. Поред колективних заклона, рађени су и појединачни на међусобном растојању око 10 м. Ови заклони су рађени нешто даље од пута (око 15 м) и пружали су добру заштиту од митраљирања, па чак и од бомбардовања целих просторија. Њих су користили сви они, који су се на том простору затекли у моменту непријатељског напада из ваздуха (уз помоћ мреже „путоказа“ и осталих знакова који су показивали где се заклони налазе, за који број људи итд.). Сами заклони су обележавани уочљивим предметима на терену (сламом, сеном, грањем, лако уочљивим камењем итд.).

У насељеним местима, била она на бојишту или у позадини, треба организовати што потпунији систем склоништа, са потребним видним знацима. Плановима таквог система склоништа морају располагати старешине оних јединица које ће се у том рејону борити, или ће кроз њега проћи, са дужим или краћим задржавањем.

При дужем задржавању јединица на маршу не треба се задовољити само маскирањем људства и возила, већ треба одмах предузети укопавање најосетљивијих делова опреме. Тако, на пример, у једној батерији СПАА треба израдити заклоне за рачунар, радар и агрегате.

Једна од основних мера ПАЗ, која ће нарочито бити значајна у савременом рату, јесте примена *растреситог распореда*. О овоме треба, поред осталог, водити рачуна и при доношењу одлуке о образовању борбеног поретка, а посебно при распореду трупа у полазним рејонима и рејонима прикупљања. Ове просторије ће у будућем рату бити знатно веће, а нарочито под претпоставком да непријатељ може, поред класичних бомби, употребити и атомску.

Најважнији закони у рејонима прикупљања и полазним рејонима морају бити израђени пре него што јединице тамо стигну. Јер, искуство је показало да ни најјача дисциплина није могла сачувати у тајности присуство трупа у тим рејонима, а ови су објекти одувек претстављали привлачан циљ за противничку авијацију. Благовремена израда заклона у овим рејонима захтеваће и специјалну организацију рада трупа у току припреме боја.

Железничке станице, као и речне и поморске луке, претстављају објекте јако изложене непријатељском нападу из ваздуха. Да би се избегао напад и ублажиле његове последице, треба предузети низ мера, а посебну пажњу обратити на следеће:

— Спречити свако нагомилавање материјала и људи на овим објектима, предузимајући најцелисходније мере за њихово маскирање. Место за прикупљање људства и материјала изабрати даље од ових објеката, организујући брзо пребацивање ради укрцавања.

— Утовар и истовар вршити претежно ноћу. При томе треба обезбедити највећу брзину у раду, а организацију овога усавршити тако да иде до аутоматизма.

— Организовање ПАО ових објеката треба најбрижљивије извести. При томе је врло важно солидно организовање посебне (допунске) мреже ВОЈ која мора бити у стању да обезбеди благовремено обавештавање о ваздушној опасности јединица које се налазе на овим местима, као и њихово склањање, поред благовременог активирања средстава ПАО која бране овај објекат. У систем ПАО ових објеката обавезно треба да уђу и ПАЈ оних трупа које се ту укрцавају, односно искрцавају.

При организовању заштите командних места и центара везе треба имати у виду да само активна средства не могу обезбедити њихову потпуну сигурност, док често целисходно примењене мере ПАЗ могу дати одличне резултате. Дејство пав јединица може понекад открити места овако важних објеката на бојишту и изложити их најјачем нападу непријатељске авијације. Стога ће начин обезбеђења ових места зависити у првом реду од конфигурације и покривености земљишта. Но, у сваком случају треба солидно организовати допунску мрежу ВОЈ са довољним бројем осматрача неба и сигурним знацима за узбуњивање, уз што потпунију примену мера ПАЗ. А пошто ће на КМ здружене јединице бити развијен и ЦПАО те јединице, то ће овај центар, поред осталог, примити на себе и бригу око организовања допунске мреже ВОЈ и примене мера ПАЗ у циљу обезбеђења КМ.

У спровођењу мера ПАЗ војна полиција треба да одигра врло значајну улогу. Њени органи треба да буду снабдевени писменим документима у којима су наведене све мере ПАЗ, предвиђене од стране органа ПАО те здружене јединице. Органи војне полиције морају настојати да се стриктно спроводе предвиђене мере ПАЗ, и свако отступање од ових мера морају енергично спречити, без обзира на то ко покушава да их прекрши. Ту се не сме бити нимало попустљив, јер је у питању обезбеђење општег интереса, при чему и најмањи

нехат може бити скупо плаћен. Једну од важних мера ПАЗ претставља и брижљиво регулисање саобраћаја, које може много допринети обезбеђењу трупа од напада из ваздуха у току кретања, као и смањењу губитака при евентуалном нападу. Најзад, при непријатељском нападу из ваздуха мора се спречити сваки неред и евентуална паника. У том циљу је потребно, поред осталог, да сваки појединац зна шта сме и шта је дужан да уради у духу постојећих прописа и предвиђених мера ПАЗ. У овом погледу анархична схватања код појединаца треба искорењивати, указујући на њих као на кукавичлук.

Обмањивање непријатељске авијације спада и у домен мера ПАЗ. Оно претставља једно од драгоцених средстава помоћу кога се могу не само избећи губици од дејства непријатељске авијације, већ и непријатељски авиони натерати да избаце свој убитачни терет тамо где за нас нема никакве штете, смањујући тиме непријатељу и стварни потенцијал. Да би дале резултате, све мере обмањивања (заваравања) морају бити брижљиво планиране и целисходно примењене, јер нас и најмања небрижљивост у планирању и непромишљеност у примени може довести у још тежу ситуацију. Површне мере обмањивања могу нас одвести у илузију, а непријатељу створити могућност да нас нападне онда када се не надамо, са тешким последицама по наше снаге и средства на бојишту или у позадини. У план обмањивања, поред лажних постројења и објеката на бојишту и у позадини који ће привући пажњу и изазвати дејство непријатељске авијације, треба да уђе и дејство заvaraвајућих пав јединица о коме је већ било речи. Овај план захтева посебну процену свих елемената који условљавају предвиђени поступак.

Најзад се може констатовати да ће ПАО трупа у савременим условима захтевати још веће ангажовање пав средстава него досада, а пошто активних средстава никад неће бити довољно, то ће убудуће примена мера ПАЗ и осталих поступака у циљу заштите од непријатељског дејства из ваздуха добити још већи значај.

РАШЧЛАЊАВАЊЕ БОРБЕНОГ ПОРЕТКА У САВРЕМЕНОМ РАТУ

Борбени поредак је стар исто толико колико и војска. Он је еволуирао кроз историју модификујући своју структуру према захтевима тактике и технике одређеног периода. Свака новина у техници наоружања изазвала је извесне промене у структури борбеног поретка, а још више је утицала на начин употребе и дејства његових појединих елемената. Но, свака модификација борбеног поретка имала је готово увек исту тенденцију — масирање снага и средстава на овај или онај начин у циљу испољавања тежишта у одбрани и правца главног удара у нападу. Каква је перспектива тог масирања у условима употребе атомског наоружања у тактичке сврхе?

Принцип масирања и деконцентрације

Принцип масирања снага и средстава на одлучујућој тачки у датом моменту, који је доминирао у свим ратовима, а нарочито у Другом светском рату, биће нарушен донекле појавом атомског наоружања, коме би добро дошло веће груписање противникових снага и средстава, као и збијање борбених поредака, јер, у том случају, атомска експлозија може захватити више циљева. Дакле, кад би нападач остварио принцип масирања у условима дејства атомског наоружања, он би довео у непосредну опасност основне снаге и средства намењене за извршење напада и пробоја, јер их у целини ставља под удар атомске бомбе. Још у Другом светском рату било је јако груписање снага угрожено снажним ударима тактичке и стратегиске авијације, чије су бомбе биле врло опасне за збијени борбени поредак, али је та опасност била далеко мања него данас. Појавом атомског наоружања принцип груписања снага и средстава доведен је донекле у своју супротност, јер се груписањем у свима приликама не остварује онај циљ који се жели постићи концентрацијом живе силе и технике. Напротив, јаким и неоправданим груписањем снага пружа се противнику — који располаже атомским наоружањем — могућност да постигне такве успехе које у нормалним условима класичним наоружањем није могуће постићи. Услед тога и појава атомског наоружања као новог борбеног средства захтева извесне измене не само у формациској структури јединица, већ и у борбеном поретку на бојишту, а исто тако и у систему командовања.

Но, без обзира на негативан утицај атомског наоружања на груписање снага и средстава, овај принцип није ипак престао да важи, тј. надмоћност ће и даље бити нужна и потребна за тучење противника на одлучујућој тачки, само ће се она остваривати на разне начине, према конкретной ситуацији, а вероватно је да ће нападач моћи остварити извесну надмоћност и самом употребом атомске бомбе без концентрације снага, јер ће разорно дејство једне атомске бомбе у пробоју каткада учинити више него што се може постићи одређеном концентрацијом живе силе и технике класичног борбеног поретка.

Када се третира појам надмоћности, онда се обично мисли на концентрацију живе силе и технике. Међутим, то је само један од елемената надмоћности, а тих елемената има више. Понекад одлучујући може бити сасвим други елементат. На пример, у НОР-у је непријатељ имао вишеструку надмоћност у живој сили и техници у већини случајева па ипак је био тучен, јер су наше јединице имале надмоћност у другим елементима (изненађење, борбени морал итд.).

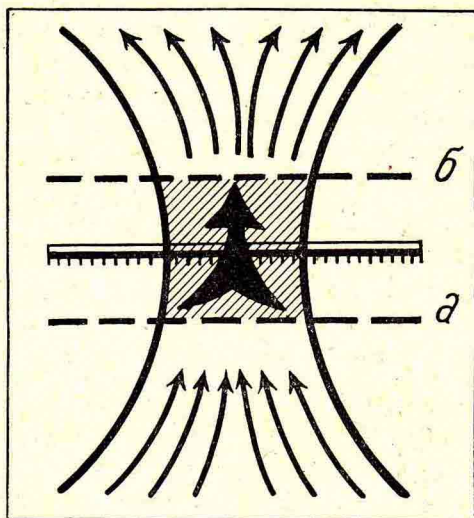
У будућем рату ће се и употребом атомске бомбе у одређеним приликама постићи извесна надмоћност у пробоју без обзира на концентрацију живе силе и технике, и с тим се мора рачунати. Из овога излази да је, с једне стране, потребно јаче груписање снага, а с друге, неопходно је развлачење борбеног поретка да би се избегло стварање погодног и рентабилног циља за атомску бомбу. Од умешности у командовању зависи како ће се те супротности помирити ради постизавања тактичких, односно оперативних циљева.

Према томе, основно је да нападач пре напада развуче своје снаге и прикривено их води до момента употребе, да се у погодном моменту концентрише и предузме напад и пробој, и да потом изврши деконцентрацију снага. Значи да је нападна операција праћена потребним и нужним груписањем снага и средстава, као и њиховом обавезном деконцентрацијом по извршеном пробоју. Приближавање снага ка месту пробоја и њихово груписање вршили би се у виду левка, док би се деконцентрација по извршеном задатку изводила у виду лепезе (види скицу 1).

Време од момента највећег нападачевог груписања за пробој (а) па до момента деконцентрације снага (б) назива се мртвим временом. Исто тако и браниоцу је потребно извесно време од момента кад је уочио рентабилан атомски циљ, па до извршења атомског удара по том циљу. То је за њега мртво време које траје прилично дуго, што зависи од могућности браниоцеве извиђачке службе, удаљености аеродрома, времена потребног авијацији да припреми атомске бомбе и изврши полетање, а највише од отпора који ће се пружити нападачу приликом вршења пробоја. Док траје мртво време нападач се налази у збијеном борбеном поретку у врло опасној зони на земљишту мале ширине и дубине, и његове снаге и средства су груписани на уском фронту пробоја. Борба између нападача и браниоца у опасној зони води се изванредном жестином. Нападач тежи да мртво време буде што краће и да опасну зону пређе што пре да би избегао атомски удар

по своме збијеном борбеном поретку, а бранилац настоји да што дуже задржи нападача у опасној зони да би својој авијацији створио време за припрему и извршење атомског удара.

У тој ситуацији оклопне јединице и пешадије на транспортерима (тамо где постоји) могу одиграти велику улогу и код нападача и код браниоца. Нападач ће при вршењу пробоја бацити једну или више атомских бомби у циљу стварања бреше на главном положају бра-

Скица бр.1

ниоца и одмах, тј. непосредно по извршеној експлозији, увешће у пробој оклопне јединице да би проширио успех, а бранилац ће једно-времено покренути своје резерве, првенствено моторизоване, ради за-тварања бреше и избацивања нападача са положаја.

Растреситост борбеног поретка у нападу и одбрани

Истичући опасност коју претставља велико груписање снага и средстава једноремено долазимо и до закључка да је у условима дејства атомског оружја развлачење борбеног поретка — до одређене границе — неопходно нужно за сваку тактичку и оперативну јединицу како нападача тако и браниоца. Претерана растреситост браниоцевог борбеног поретка може омогућити нападачу да и класичним наоружањем изврши пробој и да без атомског наоружања постигне одговарајући успех. Које би се норме могле сматрати реалним у раз-влачењу борбеног поретка пешадиске дивизије у одбрани, тј. колико ће бити шири њен борбени поредак у одбрани у условима вођења атомског рата у односу на ширину фронта класичног борбеног поретка?

По мишљењу неких писаца, границу до које се сме ићи у рашчлањавању борбених поредака уопште одређује „принцип масе“. При неограниченом развлачењу снага и средстава тај се принцип повређује и борбени поредак не претставља више елеменат удара у нападу или отпора у одбрани, те ни противнику неће више бити потребно да се користи атомском бомбом.

У Другом светском рату пешадиска дивизија нормално је бранила фронт ширине 10 км, а дубине 6 км, што по површини захвата простор од 60 км². Ширина фронта била је условљена густином ватре, коју је дивизија могла остварити формациским средствима и која је била нужна за одбрану додељене јој зоне, па и за то да сломи налет два или три пута јачег нападача. Дубина борбеног поретка заснивала се на прорачуну времена потребног за довођење јединица с резервног положаја на међуположај и главни положај да би на њима интервенисале. Тако, на пример, ако је нападачу по прорачуну било потребно 1,5 до 2 сата времена за пробој главног положаја (начелно се продирало 100 м за 5 минута), онда ни положаји дивизиских резерви нису могли бити на већем отстојању од 6—8 км.

Међутим, ако данас желимо да положаји буду на већој дубини, онда је неопходна претходна измена тактичких норми у борбеном поретку. Према томе, избор резервног положаја на већој дубини могуће је остварити на два начина:

— створити дуже време при одбрани главног положаја и на тај начин омогућити благовремену интервенцију резерви са резервног положаја из веће дубине — што је у пракси Другог светског рата најчешће било неизводљиво; или

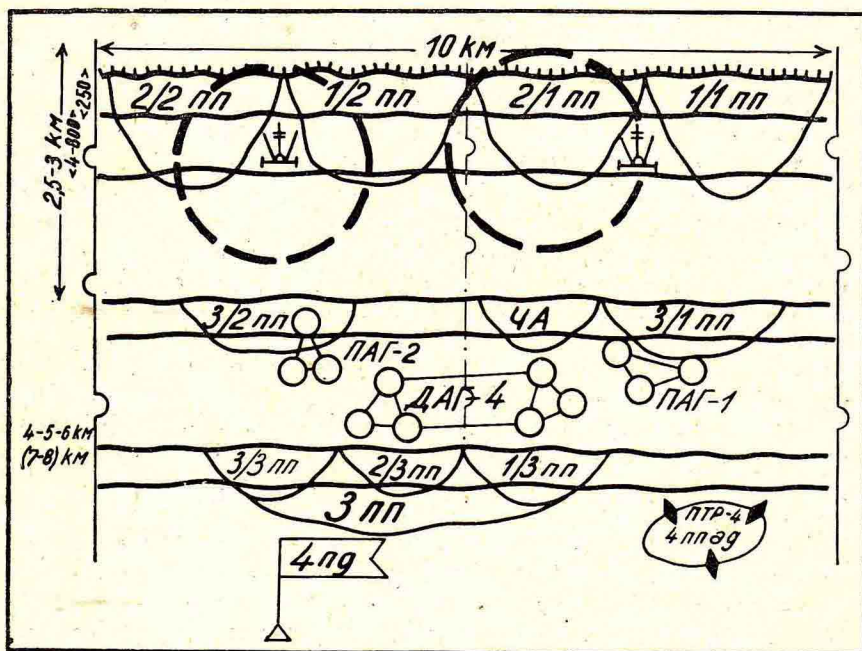
— резерве, које би биле на већој дубини (10—15 км), оспособити да тај простор пређу што брже (за 1 сат, па и за краће време). То је могуће постићи ако су резерве моторизоване. Ова варијанта свакако је тактички оправданија, а технички изводљива код сваке јединице која у свом саставу има одговарајући број оклопних или моторизованих снага.

Дејство атомске бомбе испољава се на разне начине и са различитим резултатима, зависно од њене величине као и од тога да ли је експлозија извршена под земљом, на земљи или у ваздуху. Према резултатима досадашњих опита преовлађује гледиште о најцелисходнијој употреби атомске бомбе са експлозијом изнад земље. То гледиште одговара и неким концепцијама о вођењу будућих операција, које треба да буду врло покретне и динамичне, да имају велики замах и брзину продирања. Овакву динамичност омогућиће савременој армији јако развијена моторизација која знатно повећава брзину кретања пешадиске дивизије.

Експлозија атомске бомбе у ваздуху имаће знатно већу рушилачку снагу од експлозије под земљом или на самој земљи. Сем тога, проценат радијације при таквој експлозији знатно је мањи на самој земљи, што такође иде у прилог нападачу који своја дејства заснива на брзини, јер ће му брзо прелажење зоне тучене атомском бомбом

омогућити да избегне последице јаче радијације. Пошто ће, по мом мишљењу, будуће операције бити јако покретне, без стабилних фронтова у класичном смислу, то ће, вероватно, у већини случајева атомски удари бити усмерени на трупе у покрету, незаклоњене и заштићене, најчешће, само више или мање успешним маскирањем.

Ако имамо у виду познате податке¹⁾ о дејству атомске бомбе, па се осврнемо на дивизију у класичном борбеном поретку, која (у рововима) брани фронт ширине 10 км и која ће вероватно у првом ешелону имати два пука са четири пешадиска батаљона (тако да сваки батаљон брани фронт ширине до 2,5 км), видећемо да би при експлозији једне до две атомске бомбе на главном положају тешким губицима били захваћени само батаљони у првом ешелону. Ако би бомбе пале у међупростор средњих батаљона (види скицу 2), крилни бата-

Скица бр. 2

¹⁾ Експлозијом атомске бомбе од 20 килотона на висини од 600 метара изнад земље, бачене на незаклоњене трупе на равничастом земљишту и при повољним атмосферским условима, трупи би се нанели тешки губици на даљини од 1.800 метара од нулте тачке, а на даљини од 2.400 метара средњи, док би се на даљини од 3.300 метара нанели лаки губици. Тешким губицима сматра се 100% повређених и 50% мртвих, средњим 50% повређених и 10% мртвих, а лаким 10% повређених и незнатан број мртвих.

Ако претпоставимо да се јединице налазе у рововима онда ће се губици скоро троструко смањити (тешким губицима биће захваћене јединице на удаљењу од 640 м од нулте тачке).

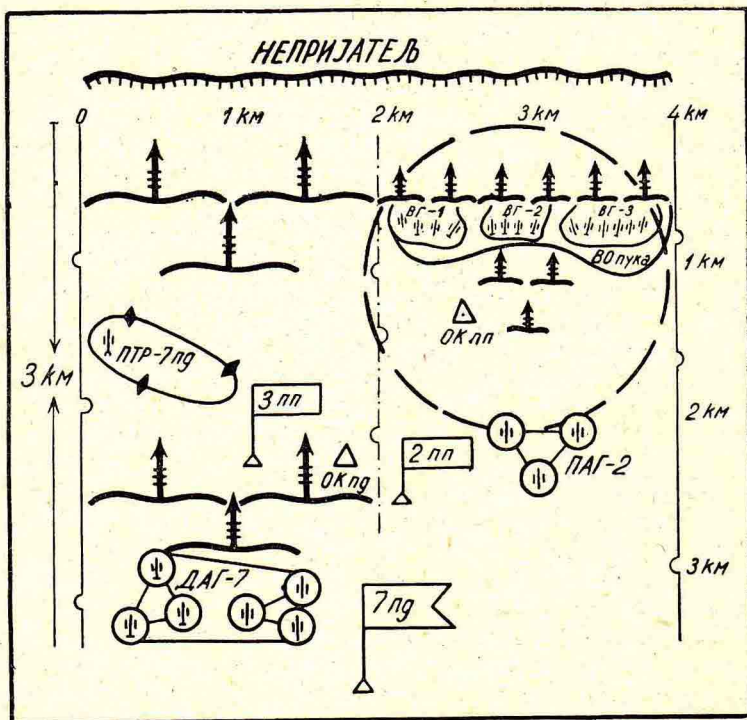
љони претрпели би губитке до једне стрељачке чете или у процентима 25% до 30% састава, што значи да би и даље били способни за борбу. Овај пример јасно показује колику ће улогу у будућем рату одиграти укопавање јединица у случају да се оба противника при дејствима користе атомском бомбом.

Из изнетог можемо извести закључак да у условима дејства атомског наоружања положаји за одбрану у оквиру главног одбранбеног појаса не могу остати тако широки и на истим међусобним отстојањима као код класичног борбеног поретка, јер би дејство атомске бомбе у извесним случајевима могло захватити два суседна батаљона као и две линије одбране. Колико ће се фронт моћи највише проширити тешко је унапред одредити због тога што досадашњи експерименти нису дали коначне резултате, а чињеница је да ће сама пракса најбоље показати браниоцу којих се норми треба придржавати при рашчлањавању да би борбени поредак одговорио својој сврси.

Ширина борбеног поретка јединица у нападу, устаљена у минулом рату, такође се неће моћи одржати у условима вођења рата атомским оружјем због тога што би се велике снаге концентрисале за пробој на уском и ограниченом простору, чиме би се створили повољни услови браниоцу за атомски удар по нападним борбеним порецима. Узимајући у обзир ту чињеницу, можемо у нападу, по опсегу, очекивати још веће губитке од експлозије атомске бомбе него у одбрани, јер ће се убитачно дејство пренети на већи број циљева збијених на малом простору по фронту и дубини. То можемо најбоље видети на примеру. Борбени поредак пешадиске дивизије у нападу у саставу корпуса, на правцу главног удара и на маневарском земљишту износио је, начелно, по фронту 4 км, а по дубини 3 км (види скицу 3). У случају да бранилац на време открије припреме за напад, он врло лако може да искористи тако повољан и рентабилан циљ за атомски удар. Ако би, дакле, бранилац на такав борбени поредак бацио атомску бомбу од око 20 килотона, са експлозијом на 600 метара изнад земље, на трупe које су незаклоњене или су у покрету ка предњем крају одбране, онда би се у зони тешких губитака нашле снаге једног пука.

Из овог се примера јасно види да, у условима дејства нуклеарним оружјем, нормe (ширина и дубина) класичног борбеног поретка нису одрживе у нападу, као што нису ни у одбрани. Зато нам преостаје још да на основу предњег разматрања предвидимо нужно и реално рашчлањавање борбеног поретка пешадиске дивизије у нападу у савременом рату. Но, да бисмо то постигли, морамо претходно размотрити један други проблем, тј. које ће снаге борбеног поретка бити захваћене зоном тешких губитака под условом да смо у рашчлањавању неограничено слободни све док се не повреди „принцип масе“ или, другим речима, док борбени поредак има довољну густину живе силе и технике за извршење постављених задатака. Начелно, сматра се да у растурању можемо ићи толико далеко да се у зони тешких губитака не нађу снаге веће од једног батаљона. Мањи делови бор-

беног поретка засада практично не би дошли у обзир за тучење атомском бомбом. На основу тога може се углавном прихватити начело да ће се ширина борбеног поретка у нападу повећати око два пута (или више — према датој тактичко-оперативној ситуацији), или да ће ширина нападаог борбеног поретка бити равна ширини класичног борбеног поретка дотичне јединице у одбрани. То значи, ако је дивизија у класичним условима бранила фронт од 10 км, онда ће ширина њеног

Скица бр.3

фронта у нападу у условима употребе нуклеарног оружја износити такође 10 км. У сваком случају, ако се буде и у пракси бар приближно придржавало оваквих норми, онда ће се знатно смањити негативан утицај дејства атомске бомбе.

Јачина, место и улога резерве

У погледу јачине и улоге резерве постоје у страниј литератури подељена мишљења која се, углавном, свODE на ова два гледишта:

— једни сматрају да треба стварати врло јаке и покретне резерве које ће брзо интервенисати у циљу спречавања дејстава противника који ће тежити да што боље искористи ефекат свог атомског наоружања;

— други мисле да у условима постојања јаке моторизације резерве нису ни потребне, јер ће се моторизованим јединицама моћи брзо интервенисати и без посебних снага — резерви које би иначе претстављале рентабилан циљ за напад атомским бомбама.

По свему судећи, ова друга теза неће бити одржива, јер ће употреба резерви из дубине (нарочито оних које су биле прикривене), као и оних са суседних фронтова свакако бити целисходна. Употреба резерви у нападу биће врло актуелна због браниоцевих противдејстава у процесу борбе, а често и због попуне празнина у борбеном поретку. Пошто ће нападач своја дејства већином заснивати на брзом продору оклопним снагама, то ће и браниоцеве резерве састављене од тенкова или ојачане њима одиграти значајну улогу. Тенкови су ефикасно средство у борби против непријатељских брзопокретних снага, а њихова велика брзина и покретљивост омогућиће им да се разместе на већој дубини, да буду заклоњени и маскирани до почетка употребе и ван домаћаја атомских удара усмерених управо на такве резерве.

Према томе, улога и значај резерви у условима вођења атомског рата не само да неће опадати него ће, напротив, расти, те ће оне и даље бити врло важан део борбеног поретка, и једино ће оне бити увек спремне и у могућности да брзо интервенишу на угроженим деловима фронта приликом разбијања непријатељских продора. Резервама је у досадашњим ратовима решено безброј тешких ситуација и нема сумње да ће се та њихова улога поновити и у будућем рату. Атомско наоружање тражиће своје циљеве у збијеном борбеном поретку, али ће зато и противатомска заштита захтевати од тактике нове тактичке норме које морају ускладити потребу за растреситошћу борбеног поретка, с једне, и потребу за концентрацијом живе силе и технике, с друге стране.

У условима вођења операција атомским наоружањем извесне борбене радње добијају посебан значај, те на њих ваља обратити нарочиту пажњу. Тако, например: извиђачка служба одиграће велику улогу у прибављању података о противнику, те ће од њених резултата у откривању рентабилних атомских циљева зависити и резултати атомских дејстава; ништа мањи значај неће имати ни маскирање и укопавање, која треба да буду саставни делови борбене активности сваког појединца и трупе у целини и неопходни елементи противатомске заштите; командовање ће бити много сложеније и компликованије због велике ширине фронтова, велике брзине и замаха дејстава, што ће све захтевати брз процес у припреми операција, а нарочито брзо реаговање при промени ситуације на бојишту; познавање атомског наоружања непријатеља и његових тактичких поступака неопходан је услов за успешну борбу против таквог противника и његовог оружја.

Укратко, ако се познаје добро противник, његово наоружање и начин дејства, и ако се вешто примењују мере противатомске заштите и одговарајући тактички построји, може се очекивати успех и у сукобу са непријатељем који је наметнуо борбу атомским наоружањем.

Потпуковник јединица везе **ДРАГАН ФУЧКО**

МОГУЋНОСТИ САВРЕМЕНИХ СРЕДСТАВА ВЕЗЕ

Све већим развојем електро и радиотехнике, а нарочито у годинама између Првог и Другог светског рата, створене су нове велике могућности за побољшање квалитета и повећање капацитета средстава везе уопште, а самим тим и у армијама.

Док се у Првом светском рату користио телефон као основно средство везе, а Морзеов апарат и прве радиостанице као помоћна средства, дотле су у Другом светском рату, захваљујући даљем развоју науке и технике, готово сва средства везе била на бази електронских цеви (било да се радило о радио или телеграфско-телефонским средствима). Но, телефон је и даље остао незаменљив, а „Морзе“ још живи захваљујући својој једноставности, али у сенци свог савршењег наследника — телепринтера (далекописача).

После Другог светског рата електротехника и радиоиндустрија добиле су веома снажан замах и дају, готово из дана у дан, све новија и новија средства везе. Од њих армије користе само она која су за њих најпогоднија. Тако су све модерне армије (у току, а нарочито после Другог светског рата) увеле у своју опрему: радиотелепринтер, радиорелејне уређаје, нове типове уређаја са носећом фреквенцијом, телеграфске централе разног капацитета, факсимил (уређај за пренос слика, шема, скица, итд.) и телевизиске уређаје (за посматрање бојишта са даљине).

До најновијег времена, техничка средства везе делила су се на: радио и телефонско-телеграфска (ТТ). Али, с обзиром на њихов развој последњих година, та класична подела морала је претрпети измене и дати места неким новим врстама средстава везе, тако да би нова подела била на: телефонска, телеграфска, радио и радиорелејна средства. Оваква би подела била према начину рада појединих врста као и основним карактеристикама сваког техничког средства везе. Иначе, све врсте савремених техничких средстава везе, по конструкцији и принципима рада, толико се преплићу, да ниједно није више „чисто“ телефонско, телеграфско или радиосредство, што ће се показати на следећим примерима.

Познато је да се телефон може прикључити директно на радиостаницу или преко посредног уређаја, тако да се радиостаница користи уместо жичне линије — за коју је досада био везан телефонски рад.

Или, радиотелепринтер је комбинација радиостанице и телепринтера, док је раније телепринтер радио само по жичним линијама. Радиотелепринтер (који се састоји од јаког радиопредајника, два радиопријемника, три телепринтера, уређаја за аутоматску предају и додатних уређаја) може да ради истовремено као двострана телеграфска веза (ручно или аутоматски) и радиотелефонијом (као свака друга радиостаница); или, радиорелејни уређаји који раде као радиолиније и служе за пренос телефонског и телеграфског саобраћаја, што су доскора омогућавале искључиво жичне линије. (Назив „радиолинија“ постао је отуда што се, уместо преко жичних линија, телефонски и телеграфски разговори преносе помоћу радиоталаса, и то једни и други истовремено и у више канала.)

Радиорелејни уређаји су у суштини УКТ радиостаница које раде са усмереним антенама. За реализацију радиорелејне везе између два кореспондента (команди, установа, старешина, итд.) потребно је на местима њиховог налажења (размештаја) поставити крајње радиорелејне станице, које морају бити у границама домета уређаја и у непосредној видљивости (тј. између станица не сме бити великих препрека или маски као, на пример, високих планинских гребена и сл.). У противном између крајњих морају се поставити релејне станице, које појачавају примљене сигнале и врше аутоматски њихов даљи пренос, чиме се за неколико пута повећава домет уређаја и омогућава радиорелејна веза по сваком терену. Обично се преко радиорелејних уређаја остварује вишеканална телеграфска и телефонска веза (помоћу одговарајућих вишеканалних телефонских и телеграфских уређаја који су у електричном споју са радиорелејним уређајима), те се зато ови уређаји употребљавају првенствено у вишим јединицама.

За целисходно и рационално искоришћење великих могућности савремених средстава везе потребно је познавање њихових основних и тактичко-техничких особина. На тај начин сваки старешина ће се лако сналазити при коришћењу плана везе (или само шема појединих врста везе), у коме се за сваки правац везе означава колико и каквих канала је на њему организовано.

Пошто веза између две јединице (правац везе) претставља основу од које се полази при организовању веза, то ће даља објашњења базирати углавном на правцима везе.

Укупни капацитет средстава везе на једном правцу везе (на пример, корпус — дивизија, или КМ — II део команде корпуса, и слично) може се израчунати ако се узму у обзир број свих канала (телефонских, телеграфских и радио) и средња пропусна могућност сваког канала посебно. Као што правац везе претставља за организовање веза основу, тако на једном правцу везе претставља основу канал везе (радио, телефонски или телеграфски), те је потребно објаснити особине сваке врсте канала везе.

Радиоканал. Пропусна могућност радиоканала зависи, поред осталог, од тога како је канал организован. Ако се ради о радиоправцу, моћи ће се преко њега предати већи број телеграма једној јединици

него у радиомрежи. Уколико је, пак, у питању радиомрежа са више кореспондената, капацитет саобраћаја према једној јединици у мрежи опада сразмерно броју кореспондената у њој.

Просечно за отпрему (или пријем) телеграма од 50 група (које су обично састављене од 4, 5 или 6 слогова или бројева) потребно је 10 — 15 минута, тако да се за један сат може примити или предати 4 — 6 телеграма. Ако се саобраћај врши само са једном јединицом, могу се у оба правца разменити 2 — 3 телеграма, а ако се ради у радиомрежи (у којој, поред управне станице, има још 3 учесника — а то је најчешћи случај састава радиомреже), онда се може сваком учеснику предати и од сваког учесника примити по један телеграм за један сат. На основу овога се може лако израчунати капацитет саобраћаја за један дан за све радиоканале према једној или свима јединицама. Ако се времену које је потребно за пријем или предају једног телеграма дода време потребно за његово шифровање и дешифровање, добиће се време потребно за уручење једног наређења или обавештења.

Телефонски канал. Иако се овај канал најчешће користи за непосредне разговоре између две команде, обично се не води рачуна о чињеници да и он има одређену пропусну моћ. Међутим, телефонски канал који се, истина, унеколико разликује по начину коришћења — начелно треба третирати на исти начин као и друге врсте канала. Зато ћемо се осврнути на његову пропусну моћ и неке друге особине. Пропусна могућност телефонског канала зависи увелико од јасноће говора као и од тога кроз колико посредних места (централа) канал пролази. Обично се узима да се при јасном изговору може за један минут пренети око 50 речи (без понављања), а за један сат око 3.000 речи. Ово важи у случају када нема ни потребних ни непотребних прекидања говора између саговорника, пошто они смањују корисно време за 50% па и више. Због тога се може узети као реално да се за један сат може обавити разговор од око 1.500 речи.

Најзад, треба напоменути да посебан утицај на пропустљивост телефонског канала врши чињеница да се њиме редовно служи већи број корисника. Због тога се његова употреба мора што боље планирати јер се планираним и припремљеним разговорима може најбоље искористити велика пропустљивост сваког телефонског канала.

Телеграфски канал. (Овде се мисли на телепринтер, док се „Морзе“ неће третирати.) Телеграфски канал може се организовати за директни рад (по правцу) или преко телеграфске централе. Када је рад по правцу, пропустљивост се израчунава на основу брзине рада телепринтера, која је стална. Телепринтер може у једном минуту предати или примити 300 до 400 знакова, или за један сат 750 до 1.250 речи. На основу овога се лако може израчунати пропустљивост у једном дану за један или више канала, на једном или више праваца. Пошто се телепринтером преноси директно текст, то је његова практична вредност веома велика.

При раду преко телеграфске централе (ако број телепринтера у централу није довољан за истовремен рад у више праваца) смањује

се пропустљивост, као и у радиомрежи, али је овде предност у томе што је могућан директан рад између две потчињене јединице и преко централе.

Пошто код телепринтера постоји могућност рада са аутоматском предајом и пријемом, то се његова пропусна моћ изравнава са радом радиотелепринтера, о коме ће даље бити речи.

Радиотелепринтерски канал. Ако се рад обавља ручно, онда за овај канал важе исти подаци који су дати за телеграфски канал, а ако се рад обавља аутоматски, онда се пропустљивост повећава за око 10 пута, а то је око 12.500 речи за један сат.

Радиорелејни канал. Ако се радиорелејна веза користи са четвороканалним телефонским и четвороканалним телеграфским уређајем и уређајем за факсимил, онда се могу остварити многе комбинације разних врста и бројева канала као: 4 телефонска канала, или 3 телефонска и 4 телеграфска канала, или два телефонска, 4 телеграфска и један канал факсимила, или два телефонска и осам телеграфских канала, или један телефонски и дванаест телеграфских канала, или један телефонски, четири телеграфска и два канала факсимила, или један телефонски и четири канала факсимила. Која ће се од ових комбинација изабрати зависиће првенствено од тога која од њих највише одговара датом организацији веза.

На основу изнетог начина прорачунавања капацитета саобраћаја сваке врсте канала, могу се утврдити могућности средстава везе у команди неке јединице. А на основу броја канала сваки старешина може оценити да ли су могућности за командовање, преко расположивих средстава везе, повољне или неповољне и то како у целини тако и за саобраћај са сваком јединицом посебно.

У даљем излагању осврнућемо се на техничке могућности средстава везе у оквиру корпуса и армије где су нашле примену све врсте средстава везе које се иначе примењују и у другим јединицама.

У команди корпуса. Ако претпоставимо да у јединицама везе команде корпуса има око: 35 — 45 радиосредстава, 200 — 300 км жичних линија (2-жилног и 4-жилног кабла и осталог линиског материјала), 100 — 150 телефона, 6 — 10 телефонских централа, 10 — 15 уређаја са носећом фреквенцијом (ВФ уређаја), 10 — 15 телепринтера, једна до две телепринтерске централе, 2 — 3 радиотелепринтера, 1 — 2 радиорелејне станице, онда се са овим средствима могу организовати све потребне везе команде корпуса у довољном броју канала.

На скици број 1 дат је начелни приказ броја и врсте канала на правцима везе једног корпуса нормалног састава (са претпостављеним, потчињеним, суседима, и између елемената командовања), стим што је приказан и распоред канала на поједине правце са КМ, ПКМ и II дела команде.

Као што се види, највећи број канала обезбеђен је са КМ које претставља основни елемент командовања у готово свим борбеним радњама и где се обавља највећи део послова команде у припреми и

у току извођења борбе. Са помоћног командног места, где ће се командант и део официра команде корпуса налазити повремено и задржавати се краће или дуже време, предвиђен је мањи број канала, а са другог дела команде корпуса који треба — поред веза са другим деловима претпостављене и потчињених команди — да одржава везу и са командантом поздине који је на КМ и са корпусним установама и позадинским јединицама, обезбеђен је само најнужнији број канала.

Из укупног броја канала, који иду са појединих елемената командовања, обезбеђено је: са претпостављеним 19 канала, са сваком од потчињених дивизија по 10 — 12 канала, са непосредно потчињеним јединицама по 3 канала, између КМ и ПКМ 4 канала, између КМ и II дела команде корпуса 4 канала.

Према овоме, корпус би имао везе по својим техничким средствима у 71 каналу (од тога 33 радио, 26 телефонских и 12 телеграфских канала). Овај број канала омогућује — у просеку — да се сваким каналом служе највише 2 — 3 човека, што је сасвим задовољавајуће за нормалан, па и удобан рад команде корпуса, под условом да се коришћењу средстава (канала) увек прилази организовано, да се сваки старешина припреми за обављање саобраћаја и да се поштују прописи и правила предвиђени за рад на средствима везе.

У команди армије број канала се повећава делом због употребе већег броја радио, телефонских и телеграфских средстава, а делом због примене радиорелејних станица и радиотелепринтера.

Ако претпоставимо да у јединицама везе команде армије има око: 50 — 60 радиосредстава, 500 — 600 км жичних линија (двожилног и четворожилног кабла и осталог линиског материјала) 150 — 200 телефона, 10 — 15 телефонских централа, 20 — 30 уређаја са носећом фреквенцијом (једноканалних и вишеканалних), 20 — 30 телепринтера, 3 — 5 телепринтерских централа, 5 — 8 радиотелепринтера, 12 — 15 радиорелејних станица, онда су могућности ових средстава и канала исте као и у корпусу. На скици број 2 дат је начелан број канала армије нормалног састава.

Као што се види, армија би са својих елемената командовања (КМ, ПКМ и II дела команде) имала везе по својим техничким средствима у 135 канала (од тога 45 радиоканала, 56 телефонских и 34 телеграфских канала). Ово је троструко већи број канала него у команди корпуса, али је просечан број људи који се служе једним каналом углавном исти као и у корпусу. Но, и у армији тај просек омогућује повољне услове за рад команде, ако се задовоље услови при коришћењу веза као што је изнето за корпус.

На основу изнетог начина прорачунавања сваке врсте и укупног броја канала, добија се средња пропустљивост (капацитет саобраћаја) за команду било које јединице. У табели 1 израчуната је средња пропустљивост за команду корпуса и армије, према замишљеној организацији веза приказаној на скицама бр. 1 и 2.

ТАБЕЛА 1

Команда	Врста	Број	Пропусна моћ за 1 час		Укупна про- пусна моћ за 24 сата	Напомена
			Појединачно	Укупно		
КОРПУСА	Радиоправци	2	4-6 теле- грама	8-12 теле- грама	192-288 теле- грама	
	Радиомрежа	15	4-6 теле- грама	60-90 теле- грама	1440-2160 те- леграма	Просечно по 4 учесника у РМ
	Телефонски канал	15	1500 речи	22.500 речи	540.000 речи или 2700 разговора	2-3 учесника на канал
	просечно разговор 200 речи					
	Телеграфски канал	8	просечно 1000 речи	8000 речи	192.000 речи или 2700 разговора	Узета у обзир ручна предаја
	просечно телеграм 100 речи					
Радиотеле- принтерски канал	1	10000 речи	10000 речи	240.000 речи или 2400 телеграма	Узета у обзир аутоматска предаја	
просечно телеграм 100 речи						
АРМИЈЕ	Радиоправци	5	Исто као и у корпусу	20-30 теле- грама	480-720 теле- грама	Исто као и у корпусу
	Радиомрежа	40		160-240 телеграма	3840-5760 телеграма	
	Телефонски канал	56		84.000 речи	2,016.000 речи или 1080 разговора	
	Телеграфски канал	29		29.000 речи	696.000 речи или 6960 разговора	
	Радиотеле- принтерски канал	5		50.000 речи	1,200.000 речи или 12.000 разговора	

При изради ове табеле узето је у обзир непрекидно функционисање свих канала, што увек неће бити могуће па је зато реално узети да ће бити искоришћено око 50 — 70% датих могућности.

*

Подаци изнети у овом чланку могу општевојним старешинама олакшати „читање“ организационе шеме радио, жичних и радиорељејних веза и потпомоћи да брзо оцене оно што их притом највише интересује: да ли ће број и врста канала и начин организовања веза омогућити сигурно, непрекидно и удобно командовање.

КРИВИЧНА, ДИСЦИПЛИНСКА И МАТЕРИЈАЛНА ОДГОВОРНОСТ ВОЈНИХ ЛИЦА

Војна лица могу одговарати кривично и материјално под истим условима и на исти начин као и остали грађани, или, пак, под одређеним, специфичним условима. Дисциплинска одговорност војних лица је у односу на грађане, па и на дисциплинску одговорност службеника, увек специфична.

Национална законодавства појединих земаља различито регулишу та три основна вида одговорности војних лица, изналазећи веће или мање војне специфичности, односно већа или мања отступања од општих прописа који важе у тој материји за све грађане. При томе постоје и екстремни ставови. Једну такву крајност претставља *оформљавање потпуно самосталних војних система сваке од тих одговорности*, одвојених и независних од општег система и принципа на којима одређено национално законодавство изграђује те одговорности за остале грађане. Насупрот томе, друго екстремно гледиште *негира сваку војну специфичност тих одговорности*, сем дисциплинске и у свему изједначаје кривичну и материјалну одговорност војних лица са оном грађана.

Начини регулисања кривичне и материјалне одговорности и принципи на којима је изграђена дисциплинска одговорност војних лица, не зависе само од армиских потреба и схватања. Национална законодавства решавају та питања у складу са степеном друштвеног и правног развитка одређене заједнице, а у вези са задацима и организацијом оружане силе, и положајем њених припадника у државном систему.

Сем већих или мањих отступања од општих принципа када су у питању војна лица, законодавства појединих земаља не познају строго диференцирана сва три специфична вида одговорности. Код неких границе кривичне и дисциплинске одговорности нису оштре и узајамно се преплићу, а друга имају засебне системе одговорности војних лица, са својим особеним карактеристикама.

*

Кривична одговорност. Пошто све цивилизоване земље придају својим армијама прворазредни значај и троше огромна материјална средства за њихово изграђивање, то им намећу и посебну организа-

цију и унутрашњи поредак. Живот, организација и поредак тих армија заштићени су системом кривично-правних норми, али све земље то не чине увек на исти начин. Национална законодавства данас познају два основна система кривичне заштите својих армија, односно, регулисања кривичне одговорности војних лица. По првом, војна лица одговарају кривично по посебним војнокривичним правним нормама, издвојеним од општег кривичног система. Државе које су пошле тим путем изградиле су посебни систем самосталног војнокривичног права, оформљеног у посебни војнокривични законик. Томе наспрот стоје државе које не познају војнокривично право као појам, већ кривична дела управљена против армије уносе у општи кривични законик као један његов део, без обзира на то што су извршиоци тих кривичних дела претежно војна лица.

У прилог постајања самосталног војнокривичног права и система кривичне одговорности војних лица по посебном војнокривичном закону износе се ови аргументи:

а) Свака армија претставља посебну организацију која има свој унутрашњи живот, посебни поредак, своје устаљене узајамне односе војних лица и особене задатке. Истина, и друге организације имају понешто од свега тога, али се њихове специфичности у организацији, унутрашњем животу и поретку итд. не могу по квалитету упоредити са специфичностима војне организације и војног поретка. Устројство и поредак свих тих организација уклапају се у општи поредак уз мања отступања, док су у армији живот, дисциплина, узајамни односи војних лица итд. у односу на општи поредак, толико специфични да се битно издвајају и разликују од начела која важе за општи поредак. Те специфичности армиског живота, поретка и службе намећу и у кривичноправној сфери извесна отступања од општих института кривичног права, јер се све поставке општег кривичног права не могу механички применити на специфични армиски поредак а да се то не одрази на ефикасност кривичноправне заштите армије и устаљеног живота и односа у њој.

б) Карактер војнокривичних дела иде у прилог њиховом нормирању у посебан војнокривични закон. Код општих кривичних дела могуће је унапред — у закону — прецизно одредити степен објективне друштвене опасности и дати суду одређени путоказ, пошто је друштво изградило свој устаљени критериј о објективној опасности и штетности по друштво сваког конкретног кривичног дела. На одмеравање казне могу још утицати околности извршења и субјективни елементи извршиоца, али не може бити неких знатних померања у погледу казне и критерија кажњавања, с обзиром на моменталну друштвену опасност и актуелност одређеног кривичног дела. Међутим, код војних кривичних дела објективна опасност — нарочито у рату — зависи од разних фактора као што су бројност тих дела, ситуација у јединици, на бојишту итд. Зато се она не може ни мерити устаљеним мерилима. Уствари, војнокривична дела су таква делања, која по правилу, ако су извршена од стране грађана, нису уопште кажњива.

Повреда дисциплине коју изврши грађанин заслужује најчешће, само моралну осуду и укор, док се војно лице за такву исту повреду дисциплине често и кривично гони. Сву релативност друштвене опасности војнокривичних дела показује најбоље чињеница да се аналогни преступи могу расправити или као дисциплинска грешка (дисциплински преступ) или као војнокривично дело — зависно од околности под којима је преступ извршен. Стога постоји мишљење да војнокривична дела треба по правили другојачије формулисати од општих кривичних дела и издвојити их из општег кривичноправног система у посебни.

в) И посебна организација војних судова иде у прилог одвајања војнокривичних дела у засебни зборник. Ово поготову што посебни (војни) судови примењују и посебне (војне) кривичноправне прописе.

г) Постојање самосталног система војнокривичног права и посебно регулисање одговорности војних лица још не значи да је војнокривично право изграђено на потпуно самосталним и различитим принципима од оних на којима се темељи опште кривично право. Између војног и општег кривичног права постоји подударност у готово свим основним начелима, и јединствено схватање у односу на већину кривичноправних института, те се може рећи да постоји врло тесна веза између општег и војног кривичног права али не и идентичност свих начела, правних института и задатака. Чињеница је да војнокривично право има своје специфичности и свој посебни живот, те је несумњиво, погрешно механички изједначавати све кривичноправне институте општег и војног кривичног права и порицати овом последњем сваку индивидуалност и самосталност.

Разлози који су руководили поједине земље да се одлуче против успостављања самосталног система војног кривичног права а у прилог његовом укључивању у општи кривични законик су различити:

а) Неке државе су то учиниле зато што немају самосталну војну организацију или су њихове армије минималне величине и значаја. Такве државе немају потребе за самосталним системом војноправних норми којима би се та армија штитила. Потреба за самосталним војнокривичним нормама настаје углавном у одређеним периодима у оним државама где војска игра видну улогу у животу земље.

б) Друге државе су, при доношењу одлуке против оформљења самосталног система војнокривичног права и специфичне кривичне одговорности војних лица, полазиле од одређених теоретских поставки. Тако се сматра да је оформљење војнокривичног права у самосталну грану права дошло услед тога што се у капитализму армија издваја из друштвеног живота земље и претвара у организацију за себе, са одређеним реакционарним и поробљивачким задацима. Насупрот томе, у социјализму постоји јединство армије и народа па, према томе, не може бити ни одвајања војнокривичног од општег кривичног права. У социјалистичкој држави армија претставља оружану снагу народа, која није издвојена из система државне организације. Последица таквог става је и схватање да се војнокривични закон буржоаске државе

издваја из система позитивног кривичног права и да он претставља кодекс милитаристичког права. Насупрот томе, социјалистичко војно-кривично право мора бити део јединственог социјалистичког права, као што је и армија део народа.

Овове гледишту се може приговорити да, иако оперише са многим тачним констатацијама, занемарује једну битну чињеницу, а та је да и у капитализму постоји јединство између владајуће класе и армије као њеног органа принуде, да постоји идентичност класних интереса и духа општег кривичног и војнокривичног права. Чињеница да се армија у буржоаским земљама претвара „у организацију за себе за угушивање напредних покрета и империјалистичку експанзију“ — не може оправдати издвајање војнокривичног права у самосталну грану права. Према томе, разлог таквог издвајања не треба тражити у специфичности капиталистичке армије, већ у специфичностима армије као такве.

в) Као даљи аргументи који говоре у прилог укључивања војнокривичних дела у општи кривични закон, а против постојања самосталног војнокривичног закона, служе принципи јединственог кривичног законодавства и јединствене законодавне технике.

Иако није без важности и то да ли ће се кривична одговорност војних лица регулисати самосталним војнокривичним законом или у оквиру општег кривичног закона, ипак сматрамо да суштина проблема не лежи у томе. Наиме, није битно јесу ли војнокривичне правне норме сакупљене у одвојени војнокривични кодекс или оне сачињавају део општег кривичног зборника, већ каква је суштина тих норми, како оне третирају кривичну одговорност војних лица, колика су њихова права и дужности, тј. како се та права штите а повреде дужности инкриминишу, на каквим начелима почивају међусобни односи потчињених и претпостављених, на којим је принципима изграђена војна дисциплина и сл. Према ставу који је заузет по тим питањима видеће се какав је стварни карактер одређене земље и армије. Ако се ради о армији чији је претежни циљ агресија, ако је дисциплина изграђена на тези о апсолутној и слепој послушности, ако су претпостављени и старији одвојени од потчињених и млађих зидом полуфеудалних привилегија, и ако је све то нашло одраза у кривичном закону, онда можемо говорити о кодексу милитаристичког војнокривичног права, без обзира на то да ли се те норме налазе у самосталном војнокривичном или општем кривичном закону. И обратно, ако у једној армији, односно њеном кривичном праву, нема таквих елемената, не може се сматрати да је војнокривично право милитаристичко, па иако је оформљено у самостални војнокривични законик.

*

Дисциплинска одговорност. Ако пођемо од тога да се војна дисциплина састоји у потпуном и тачном испуњавању свих војних дужности, као и у строгом придржавању реда установљеног законима и другим прописима, јасно је да ће до дисциплинске одговорности дола-

зити кад дође до повреде војне дисциплине. Да ли ће се неко лице и када позивати на дисциплинску одговорност, зависи од метода помоћу којег се дисциплина постиже. У армијама где се дисциплина одржава путем силе, свака повреда војне дисциплине повлачи и позивање на дисциплинску одговорност. У армијама као што је наша војна дисциплина почива на свести њених припадника о својим задацима, на правилним односима између старешина и војника односно претпостављених и потчињених и старијих и млађих, те се позивање на дисциплинску одговорност, односно, кажњавање примењује тек као задња мера, тј. онда кад је оно доиста неопходно. Кад то није случај, примењују се васпитне и поправне мере које су за одржавање и јачање дисциплине по правилу ефикасније.

Поставља се питање како разграничити кривичну одговорност војних лица од дисциплинске. Код извесних кривичних дела војних лица радња извршења је иста као и код дисциплинских грешака (преступа), те треба размотрити када ће одређена недозвољена радња војног лица претстављати кривично дело, а када дисциплинску грешку. Већина војнокривичних закона своди разлику између војнокривичног дела и дисциплинске грешке (преступа) на то што војнокривично дело претставља тежу повреду правила службе и унутрашњег реда у Армији, а дисциплинска грешка (преступ) лакшу повреду дисциплине и службе. Ово је само формална разлика између војнокривичног дела и дисциплинске грешке, док се одређена, јасна граница не може уопште одредити. Дакле, овде се ради о квантитативној разлици, те се могу поставити само оријентационе границе. Но, баш због те релативности у разлици између војнокривичног дела и дисциплинског преступа нека инострана законодавства негирају сваку квалитативну разлику међу њима. Претставници таквог става су Англосаксонци који уопште не разликују кривичну одговорност од дисциплинске.

Војно право Енглеске и САД не прави разлику између дисциплинске грешке (преступа) и војнокривичног дела. Та права, сва противправна делања, чији је интензитет друштвене опасности различит, обухватају под појмом „преступ“ (offence). Такво схватање војног „преступа“ — који обухвата све градације од дисциплинских грешака до најтежих кривичних дела — одражава се како на систем војнокривичног (односно дисциплинског) закона тако и на систем казни и питање надлежности за расправљање војнокривичних дела односно дисциплинских грешака. Англосаксонци, дакле немају одвојене војнокривичне и дисциплинске прописе, већ њихови војнокривични закони (енглески војни закон; Јединствени зборник војног правосуђа САД из 1950) претстављају зборник војнокривичних дела и дисциплинских грешака. Ти „преступи“ претстављају недопуштена дела, од лакших дисциплинских грешака до најтежих кривичних дела. Према таквом схватању подешен је и систем казни, тако да закони прописују најразличитије казне које обухватају широку скалу од опомене, укора и новчане глобе па до смртне казне. Следећа карактеристика англосаксонског система казни је што војнокривични закони одређују код

сваког кривичног дела веома широки распон казне. Енглески војни закон по правилу одређује само максимум, док минимум казне није нигде одређен. Најблажу казну коју војни судови могу изрећи претставља законски минимум казне. Само за најтежа кривична дела казна није одређена алтернативно, већ апсолутно. Јединствени зборник војног правосуђа САД — сем за извешан мали број кривичних дела — не одређује уопште казну већ даје генерално овлашћење војном суду да по свом нахођењу изрекне одговарајућу врсту и величину казне, наравно, у границама оних законом прописаних. Он даље овлашћује председника САД да својим наређењима прописује врсту и меру казне које се за поједина кривична дела могу изрећи. На тај начин он може својим наређењима, према стварним потребама и условима, за поједина војнокривична дела, односно, преступе повишавати или снижавати раније прописан максимум казне, а може мењати и врсте запрећене казне. Другим речима, он може нормативним актом утицати на политику кажњавања војних судова. Штавише он може — а то и чини — за једно војнокривично дело прописивати и по више казни, већ према околности случаја, и на тај начин, одређујући различите казне за разне видове извршења једног те истог „преступа“, стварати квалифициране и привилеговане случајеве тог „преступа“, иако их закон не познаје.

Због усвојеног схватања да нема квалитативне разлике између дисциплинских грешака и војнокривичних дела, код Англосаксонаца по правилу не постоје ни разне „надлежности“ за расправљање тих „преступа“. Војни судови су у првом реду надлежни за све „преступе“ — тј. и за војнокривична дела и за дисциплинске грешке. Једини изнimak је право претпостављеног да расправи лакше дисциплинске грешке војника и нижих официра, али само са пристанком починиоца грешке, по тзв. сумарном поступку. Уколико починилац грешке не пристане да се његова кривица расправи по том сумарном поступку, за њено расправљање надлежан је искључиво војни суд. Према томе, војна лица — починиоци дисциплинске грешке — могу одлучити да ли ће њихову кривицу расправити претпостављени старешина или војни суд.

Нека законодавства праве квалитативну разлику између дисциплинских грешки (преступа) и кривичних дела али, увиђајући релативност тог разликовања нека од њих овлашћују војне старешине одређеног ранга (а не правосудне органе) да одлуче хоће ли војнокривично дело расправити као дисциплинску грешку или не.

Совјетски војнокривични закон дозвољава да се многа војнокривична дела расправе као дисциплински преступ. У тим случајевима — према члану 19 Дисциплинског устава СССР — претпостављени војни старешина одлучује хоће ли кривицу расправити дисциплински или ће тражити судско гоњење и кривца предати надлежним војноиследним органима ради кривичне расправе.

И ранији немачки закон (Уводни закон у војнокривични закон из 1872 године, члан 16-а) садржавао је одредбу по којој је војни ста-

решина био овлашћен да у рату расправи лакша војнокривична дела као дисциплинске преступе.

Наш Закон о ЈНА и важећи дисциплински систем изграђени су на принципу постојања квалитативне разлике између кривичног дела и дисциплинске грешке односно преступа. Закон о ЈНА (чл. 140) усваја начело да дисциплинска одговорност не искључује кривичну и обратно, што значи да се једном радњом може извршити и кривично дело и дисциплинска грешка односно преступ. Насупрот томе, с обзиром на то да не постоји квалитативна граница између дисциплинске грешке и дисциплинског преступа, одговорност за грешку искључује одговорност за преступ и обратно, те се једном радњом не може извршити и дисциплинска грешка и дисциплински преступ (чл. 139 Закона о ЈНА).

Разлика између дисциплинске грешке и дисциплинског преступа је далеко релативнија него између дисциплинске грешке (преступа) и кривичног дела. Дисциплинска грешка претставља лакшу а преступ тежу повреду војне дисциплине или правила службе. Та разлика је уочљива са материјалне стране, док ју је са формалне стране тешко поставити. Због тога се формулације појединих грешки подударају готово у потпуности са формулацијама аналогних преступа.

Разлика која по Закону о ЈНА постоји између одговорности за дисциплинску грешку, дисциплински преступ и кривично дело, одразила се и на одређивање надлежности за њихово расправљање. Тако су за расправљање грешака надлежне војне старешине, за преступе војнодисциплински судови, а за кривична дела војни судови. И док у погледу одговорности војних лица и надлежности за расправљање за дисциплинске грешке и кривична дела нема проблема, дотле се за војнодисциплинске преступе може поставити питање: какав карактер има код нас војнодисциплинско судовање? Ради одговора на ово питање треба комплексно размотрити карактер војнодисциплинских преступа, систем казни и поступак војно-дисциплинског суда. Преступи који се наводе у члану 9 Правилника о војно-дисциплинским судовима немају карактер искључиво службеничких преступа, већ се ту више ради о типичним, и то лакшим, понајчешће војним кривичним делима. Исто тако ни систем казни не одговара систему административног судовања, јер Закон о ЈНА и Правилник о војно-дисциплинским судовима предвиђају и такве казне као што је затвор до 60 дана. А с обзиром на то да дисциплинска одговорност не искључује кривичну постоји могућност да се за исто дело спроведу два поступка — кривични и дисциплински — и да се кумулирају дисциплинске и кривичне казне, штавише и у исту врсту казне (затвора). Напокон, поступак који се примењује пред војним дисциплинским судом уствари је кривични поступак.

*

Материјална одговорност. Законодавства већине земаља регулишу материјалну одговорност војних лица по правилу на специфичан начин. За штету коју причине ван службе војна лица одговарају ма-

теријално као и остали грађани, а за ону у служби одговарају под истим условима као и остали државни односно јавни службеници.

Ипак, с обзиром на особеност војне службе, нека законодавства у погледу војних лица отступају у извесној мери, и то не од важећих одредби о материјалној одговорности осталих грађана или државних службеника, већ од *поступка* у коме се та одговорност утврђује. Дакле, постоје изнимци и то чисто процесуалне а не материјалне природе. Та отступања од утврђених правила поступка која важе за војна лица, односе се у првом реду на надлежност судова. Тако се редовни судови понекад изузимају од расправљања штете коју војна лица причине у вршењу службе, и то се ставља у надлежност војних или посебних рачунских судова, или се штета уопште не расправља судским путем, већ у административном поступку. Остала отступања у погледу судског поступка у коме се материјална одговорност војних лица расправља, мање су важна (тичу се начина достављања отправака, извршеног поступка и слично).

Начин на који је код нас регулисана материјална одговорност војних лица за штете које причине у служби претставља изнимак од управо изнетих општих поставки које су усвојила остала национална законодавства.

Условe материјалне одговорности војних и грађанских лица у ЈНА за штету коју при вршењу службе причине држави или трећим лицима регулисали су код нас Закон о ЈНА и на основу њега донета Уредба о материјалној одговорности војних и грађанских лица на служби у ЈНА. Та Уредба претставља — у погледу начела по којима се материјална одговорност војних лица расправља, и поступка којим се она утврђује, — несумњиву специфичност и видно отступање од општих начела и то како у погледу материјално-правних, тако и процесно-правних норми.

Цитирана Уредба садржи релативно мало одредби материјалног карактера које претстављају отступања од општих начела имовинског права. Најкрупније отступање претставља одредба која обавезује војна и грађанска лица у ЈНА да штету, причињену губљењем или нестанком оружја и муниције који су подобни за лично наоружање, надокнаде у петоструком износу. Са становишта имовинског права таква одредба је несумњиво супротна опште усвојеним принципима о накнади штете, те има искључиво пенални карактер. Да се ради доиста о новчаној казни, а не накнади штете, види се из веома ограниченог круга предмета на које се односи (оружје или муниција који су подобни за лично наоружање) и из осталих услова под којима се вишеструки износ наплаћује (да је штета настала губљењем и нестанком а не, рецимо, оштећењем). Уредба прописује и нека друга отступања од правних правила имовинског права. Тако она, начелно, полази од тога да се надокнађује *само стварна штета* а не и изгубљена добит, — те зато и не врши степеновање кривице учиниоца штете; новчане накнаде према Уредби, претстављају *нормални вид накнаде*, а реституција изузетак; процена штете се врши *на посебан начин* —

прописан Уредбом и правилником за њено спровођење; уместо солидарне, усвојен је принцип подељене одговорности; учинилац штете се може под одређеним условима ослободити од накнаде штете, у целисти или делимично, итд.

Међутим, оно што код нас нарочито карактерише материјалну одговорност војних лица за штете које причине у вршењу службе, нису отступања од правних правила имовинског права, већ посебни поступак у коме се та одговорност утврђује и о њој одлучује. За претежну већину штета (до 5,000.000 динара) то је по правилу административни, а не судски поступак. О накнади штете преко тог износа одлучује суд, ипак не редовни, већ војни.

*

Из свега реченог произилази да огромна већина националних законодавстава регулише на специфичан начин не само дисциплинску, већ и кривичну, а донекле и материјалну одговорност војних лица. Та отступања од општих начела која важе за војна лица у погледу кривичне, дисциплинске и материјалне одговорности нису последица неког кастинског издвајања армије из живота земље, већ потреба која произилази из специфичности армије као нарочите организације. Посебно регулисање тих одговорности не значи привилегисање војних лица, јер су за њих предвиђени по правилу строжи услови него за остале грађане. Дакле, посебни режим одговорности војних лица значи само вођење рачуна о специфичностима армије, о војној организацији, о унутрашњем поретку и узајамним односима војних лица. Изједначавање услова одговорности војних лица и осталих грађана имало би штетне последице за чврстину армије и њену борбену готовост. Међутим, у погледу обима отступања од општих принципа одговорности у разним правним системима постоје велике разлике. Тако у појединим законодавствима има претеривања: или се изналазе „војне специфичности“ свуда и свагде и, отступајући од општих принципа, стварају посебни војни системи одговорности; или се војне специфичности, иако доиста постоје, сматрају минималним и о њима се не води довољно рачуна, што опет негативно утиче на стање дисциплине и кривичноправну и материјалну заштиту армије.

Иако се често сматра да обим ових отступања претставља показатељ у погледу постојања милитаристичких елемената у праву неке земље, ипак вођење рачуна о војним специфичностима приликом регулисања одговорности војних лица, не значи ни у ком случају уношење милитаристичких елемената у правни систем земље, већ потребу коју изискује ефикасна заштита оружаних снага. Напротив, основни показатељи у погледу милитаристичког карактера једног војног права налазе се у самој суштини норми којима је регулисана кривична, дисциплинска и материјална одговорност војних лица, а та суштина норми одговара стању фактичких односа у дотичној армији. Ако су ти односи у својој бити милитаристички, и војно право

дотичне земље ће имати исти печат и, обратно, ако су они демократски и социјалистички, и суштина одредби о кривичној, дисциплинској и материјалној одговорности војних лица биће демократска и социјалистичка.

У овом погледу речит пример претстављају наша земља и наша Армија. Пошто је, основни задатак наше Армије да обезбеђује и брани државне границе заједно са читавим народом, она је дубоко народна не само по својој улози и задатку, већ и по својим унутрашњим односима и правима и обавезама њених припадника. Зато су и прописи који регулишу питања из живота и рада припадника наших оружаних снага и Армије у целини дубоко социјалистички. Они захтевају чврсту дисциплину, а истовремено обезбеђују припадницима Армије њихова лична права и штите њихово људско достојанство од сваке самовоље. То је дошло снажно до изражаја и у прописима којима се третирају лична права и обавезе припадника армије као што су законске одредбе о кривичној, дисциплинској и материјалној одговорности војних лица у Југословенској народној армији.

ВЛАДИМИР ПЕЈОВСКИ

ИНВЕСТИЦИЈЕ И ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Пратити инвестициону делатност једне земље значи пратити њен привредни и културни развој. Интензитет инвестиција или интензитет привредног развоја у појединим земљама је различит и зависи од низа фактора, као: друштвенополитичког уређења, достигнутог развоја производних снага, сировинског богатства, броја и квалитета стручних кадрова и др.

У економској литератури се степен инвестирања најчешће мери учешћем нето инвестиција у националном дохотку или, пак, обимом инвестиција по једном становнику. По првом критеријуму све се земље могу сврстати у четири групе¹), и то: оне чије учешће нето инвестиција у националном дохотку износи преко 15% (врло јака инвестициона делатност); 10—15% (јака инвестициона делатност); 5 — 10% (мања или слаба инвестициона делатност) и испод 5% (слаба или никаква инвестициона делатност).

Инвестициона делатност предратне Југославије или се уопште не помиње у економској литератури или се категорише као слаба или никаква. Не постоје ни подаци о обиму инвестиција у предратном периоду. Према неким послератним проценама²), нето инвестиције на територији НР Хрватске износиле су 5,7% националног дохотка. Када би се реконструисала инвестициона делатност целог подручја Југославије вероватно је да би резултати били још неповољнији него што је процењено за НР Хрватску, јер је територија ове републике, поред НР Словеније, претстављала једно од развијенијих подручја у оквиру старе Југославије. Из података о учешћу страног капитала у привреди тог доба, добијених послератном реконструкцијом, види се да су инвестиције биле усмерене претежно у екстрактивну индустрију; у добијање металних руда, експлоатацију шумских богатстава и сл., као и у неке гране прерађивачке индустрије и то на бази увоза полуфабриката и њихове дораде (ткачнице, монтажна металопрерађивачка предузећа и др.).

Такође нема података ни о инвестиционој делатности за време рата. У целини узето, у овом периоду у нашој привреди имамо дезинвестирање на бази пљачке окупатора и ратних пустошења. Међутим, било је неколико пунктова (Трепча, почетак изградње данашње фа-

¹) Види чланак „L'investissement dans le monde“ у публикацији Националног института за статистику и економске студије у Паризу „Quelques aspects fondamentaux de l'économie mondiale“, 1951 год.

²) Др Иво Вински: „Инвестиције на подручју Хрватске у раздобљу између два светска рата“, издање Економског института ФНРЈ, 1955 год.

брике алуминијума у Кидричеву и др.) у којима је окупатор нешто инвестирао ради појачане експлоатације природних богатстава наше земље (обојених метала који су били неопходни његовој ратној машини).

У послератном периоду, мењањем друштвено-политичког уређења наше земље, изменио се и однос према инвестицијама, односно привредном развоју земље. Носилац инвестиционе политике постаје друштво (осим незнатне приватне инвестиционе изградње у станбеном сектору, пољопривреди и занатству). Југославија избија одмах у прву групу земаља пошто инвестира више од 15% свог националног дохотка, сврставајући се у исти ред са земљама које имају најјачу инвестициону делатност (Норвешка, Финска, Холандија, Западна Немачка, Аустрија, Исланд, Луксембург, СССР, Канада, САД, Јужна Родезија, Аустралија и Нови Зеланд). Просечни обим бруто инвестиција за послератни период (изузимајући 1945/46 год.) износи годишње око 337 милијарди динара, исказано у ценама из 1952 године.³⁾

Обим бруто инвестиција у односу на друштвени производ наше земље у 1953 и 1954 год., упоређен са неким другим земљама, дат је у следећој табели (у милијардама националних валута и текућим ценама⁴⁾).

Године	ФНРЈ			Француска			Аустрија		
	Друшт. производ.	Бруто инвестиц.	Проценат	Бруто национал. производ	Бруто инвестиц.	Проценат	Бруто национал. производ	Бруто инвестиц.	Проценат
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1953	1.134	363	32%	14.530	2.375	16%	76,2	14,7	19%
1954	1.299	423	33%	15.390	2.571	16,7%	86,5	18,7	21,4%

³⁾ Тешко је пратити обим инвестиција за период 1947—56 год., пошто смо до 1952 год. имали ниже јединствене, а после тога економске цене. И у овим периодима цене су се кретале навише тако да је врло тешко исказати инвестиције у ценама једне године. И при исказивању инвестиција других земаља наилази се на на ову тешкоћу и у светској економској литератури оне се обично исказују у текућим ценама националних валута.

Изнете цифре су Југословенске инвестиционе банке узете из чланка Р. Бичанића „Више у другом периоду“, објављеног у Економској политици, бр. 267/1957 год.

⁴⁾ Подаци за Француску и Аустрију узети су из годишње публикације Секретаријата Економске комисије ОУН за Европу: *Economic Survey of Europe in 1955*. Подаци за ФНРЈ су узети из СГЈ 56 — стр. 93—95. Поређење између датих података за нашу земљу, с једне, и Француску и Аустрију, с друге стране, није могуће стриктно спровести пошто је методологија израчунавања друштвеног производа западних земаља другачија од наше. Наиме, западноевропске земље, при обрачуна бруто националног прихода, узимају у обзир производ који је створен како у области материјалне тако и ванматеријалне производње (личне и непроизводне услуге). Наша методологија не обухвата ове последње пошто се сматра да је то само прерасподела националног дохотка. Због тога је наш обрачун нижи за око 9—10% од обрачуна западноевропских земаља.

Међутим, обим наших напора за привредни развој земље може се потпуно сагледати ако се имају у виду и напори које је наша земља чинила одвајајући и знатна средства за своју одбрану. Обим војног буџета у периоду после 1948 год. кретао се од 160—180 милијарди динара годишње, што је са бруто инвестицијама износило око 45% друштвеног производа. Овај проценат је за око 15% већи од процента учешћа бруто инвестиција и буџета националне одбране у друштвеном производу западноевропских земаља.

Ако се, пак, наша инвестициона делатност, у односу на друге привредно развијеније земље, мери бруто инвестицијама по једном становнику, онда се ми налазимо у нешто неповољнијем положају. Њихов обим инвестиција по волумену је знатно већи од нашег јер им то омогућава висок национални доходак.⁵⁾ По једном становнику, раније поменуће капиталистичке земље улажу око 2—3 пута више од нас, мада је тешко овај однос тачно установити због различите куповне снаге националних валута, различитог нивоа надница и акумулације. Међутим, наш послератни привредни развитак, стално повећавање националног дохотка и задржавање константно високог удела бруто инвестиција у друштвеном производу, умањују дистанцу између обима инвестиционог улагања по једном становнику наше земље и других развијених земаља.

Кретање бруто инвестиција у односу на друштвени производ по појединим годинама је различито зато што је пораст нашег друштвеног производа био скоковит и налазио се под великим утицајем осцилација у пољопривреди. У периоду од 1952—1956 год. бруто инвестиције су имале блажи пораст од друштвеног производа, а у 1956 год. су се задржале на нивоу претходне године. (Види графикон 1).

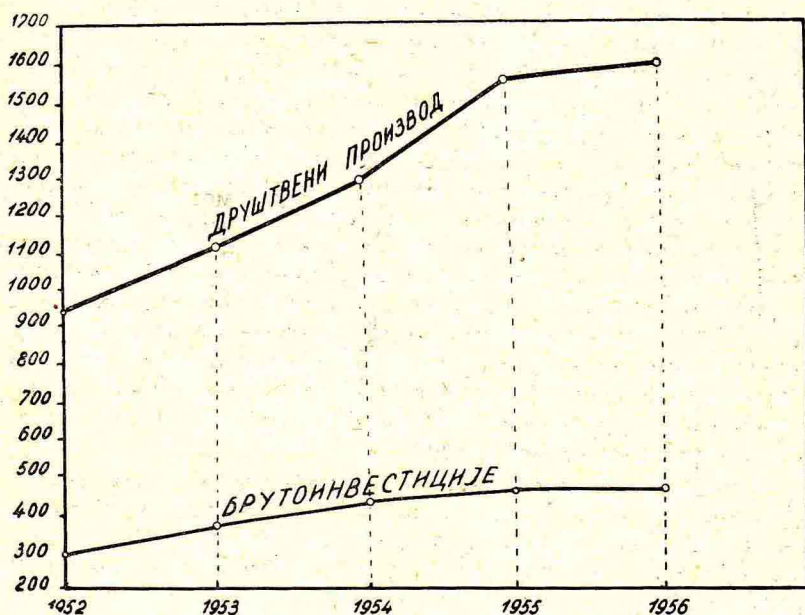
Оваква кретања друштвеног производа и бруто инвестиција у задњим годинама омогућавају пораст других видова потрошње (личне и буџетске) који су досада стагнирали због обимних инвестиција и знатних издатака за Армију. У садашњој фази је пораст личне потрошње услов нашег даљег привредног развитака, пошто у знатној мери може да прошири унутрашње тржиште индустријских производа што, опет, претставља услов за коришћење постојећих капацитета и оних који су у изградњи.

И поред овакве привредне политике која је омогућавала максимално мобилисање средстава за привредни развој земље, било је а и сада је потребно да наша земља тражи додатна средства из иностранства. Овакав пут ангажовања средстава морају да користе све привредно недовољно развијене земље и он је нужан пратилац њихове економије.

Обим иностраних зајмова који су употребљени у инвестиционе сврхе износи 5—7% наших укупних инвестиција. Али њихов значај

⁵⁾ Изнад 400 долара по становнику, док је наш доходак сада око 200 долара по становнику.

је знатно већи него што овај проценат исказује, пошто су нам они омогућили набавку оне опреме која нам је била најпотребнија и која се не би могла, због дефицитарности нашег платног биланса, набавити из сопствених средстава.

Графикон 1

Фактори који су утицали на нашу досадашњу инвестициону политику

Полазну основу за даљи привредни развој сваке земље претстављају природна богатства и достигнути ниво развоја производних снага. Поред тога, на привредни развој утичу и други фактори као што је геополитички положај земље, економска структура становништва и др.

Постојећа структура земљишта у Југославији не омогућава неко осетније повећање обрадивих површина. Због тога је и наша политика инвестиција у области пољопривреде углавном усмерена на интензификацију пољопривредне производње (мелиорацију земљишта, повећање површина индустријских култура, хемизацију и механизацију) и стварање крупних социјалистичких газдинстава која су у стању да примењују модерне методе обраде земље.

Шумско богатство такође претставља значајан фактор у нашој послератној инвестиционој политици, јер омогућује знатан обим развоја примарне и секундарне прераде дрвета.

Следећи значајан фактор нашег сировинског богатства претстављају хидроенергетски извори. Они се цене са 16.508 мегавата искористивих снага са могућном производњом од 66.580 милиона киловатчасова (kwh) (производња у 1956 год. износила је 2.869 милиона kwh). Поред тога, хидроенергетски извори имају повољну структуру, пошто реке Алписког система имају довољно воде у летњим, а остале реке у зимским месецима.

Наша земља располаже и са довољно залиха угља, нафте, гвоздене руде, руде обојених метала и неметала. Али сама количина ових залиха указује на то да наша земља не располаже неком сировином која би у омеру светске привреде претстављала значајан фактор. Ова су богатства многобројна али не и велика, а то је један од главних разлога што у послератном периоду није нарочито форсирана изградња неке одређене гране привреде која би могла да заузме доминантан положај (као производња нафте у привреди Румуније или угља у привреди Пољске) и да се преко ње решавају остала питања нашег привредног развоја.

Други важан показатељ за одређивање инвестиционе политике је достигнути ниво производних снага. Затечена пољопривреда је била заостала са исцепканим поседом и слабом применом савремених метода обраде земље, док смо у индустрији, као што смо видели, имали релативно развијену само екстрактивну (добивање руде метала) и неке гране прерађивачке, али није било довољно капацитета за примарну и секундарну дораду у области црне и обојене металургије. Слабо је била развијена енергетска база, а машинска индустрија такорећи није ни постојала.

Најзад, геополитички положај наше земље захтевао је да знатан део акумулације одвојимо за инвестиције у војну привреду, што је претстављало приличан терет за нашу затечену неразвијену привреду. Међутим, побољшавањем спољнополитичког положаја и попуштањем међународне затегнутости војна привреда престала је да претставља терет за нашу економику и њени слободни капацитети, уз нужне реконструкције, укључују се у цивилну производњу и дају тржишту низ производа за широку потрошњу, који су били на увозној листи или су укључени у извозне листе.

Структура инвестиционих улагања

Чињеница је да је главна разлика између развијених и неразвијених земаља баш у степену развитка њихове индустрије. И, уколико у неразвијеним земљама има какве индустрије, она је претежно оријентисана на производњу сировина и ситнија предузећа лаке, уз потпуно отсуство тешке индустрије. Тако се, на пример, у недовољно развијеним земљама производи 70% бакарне руде, 60% метала, 53% оловне руде, 92% калаја, 80% хрома и друго, али њихова прерада ретко прелази флотацију.⁶⁾

⁶⁾ Др Димитрије Мишић: „Индустријализација недовољно развијених земаља“ — часопис „Економски анали“, бр. 4/56.

Услед тога су и наше послератне инвестиције биле оријентисане на отклањање основног узрока заосталости, тј. на изградњу базичне индустрије. Решавање низа других задатака било је одложено за доцнији период, када већ будемо имали тешку индустрију која ће моћи активније учествовати у реконструкцији и изградњи остале индустрије и осталих привредних области.

Структура наших инвестиција у области привреде до 1952 године била је под утицајем изградње кључних објеката у базичној индустрији. Удео инвестиција у индустрији и рударству нарочито се повећавао у периоду од 1948 год. да би у 1952 год. достигао свој највиши ниво од 65,4% од укупних улагања. Овакав курс убрзане изградње објеката базичне индустрије био је унеколико наметнут и спољно-политичким моментима (Резолуција Информбироа). При крају овог периода, а и касније, концентрисала се инвестициона изградња на већ започете индустријске објекте. Оваква инвестициона политика значила је и смањење средстава како на сектору прерађивачке индустрије тако и у другим областима привреде.

Завршавањем појединих кључних објеката омогућено је опадање учешћа индустрије у укупним инвестицијама у корист других привредних области и инвестиција друштвеног стандарда. Овај се процес може пратити из следеће табеле која показује структуру улагања по привредним областима⁷⁾ у милијардама динара и текућим ценама:

	1952		1953		1954		1955		1956	
	износ	%	износ	%	износ	%	износ	%	износ	%
Индустрија и рудар.	178,6	65,4	192,7	56,6	195,2	49,0	205,4	48,6	184,7	42,5
Пољопривреда	11,2	4,1	16,8	4,9	20,5	5,2	23,5	5,6	35,1	8,1
Шумарство	3,6	1,3	3,6	1,0	1,1	0,2	8,3	2,0	9,0	2,1
Грађевинарство	8,1	3,0	14,9	4,4	17,9	4,5	16,5	3,9	10,4	2,4
Саобраћај	47,7	17,5	60,4	17,8	70,2	17,7	77,8	18,4	95,1	21,9
Трговина	2,8	1,0	14,0	4,1	15,5	3,9	20,2	4,8	20,0	4,6
Занатство	0,4	0,1	2,0	0,6	3,4	0,8	3,7	0,9	3,9	0,9
Свега привреда	252,4	92,4	304,4	89,4	323,8	81,3	355,4	84,2	358,2	82,5
Друштвени стандард	20,5	7,6	36,2	10,6	74,4	18,7	66,8	15,8	76,2	17,5
Укупне инвестиције	272,9	100,0	340,6	100,0	398,2	100,0	422,2	100,0	434,4	100,0

Спровођење у живот новог привредног система уз развијање слободног тржишта и оријентација наше економске политике на повећање друштвеног стандарда, од 1952 год. па надаље, захтевају и

⁷⁾ Извор: Статистички билтен Народне банке ФНРЈ.

извесне корекције у структури инвестиција у индустрији, и то у корист лаке индустрије.

Задржавање високих инвестиција базичне индустрије при истовременом постојању слободног тржишта и повећања платних фондова (пored потешкоћа у платном билансу и немогућности увоза већих количина робе широке потрошње) могло би створити крупну диспропорцију између робних и новчаних фондова у којој би инфлационе појаве дошле до пуног изражаја.

Структура инвестиција индустрије и рударства (изражена у милијардама динара и текућим ценама) види се из следеће табеле:

	1953		1954		1955		1956	
	износ	%	износ	%	износ	%	износ	%
Енергетика	65,4	33,9	64,2	32,9	75,7	36,8	65,2	35,4
Металургија са неметалима	71,2	37,0	60,5	31,0	53,0	25,7	42,3	22,9
Металопрерађивачка индустрија	19,4	10,1	19,4	9,9	19,0	9,2	15,4	8,3
Хемиска индустрија са индустријом целулозе, дрвећаче и папира	14,2	7,4	21,9	11,2	26,6	13,3	16,2	8,8
Текстил, кожа и гума	8,2	4,2	9,3	4,8	10,2	4,9	9,1	4,9
Прехранбена индустрија	5,9	3,1	8,6	4,4	10,1	4,9	16,5	8,9
Остале гране	8,4	4,3	11,3	5,8	10,7	5,2	20,0	10,8
Укупно :	192,7	100,0	195,2	100,0	205,3	100,0	184,7	100,0

У мењању структуре инвестиција индустрије енергетика је задржала своју позицију, пошто њен развој претставља услов за развитак остале индустрије, других привредних области и подизање друштвеног стандарда.

Структура инвестиција у области пољопривреде указује да је у протеклом периоду највише уложено у грађевинске објекте (зајачно са 1951 год. око 67%, да би касније овај проценат падао). Оваква структура је била нужна пошто је на формираним социјалистичким газдинствима требало изградити најнужније грађевинске објекте како би производња текла нормално. Поред тога, развој наше индустрије и дефицитарност нашег платног биланса нису омогућавали набавку потребних средстава за механизацију (како за обраду земље тако и за велике мелиорационе радове). Међутим, у прошлој и овој години врши се квалитативни скок у области инвестиција у пољопривреду, пошто им је тежиште пребачено на објекте и средства која брзо дају резултате: механизацију, допуну изградње пољопривредних добара и задруга, унапређење сточарства и др. Поред тога, започети су и крупни мелиорациони радови (канал Дунав — Тиса — Дунав) који ће у догледном времену имати повољног утицаја на развој пољо-

привреде. Углавном, задњих година пољопривреди се стављало на располагање онолико средстава колико она може рационално да апсорбује.

Досадашње инвестиције у остале области привреде кретале су се у оквирима могућности, али тек после подмирења потреба индустрије, а то нити је било довољно нити у складу са развојем индустрије.

Непривредне инвестиције у протеклом периоду биле су под утицајем напора за индустријализацију земље тако да оне нису могле подмити ни текуће потребе, а још мање оне које настају упоредо са природним прираштајем становништва. Брзи индустриски развитак је утицао на нагло ширење градских насеља због чега су потребе станбене изградње и изградње просветних и здравствених установа нагло расле. Међутим, однос између привредних и непривредних инвестиција је био такав да су за ове последње одвајана скромна средства. Удео непривредних у укупним инвестицијама је, после 1952 год., достигао највиши ниво 1954 и 1955 год. (око 18,5%); инвестиције станбене изградње из општедруштвених средстава у 1955 и 1956 год. износиле су испод 9%, што са приватним инвестицијама вероватно не прелази 12—13%, а то је за око половину испод онога што улажу у станбену изградњу западноевропске земље. Тек у 1956 год. створени су посебни фондови намењени станбеној изградњи, чије ће се ефикасно дејство осетити у овој и следећим годинама.

У следећој табели дата је структура инвестиција једне развијене капиталистичке земље (Француске) и једне источноевропске земље (Пољске⁸). Мада ова структура није методолошки адекватна нашој, ипак се могу вршити оријентациона, а за неке позиције и потпуна поређења.

Учешће индустрије у укупним инвестицијама је знатно мање у развијеним капиталистичким земљама него у социјалистичким. Ово је последица наслеђа, пошто развијеније капиталистичке земље (у конкретном случају Француска) имају развијенију индустрију те им је потребно знатно мање средстава за ову сврху. Код нас је учешће инвестиција у пољопривреду у укупним инвестицијама нешто испод онога у Француској и Пољској, док је проценат учешћа друштвеног стандарда (станбена изградња и знатан део инвестиција јавне администрације) у тим земљама доста изнад процента наше земље.

У нашој ће се блиској перспективи структура инвестиција и надаље мењати у корист инвестиција друштвеног стандарда, пољопривреде и саобраћаја, али не у таквој сразмери да би инвестиције индустрије пале испод обима потребног за даљу индустриску експанзију.

Увођењем новог привредног система 1953 год., односно даљим развојем радничког и друштвеног управљања, наметнула се потреба за јачањем материјалне основе привредних организација, општина и

⁸) Извор: Economic Survey of Europe in 1955 — публикација Секретаријата Економске комисије ОУН за Европу.

срезава. Ово је имало за последицу даљу децентрализацију инвестиција, тако да је федерација задржала само финансирање крупних објеката општејугословенског значаја, док се остале инвестиције финансирају из фондова република, срезава, општина и привредних организација. Учешће федерације у укупним инвестицијама износило је у 1954 год. 42,3%; у 1955 год. 38,7%, а у 1956 год. 32,3%.

	Француска (у милијардама текућих франка)				Пољска (у милијардама злота у ценама из 1950)			
	1953		1954		1954		1955	
	износ	%	износ	%	износ	%	износ	%
Пољопривреда	251	10,6	265	10,3	3,9	10,6	5,4	14,4
Рударство, индустрија и грађев.	608	25,5	605	23,5	16,7	45,2	15,2	40,5
Трговина и остале услуге	141	5,9	151	5,9	1,3	3,5	1,6	4,2
Транспорт и везе	380	16,0	406	15,8	4,0	10,8	4,0	10,6
Електрична енер., гас и водовод	207	8,7	214	8,3	- укључено под индустрију и јавну администрацију			
Јавна администрација	261	11,1	297	11,6				
Станови	527	22,2	633	24,6	4,5	12,2	4,6	12,2
Ванпланске инвестиције	—	—	—	—	3,1	8,5	3,2	8,5
У к у п н о :	2.375	100,0	2.571	100,0	36,9	100,0	37,6	100,0

Резултати досадашње инвестиционе политике

Инвестиције у протеклом периоду омогућиле су нашој земљи да од заостале аграрно-индустриске постане индустриски средње развијена земља. Повећање индустриске производње у односу на 1939 годину износи 2,66 пута. Динамика овог повећања је прошла кроз три фазе:

У периоду од 1947—50 год. индустриска производња расте снажним темпом и то претежно захваљујући потпунијем коришћењу затечених капацитета, спајањем мањих предузећа и њиховом делимичном реконструкцијом и пуштањем у погон неких одељења нових предузећа.

У периоду од 1950—52 год. у индустриској производњи имамо привремену стагнацију, односно производња енергетике и базичне индустрије и даље расте, али гране лаке индустрије знатно падају. На овакво кретање индустриске производње утицале су две сушне године и смањење увоза сировина и репродукционог материјала.

Од 1953 год. па надаље индустриска производња је у константном порасту. У овом периоду имамо сукцесивно пуштање у погон

крупних капацитета чија је изградња раније започета. Овај период снажног пораста индустриске производње наставља се и у овој години.

Рачуна се да је просечна стопа пораста индустриске производње у протеклом периоду износила око 11% годишње, односно индекс у 1956 год. (према индексу 100 у 1939) је био 266. Светски просек повећања индустриске производње (осим СССР, источноевропских земаља и Кине) у периоду 1945—54 год. износио је 6%, а Западна Европа, од 1938 до 1954 год., има индекс пораста 164. Ови подаци указују на то да су наши напори на развоју индустрије били велики. Послератни структурални развој индустрије омогућује нам да знатно мањим улагањима задржимо пораст производње од око 11% годишње и у наредном периоду, док ће темпо пораста индустриске производње западноевропских земаља вероватно бити нешто успорен.

По намени потрошње, пораст индустриске производње одржава инвестициону политику протеклог периода, односно средства рада (машине и уређаји, енергетска постројења, средства за изградњу и опрему саобраћајних средстава, алат, прибор и сл.) имају индекс повећања од 971 у односу на 1939 год.; материјал за репродукцију (све сировине и полуфабрикати индустриског порекла) 255, а потрошна роба (производи намењени индивидуалној потрошњи) 230. (Види графикон 2.)

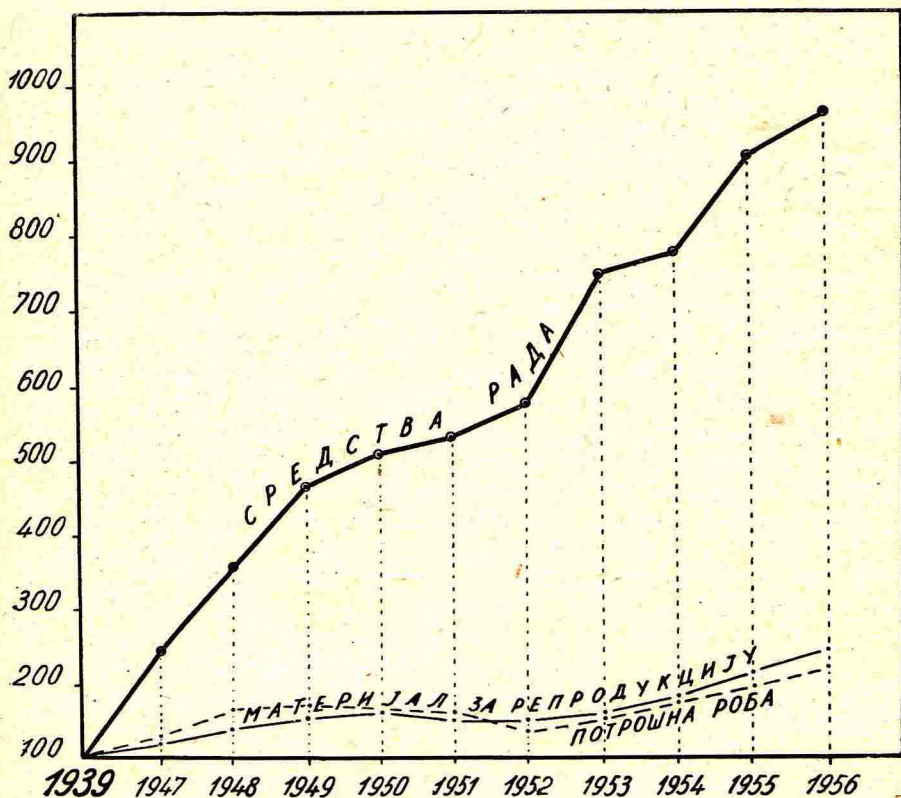
По појединим гранама је индекс пораста индустриске производње различит; највиши је код електроиндустрије (1841), а најмањи код дрвне (150). По правилу, гране базичне индустрије имале су индекс повећања производње изнад просека за целу индустрију (осим обојене металургије), док су гране лаке индустрије имале индекс повећања испод просека (сем производње и прераде папира).

Оваквим структуралним променама у индустрији углавном су отклоњене наслеђене диспропорције, тако да се може рећи да је наша садашња индустрија унеколико уравнотежена и да је створена база за њен даљи квалитативни скок, односно за развој оних предузећа која претстављају највећи домет у индустриском развоју једне земље (моторна индустрија, тешка хемиска индустрија и др.).

Досадашњи развој индустриске производње омогућио је да се наша Армија снабдева индустриском робом из домаће производње. Поред тога, овако развијена индустрија претставља снажан ослонац одбранбене снаге земље, пошто се низ предузећа, са мањим реконструкцијама и без њих, може, у случају потребе оријентисати на производњу за потребе Армије.

Пољопривредна производња у послератном периоду углавном је стагнирала и није ишла укорак са развојем индустрије и осталих привредних области. На ово су утицали административни систем који је својим мерама (откупом, јаким прогресивним порезима, политиком цена) неповољно деловао на развој пољопривредне производње и њену

модернизацију, затим елементарне непогоде и велика концентрација материјалних и других снага у индустрију, што је умањило и ангажовање појединих друштвених фактора за развој ове привредне области. Само у родним годинама пољопривредна производња је била изнад десетогодишњег предратног просека, док је у другим годинама редовно била испод њега. Укупна пољопривредна производња у периоду 1945—51 имала је исти ниво као у периоду 1931—39 год.

Графикон 2

Но, и у области пољопривреде имамо у послератном периоду структуралне промене, пошто су повећане површине под индустријским, повртарским и крмним биљем. Ове промене, које су до 1952 год. потстицане преко планова, а касније путем откупних цена, претстављају позитивну чињеницу, јер омогућују упослење вишкова радне снаге у области пољопривреде и дају производе за унутрашње и спољње тржиште који имају знатно већу вредност од ратарских култура.

Недовољне агротехничке мере, учестала заслањеност појединих пољопривредних површина у Војводини, недовољан обим мелиорационих радова и сл. утицали су на стагнирање приноса по хектару засејане површине и они су се задржали на предратном нивоу (пшеница од 9,2 до 14,1 мц по ха, кукуруз од 6,4 до 17,1 мц итд.).

У прошлој и овој години наша инвестициона политика према овој привредној области се мења и резултати вероватно неће изостати у наредном петогодишњем периоду. Већ у овој години пољопривредна производња је изнад свих досадашњих вишегодишњих просека. Дефицитарност пољопривредних производа ремети наш складни привредни развој и онемогућава већи увоз сировина, полуфабриката и финалних производа који би могли имати још већег утицаја на пораст индустриске производње и животног стандарда.

У области саобраћаја постигнути су такође извесни резултати, али пораст обима саобраћајних услуга није ишао укорак са порастом индустриске производње. Индекс физичког пораста саобраћаја у 1956 години износи 177 (према индексу 100 у 1939) што је омогућило да се задовољи потреба унутрашњег транспорта, док се недовољни развој саобраћаја углавном одразио на спорији пораст превоза робе у спољнотрговинској размени. Задовољење потреба у саобраћају, у протеклом периоду, углавном је вршено коришћењем унутрашњих резерви, а делимично и уз напрезање постојећих капацитета.

Физички обим саобраћајних услуга различито се кретао по појединим гранама. Највећи пораст имамо код ваздушног саобраћаја (индекс 1268), затим у дрвском саобраћају (индекс 498), а трећи по реду је железнички саобраћај (индекс 241). Међутим, речни и поморски саобраћај још нису достигли обим превоза из 1939 год. јер је темпо обнове предратних капацитета ишао доста споро.

Инвестиције друштвеног стандарда нису могле да задовоље растуће потребе. Ово је имало своје узроке како у релативно ниском задовољењу ових потреба у предратном периоду, тако и у природном прираштају становништва и самом процесу привредног развоја који је изазивао снажну урбанизацију, а ово је рађало све нове и нове проблеме. Рачуна се да је у послератном периоду изграђено у градовима око 10—11% од постојећег станбеног фонда или око 110.000 станова. Али изградња станова није могла упоредо да прати развој градова на бази природног и механичког прираштаја становништва, тако да имамо знатно погоршање смештаја градског становништва. У 1950 год. је у ФНРЈ (у градовима) било 11,6 м² станбених површина по једном становнику, док је у 1955 години било свега 10,2 м². Задњих година, стварањем посебних наменских фондова за станбену изградњу, иде се на то да се заустави ово погоршање станбене ситуације наших градова, тим пре што станбена изградња претставља и уско грло у нашем даљем привредном кретању (има и сада капацитета у области индустрије који се у потпуности не користе због недостатка станбеног простора).

*

Послератни привредни развој земље праћен је повећањем запослености у индустрији, саобраћају и грађевинарству. Као последица овога дошло је до промена у економској структури становништва, тако да је број радника знатно порастао.

Послератна инвестициона делатност у индустрији и саобраћају успела је да апсорбује целокупни вишак радне снаге који долази од природног прираштаја становништва. Број пољопривредног становништва остао је скоро на истом нивоу за период од 22 године, али се променио његов однос према укупном броју становника (у 1931 год. пољопривредно становништво је учествовало у укупном броју становника са 76,4%, док у 1953 год. са 59,7%). Процес мењања економске структуре становништва, док се она у даљој перспективи не стабилизује на одређеном нивоу, вероватно ће трајати још око 30—40 година,⁹⁾ под условом да се и надаље одваја знатан део друштвеног производа у инвестиционе сврхе. Следећа етапа нашег привредног развоја и усмеравање инвестиција на развитак претежно средњих предузећа из области прерађивачке индустрије (која по правилу захтевају мање инвестиције по новом радном месту) омогућиће, упоредо са механизацијом пољопривреде, јаче преливање пољопривредног становништва у друге области привреде.

У оквиру индустрије и рударства, чијем је развоју поклоњена специјална пажња у послератном периоду, највећи пораст запослености имамо у металопрерађивачкој и електроиндустрији (индекс 31-XII-1956 год. у односу на 1947 год. износи 718), док је у осталим гранама индустрије индекс пораста запослености знатно нижи.

Док је у знатном делу послератног периода индекс пораста запослености већи од индекса пораста производње (опадање продуктивности рада), дотле задњих година имамо обрнуту појаву. Непосредни узрок овога је лежао у стручној спреми кадрова, пошто је изградња индустрије ишла брже од општег оспособљавања кадрова.

Промена економске структуре становништва праћена је упоредним развојем школства јер модерна индустрија, саобраћај и грађевинарство захтевају и одговарајуће квалификације упосленог особља. Из следеће табеле види се број школа и ученика у предратном и послератном периоду.¹⁰⁾

	Ниже струч. школе		Сред. струч. школе		високе школе	
	школе	ученици	школе	ученици	школе	ученици
1938/39	770	69.872	53	10.689	29	17.734
1954/55	892	111.651	170	34.743	92	70.385

⁹⁾ Овај процес је трајао у развијеним капиталистичким земљама око 70—80 година.

¹⁰⁾ СГЈ-56, стр. 303—304.

Прилив кадрова у индустрију, саобраћај и грађевинарство из редовних школа био је недовољан те је стручно школовање вршено и путем курсева у привредним организацијама или је пак Армија вршила оспособљавање појединих група обвезника за стручне послове.

Промена економске структуре становништа има далеко шири значај како са становишта опште техничке културе становништва тако и са становишта националне одбране. Становништво запослено у индустрији, саобраћају и грађевинарству или, пак, као посада на механизованим оруђима пољопривреде, брже прати техничка достигнућа како у свету тако и у својој земљи и активније учествује у културном и техничком препороду нације. Армија није више принуђена да у циљу стварања кадрова сама од почетка обучава поједине специјалисте, већ их може добијати увелико обучене, бирајући при регрутацији за поједине службе људе који су се и у грађанству бавили истом или, пак, сличном професијом. На тај начин обука кадрова у Армији постаје много лакша и резултати наставе су много бољи. Поред тога, са променом економске структуре становништва побољшава се и структура резервног састава Армије јер се све више повећава број специјалиста чију професију у грађанству може Армија директно користити у случају рата (шофери, индустриски радници у радиоиндустрији, минери, лекари и др.).

*

Спољнотрговинска размена у послератном периоду такође је под снажним импулсима нашег привредног развоја. Као и остале недовољно привредно развијене земље, и нашу прати константан дефицит платног биланса. Увоз брже расте од пораста нашег националног дохотка, док извоз још није на нивоу нашег увоза. Дефицит платног биланса покрива се додатним иностраним средствима која наша земља добија на име помоћи или, пак, у виду дугорочних или средњорочних кредита.

Структура наше спољнотрговинске размене се битно изменила у односу на предратни период. Појачаван је увоз опреме, а увоз потрошне робе је ограничаван у складу са нашим могућностима. У укупном увозу, инвестициона роба је учествовала у 1939 год. са 18,5%, у 1953 год. са 24,8%, у 1955 год. са 20,8%; потрошна роба у 1939 год. са 22,9%, у 1953 год. са 7,7%, а у 1955 год. са 11,4%.

Структура спољнотрговинске размене по степену обраде такође је претрпела знатне промене, које су се кретале ка повећавању извоза производа високог степена обраде (15,9% у 1955 према 5,4% у 1939) на штету необрађених производа (37,9% у 1955 према 55,4% у 1939) и ка смањивању увоза производа високе обраде (40% у 1955 према 53,9% у 1939) као и повећању увоза необрађених производа (41,8% у 1955 према 19,3% у 1939).

Структура наше спољнотрговинске размене указује на карактер наше привреде. У предратном периоду претежно су извожене сиром-

вине, а мање полуфабрикати, док су у увозу преовлађивали производи високе прераде, што одговара колонијалном типу привреде. У послератном периоду овај однос се постепено мења тако да извоз сировина опада, а расте извоз производа финалне прераде (машиноградње, хемиске, текстилне и друге индустрије), а код увоза је обрнуто, тј. расте увоз сировина, а опада увоз производа високе прераде.

Ове структуралне промене наше спољнотрговинске размене и даље ће се мењати под утицајем наше привредне експанзије.

*

Послератни привредни развитак имао је одраза и у формирању националног дохотка. Док је у предратном периоду пољопривреда учествовала са преко 50% у националном дохотку, у послератном периоду овај однос се мења и водеће место заузима индустрија.¹¹⁾ Следећа табела показује структуру формирања националног дохотка у предратном и послератном периоду.

	1938	1947	1954
Пољопривреда	50,3	40,0	26,6
Индустрија и рударство са експлоатацијом шума	24,6	32,3	44,3
Остале гране	25,1	27,7	29,1
У к у п н о :	100,0	100,0	100,0

Регионални аспект инвестиционе политике

Регионални аспект привредног развоја у нашој земљи може се посматрати по народним републикама или, пак, по ужим територијалним подручјима (срезовима, областима или покрајинама) или рејонима који имају извесна заједничка економска обележја. Сређени подаци о регионалном привредном развоју углавном постоје за народне републике, док се за ужа територијална подручја ови подаци могу добити само реконструкцијом.

Затечено послератно стање у привреди појединих рејона у ФНРЈ било је резултат разних историских фактора (припадност територије различитим државама које су биле на различитом ступњу привредног развитка, национално-ослободилачки ратови, заинтересованост страног капитала само за развитак одређених сировинских грана привреде, и др.). Као релативно најнапреднија привредна област истиче се НР Словенија, затим НР Хрватска која је већ поседовала извесне полазне позиције за привредну експанзију, док је НР Србија

¹¹⁾ У послератном периоду на мењање поменуте структуре утиче и политика цена.

била на просеку привредног развитка Југославије. Остале три народне републике су биле изразито заостала подручја. Овакав историски неравномеран привредни развитак појединих рејона потенциран је чињеницом да је ФНРЈ у периоду стварања била у целини привредно заостала земља.

Послератни општи привредни развитак наше земље утицао је на добијање повољнијег места, по степену привредног развитка, на светској ранглисти, али је регионални развитак био под јаким утицајем наше послератне инвестиционе политике, спољнополитичких фактора и композиције природних богатстава појединих рејона. Оријентација на брзу изградњу базичне индустрије извршила је поремећај у складном развоју привреде као целине и утицала на појачан развој оних територија које већ имају индустрију, јер су тамо били најповољнији услови за брзо активирање инвестиција. На тај начин, рејони који су имали услова за развој у другим областима привреде (пољопривреди, туризму и др.) нису могли добити потребна средства. Поред тога, потреба јачања народне одбране у периоду 1948—52 год. утицала је на померања инвестиција у области индустрије ка оним гранама које су у непосредној вези са одбранбеном способношћу земље. Услед тога су при локацији индустријских предузећа стављене у повољнији положај поједине територије, док је развијање привреде заосталих рејона у овом периоду секундарни значај.

Затечени територијални распоред производних снага споро се мењао у протеклом периоду, односно његов ефекат је био знатно испод оних жеља које су формулисане на почетку наше индустријализације. Тек после 1952 год. настали су повољнији услови који омогућују да се низ објеката лоцира и у заосталим рејонима.

По правилу, нето инвестиције неразвијених рејона јаче учествују у националном дохотку који се ствара на територији тих рејона. Тако, на пример, нето инвестиције НР Црне Горе су задњих година на нивоу националног дохотка који се ствара на територији ове Републике, док нето инвестиције НР Босне и Херцеговине и Македоније износе изнад 30%, а релативно развијенијих република испод 20% националног дохотка који се ствара на њиховој територији. У 1953 год. укупна потрошња — лична потрошња становништва, буџет, социјално осигурање и инвестиције — НР Босне и Херцеговине била је за 7,4% већа од националног дохотка који је остварен на њеном подручју.¹²⁾ Овакав ниво инвестиција неразвијених република остварује се уз одговарајућу прераспodelу националног дохотка кроз савезне друштвене планове. Несумњиво је да је затечено стање привредно неразвијених рејона захтевало јачу прераспodelу националног дохотка, али поменути објективни узроци нису то дозволили.

Привредни развој Босне и Херцеговине био је под непосредним утицајем политичких догађаја из 1948—50 год., пошто та република претставља нашу централну област, а композиција њених природних

¹²⁾ Енциклопедија Југославије, II књига, стр. 96.

богатстава омогућује развој базичне индустрије. Но, брзи једнострани развитак ове републике створио је низ нових проблема како у области друштвеног стандарда (просвета, комунално-станбена изградња и др.) тако исто и у погледу структуралне запослености становништва (недостатак индустрије која би запошљавала женску радну снагу).

Инвестиције НР Македоније су у периоду до 1952 год., због наших спољнополитичких потешкоћа, углавном биле оријентисане на пољопривреду, енергетику и ситније индустриске објекте (комуналног значаја). Изградња крупнијих индустриских објеката, претежно прерађивачке индустрије, почиње тек од 1952 год. и они се већином финансирају из специјалних наменских фондова федерације. Досадашње инвестиције на територији НР Македоније углавном су омогућиле знатан напредак пољопривреде у односу на предратно стање (повећавањем површина под индустриским и повртарским културама, подизање плантажних воћњака и винограда и сл.) и обезбедиле почетне успехе у индустријализацији појединих ужих рејона републике.

Послератни регионални развитак може се најбоље сагледати кроз национални доходак (јер је он синтетички показатељ) који се ствара на територији појединих народних република.¹³⁾ Углавном, у рејонима где је развој индустрије у протеклом периоду био изразит, стопа пораста националног дохотка је знатна, док у рејонима код којих преовлађује пољопривреда, она зависи од приноса у овој привредној области. Из следеће табеле види се пораст регионалног националног дохотка по једном становнику (у хиљадама динара по текућим ценама.¹⁴⁾

Остали економски показатељи (пораст индустриске производње, старосна структура основних средстава и др.) такође указују на релативно већи пораст привредне активности недовољно развијених рејона. Међутим, мора се имати у виду да сви ови показатељи имају релативан значај јер се код њиховог обрачуна полази од необично ниске базе.

¹³⁾ При исказивању националног дохотка по републикама морају се имати у виду и неки специфични услови (политика цена) који дају друкчију слику него када би се обрачун дохотка вршио на бази светских цена. Према томе, ово поређење је оријентационог карактера.

¹⁴⁾ СГЈ-56, стр. 51 и 91.

Исказивање националног дохотка у овако релативно кратком периоду не даје потпуну слику развоја јер на његово формирање имају јаког утицаја приноси пољопривреде.

Демографски фактор, односно прираштај становништва, има јаког утицаја на исказивање привредног развоја појединих народних република. Рејони који су слабије привредно развијени имају знатно јачи природни прираштај становника од рејона који су релативно јаче развијени, те се доходак у привредно неразвијеним рејонима дели на већи број становника. За илустрацију овога може да послужи прорачун о двоструком повећању становништва при одржању стопе прираштаја из 1954 год. (који је дао Економски институт ФНРЈ у својој публикацији „Привреда“ у 1954 год.) према коме би се становништво удвостручило: у ФНРЈ за 40 година, у НР Србији за 45, Хрватској за 58, Словенији 70, Босни и Херцеговини за 25, Македонији за 29 и у Црној Гори за 31 годину.

Углавном, може се рећи да је у протеклом периоду учињено доста на развоју неразвијених рејона и да је у области индустрије постављена основна мрежа објеката која може да послужи као отскочна даска за даљи привредни развој ових рејона. Јача оријентација, у задњим годинама, на развој пољопривреде, саобраћаја и пре-

	1952	1953	1954
Србија	42,6	53,1	54,6
Хрватска	56,1	66,4	79,5
Словенија	102,3	110,8	128,6
Босна и Херцеговина	39,9	47,1	53,6
Македонија	33,7	41,8	47,6
Црна Гора	28,6	35,7	35,6
Нераспоређено (у милионима)	26.777	23.432	32.000
ФНРЈ	51,0	60,2	67,3

рађивачке индустрије имаће осетног утицаја на развитак привредно заосталих рејона, односно оних у којима постоје услови за развијање ових привредних области. На овај начин, поред равномернијег структуралног привредног развитака, доћи ће и до равномернијег територијалног развитака земље.

*

Послератни привредни развој наше земље био је углавном умерен на отклањање наше основне наслеђене диспропорције — неразвијености индустрије. Даљи привредни развој кретаће се ка отклањању осталих диспропорција наше привреде — развоју пољопривреде, саобраћаја и других области привреде, уз даљу индустриску експанзију.

Поред тога, чињеница је да привредни развој неразвијених земаља изазива потребу за повећањем њихове спољнотрговинске размене, како би се те земље могле на вишем нивоу уклопити у међународну поделу рада. Овај процес није мимоишао ни нашу земљу, па ће наш даљни привредни развитак захтевати јаснију оријентацију на развитака оних привредних грана које ће давати вишкове за спољнотрговинску размену и омогућити несметан увоз оних добара која се неће код нас производити.

Структура нашег инвестиционог улагања (досадашњег и оног у скорој перспективи), указује на то да ће даљи развој наше привреде бити сличан развоју привреде осталих привредно развијених земаља Европе, без нарочито оштре оријентације на неку посебну привредну област или привредну грану.

Генерал-мајор у пензији **ИВАН БОЖИЋ**

К И П А Р

— Војно-географски значај —

Иако је ушао у историју још давно пре н.е., Кипар¹⁾ је тек у најновије време постао једно од најпознатијих острва на свету. Светска штампа му поклања нарочиту пажњу од 1954 и почетка 1955 год. у вези са неким значајним догађајима у источном делу Средоземља као што су: пресељење на њега британске Команде копнених и ваздухопловних снага Средњег Истока (G.H.V. Middle East and Air Forces) из зоне Суецког Канала; евакуисање ове зоне од стране британских снага; интересовање НАТО-а за Кипар као базу и напоскон одлучан и незадржив покрет Кипрана за самоопредељење и њихова херојска борба за слободу.

Између 569 год. пре н.е. и 1878 Кипар је припадао једно за другим Египту, Грчкој, Персији, Македонији, Риму, Византији, Енглеској (за време владе Ричарда Лавово Срце), Темпларском ритерском реду, владарима из француске куће Лузињан, Венецији и Турској. Најдуже је био под Византијом (око 800 година), а под Турском је био од 1573 до 1878 год., када је на основу договора прешао под британску управу. То је била, с једне стране, противуслуга Турске Великој Британији за политичку помоћ коју јој је ова пружала на Берлинском конгресу, а са друге, жеља Велике Британије да у Источном Средоземљу створи противтежу руском територијалном повећању на Црном Мору на рачун Турске — присвајање Батума — после Руско-турског рата 1878 год. Истим договором, руководећи се притом и другим војно-стратешким разлозима, Велика Британија се обавезала да ће Турској пружати помоћ ако буде нападнута од Русије. Она је тада дала Кипру статус протектората. Када је 5 новембра 1914 Турска ступила на страну Централних сила и Великој Британији објавила рат, ова је анулирала договор из 1878 год. и анектирала Кипар. Турска се 1923 год. у Лозани коначно одрекла Кипра и 1 маја 1925 ово острво је постало британска Крунска колонија, а дотадањи британски комесар постао је гувернер. Уз њега је постојао мали извршни (егзекутивни) савет од постављених чланова и законодавни (легислативни) од 9 постављених и 15 изабраних чланова. Покрет „Еносис“²⁾, који је дуго тињао,

¹⁾ Грчки „Kipros“, турски „Kibris“.

²⁾ „Еносис“ је организација за присаједињење Кипра Грчкој.

западни део се зове Киренија, а источни Карпасо. На југ пада стрмо у равницу Месаорију, а на север у узак, раван приобалски појас. Највиши врх је Буфавенто (1041 м), а сем њега постоји низ врхова од 700—1.000 м. Између северног и јужног ланца лежи равница Месаорија, испуњена брежуљцима до 200 м; дуга је око 100, а широка око 30 км. Природно прорашће у равници и на нижим падинама претставља макија, а у вишим (преко 500 м) почињу шуме, које заузимају свега 20% површине острва; до 1.400 м успевају чемпрес, храст и алпска јела, а преко те висине расте само либански кедар. Кипар је некада био чувен због својих шума, а сада је равница Месаорија без дрвећа. Услед уништења шума реке су постале бујичне, а преко лета пресуше. Сада се врши пошумљавање.

Клима је суптропска, средоземна. У равници и дуж обала средња температура у јануару износи + 9,5 до + 12°, а у августу од + 26 до + 28°. Падавина има на северу 500—600 мм, у равници и на јужној обали до 360 мм, а у планинама 700—1.000 мм. Киша пада углавном зими (октобар-март), а лето је врло суво те се обрадиве површине морају вештачки наводњавати. Преко 1.200 м надморске висине клима је умеренија, а зими има снега. Сталних водених токова нема, већ се корита река напуне водом само после зимских киша и то на кратко време, када обично настају опасне поплаве. У источном делу Месаорије постоје велики резервоари воде из којих се наводњавају поља и становништво снабдева водом.

Основно занимање становништва је земљорадња; обрађује се 28% површине острва; успевају пшеница, јечам, кромпир, памук, маслине, поврће и грочје (чувено кипарско вино). У планинама је развијено сточарство (коњи арапске пасмине, овце, козе, свиње); на обалама мора је развијен риболов и лов на сунђере. Од значајних руда има: бакра, пирита, хрома, азбеста и гипса.

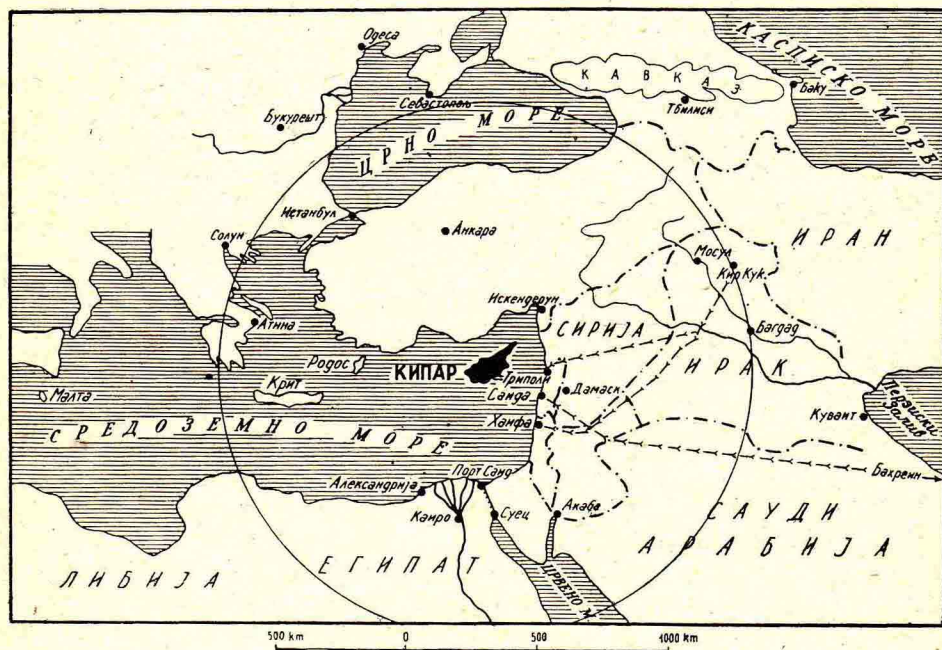
Морске обале су највећим делом ниске; на северу и на полуострвима су стрме и стеновите. Обале су доста разуђене, али има мало добрих природних лука.

Главни град је Никозија, центар равнице Месаорије и седиште британског гувернера. Стари део града је окружен венецијанским бемдима, а ван њих је нови град. Фамагуста је главна лука Кипра и једино пристаниште са дубоком водом, погодно за пристајање већих бродова. Од значаја су још мање луке Ларнака и Лимасол на јужној, Киренија на северној и Пафос на источној обали.

Пре Другог светског рата на Кипру је био гарнизон од једне пешадиске чете из батаљона у Картуму (Судан), која је преко зиме била у логору код Лимасола, а преко лета у планини Олимпос. Након побуне у 1931 год. чета је премештена на стални боравак у Никозију. У току Другог светског рата Кипар је био значајан британски бастион у Источном Средоземљу и веома погодан логор и вежбалиште за дивизије у резерви. После рата на острву се налази гарнизон много јачи од предратног, за који се од 1952 год. гради велики логор на удаљењу око 11 км од Ларнаке. Овај логор треба да буде довршен у 1959 год.

и биће најлепши логор Британске армије у иностранству. По писању једног часописа, Кипар треба да постане Алдершот (Aldershot³) Блиског и Средњег Истока. Гради се и нова зграда за британског команданта копнених и ваздухопловних снага Средњег Истока у близини места Епископи западно од Лимасола.

Велики стратешки значај Кипра лежи пре свега у његовом ванредном географском положају у источном делу Средоземља: око 400 км од Суецког Канала, 75 км од анатолиске и 110 км од сиријске и либанске обале, а око 130 км од Искендерунског Залива.

Отстојања од Кипра до осталих ближих и удаљенијих значајнијих места износе:

Триполи (Либан)	205 км	Истанбул	800 км
Бејрут	205 „	Атина	900 „
Хаифа	280 „	Мосул	900 „
Искендерун	190 „	Багдад	1.000 „
Порт Саид	400 „	Киркук	1.000 „
Александрија	450 „	Севастопољ	1.050 „
Каиро	580 „	Букурешт	1.200 „
Родос	450 „	Кувајт	1.500 „
Анкара	580 „	Баку	1.620 „
Крит	720 „	Малта	1.750 „

³) Алдершот је главни и највећи војни логор у Енглеској.

Круг полупречника 1.000 км са центром на Кипру захвата јужни део Балканског Полуострва са Егејском Македонијом и Тракијом; мореузе Босфор и Дарданеле и цело Егејско Море; Велики део Црног Мора и Севастопољ; западну Месопотамију са Багдадом и нафтоносним пољима у областима Мосула и Киркука; северни део Саудиске Арабије и Црвеног Мора; Египат, источни крај Либије и острво Крит. Према томе, Кипар претставља центар источног дела Средоземног Мора са кога се може веома брзо дејствовати према јужним обалама Мале Азије, обалама Сирије, Либана, Израела и Египта, ка Суецком Каналу, Криту и Родосу, и то не само савременим ваздухопловним већ и поморским снагама. Удаљенија наведена места налазе се у зони успешног дејства авијације која би полазила са Кипра.

Значај Кипра за политику доминације Велике Британије у Средоземљу и на Средњем Истоку порастао је у другој половини XIX и првој половини XX века, не само у односу на источни део Средоземља већ и на удаљеније области. 1878 год. енглески претседник владе Дисраели изјавио је у парламенту: „Анектирајући Кипар ја не водим средоземну већ индиску политику.“ Доцније, 1882 године, он је као лорд Биконсфилд (Beaconsfield) рекао да острво Кипар има и велики пасивни значај за Велику Британију који лежи у самој чињеници што ово острво не припада некој другој великој сили. Сличну мисао је изразио и дугогодишњи гувернер Кипра Сторес: „Када би Кипар био у рукама непријатељски расположене силе, положај Велике Британије у Источном Средоземљу постао би крајње тежак; Британији је Кипар крајње неопходан и он може лако постати неоцењиви беочук у ланцу одбране наше империје.“ 1931 год., на захтев кипарског законодавног тела да се острво прикључи Грчкој, британски претседавајући је изјавио да Кипар припада Великој Британији као најјачој поморској сили, а нарочито због тога што јој је потребан као база и ослона тачка испред Суецког Канала. Наведене изјаве најбоље илуструју не само значај који Велика Британија придаје Кипру већ и њен став у погледу независности Кипра.

У периоду између Првог и Другог светског рата Кипар у британским рукама имао је великог значаја за француске мандатске поседе Сирију и Либан, а нарочито за луке Триполи (нафтовод) и Бејрут, које су биле за Француску од великог трговачко-политичког и поморско-стратешког значаја; са Кипра су оне могле врло успешно да се штите или пак да се њихов значај потпуно паралише, што би зависило од британско-француских међусобних односа и политичке ситуације. И према италијанској острвској групи Додеканез Кипар је претстављао јаку противтежу, што је било од великог значаја јер су Италијани могли са Додеканеза да угрожавају Египат и контролишу британске трговачке везе између Црног и Средоземног Мора и Суецког Канала, пошто су они имали на острвима Родос и Лерос аеродроме, а на острву Лерос у Порто Лаго и базу за лаке поморске јединице. Но, било је и негативних мишљења у погледу стратешког

значаја Кипра за Велику Британију.⁴⁾ Међутим, Британци су придавали Кипру велики значај и пре Другог светског рата, што се види из чињенице да су они 1937 год. планирали опсежне радове како би изградили Кипар у велику ваздухопловну базу стратегиског значаја. Тада се предвиђала изградња подземних хала на аеродрому у Никозији, а гарнизон и нарочито ваздухопловно особље су требали бити знатно појачани и за њих изграђене нове касарне код Никозије. Језеро Акротири, југозападно од Лимасола, требало је да се очисти, продуби и каналом споји са морем и на тај начин створи добро заштићена лука за хидроавионе и подморнице.

После Првог, а нарочито после Другог светског рата, многи фактори су утицали да се некада чврсте и стабилне политичке и стратегиске позиције европских великих сила у Средоземљу промене и колебају. Поменућемо неке од њих:

1. — Различити и супротни економски, политички и стратегиски интереси у тој области и на Блиском и Средњем Истоку (Италија и Шпанија против Велике Британије и Француске, као и различити погледи ових последњих на проблеме Блиског и Средњег Истока).

2. — Појава, између Првог и Другог светског рата, фашистичке Италије као велике силе са самосталном и агресивном спољном политиком, њен пораз у Другом светском рату и губитак свих колонија и њеног политичког и војног значаја.

3. — Национално буђење и социјално превирање у земљама Северне Африке и Блиског и Средњег Истока, а у вези с тим јаки покрети за ослобођење од колонијалне потчињености, за потпуну слободу и независност, што је имало за последицу појаву већег броја нових самосталних држава.

После Другог светског рата Француска је изгубила мандат над Сиријом и Либаном, а Велика Британија је морала да напусти многе од својих позиција на Блиском и Средњем Истоку: изгубила је Палестину кроз коју је изградила нафтовод којим тече нафта из Ирака; затим је напустила зону Суецког Канала; истиснута је из Каира и Дамаска и напокон измакао јој је и Јордан. На Кипру британске трупе живе у утврђеним логорима, а традиционално пријатељство са Грчком је у великој мери помуњено. У оваквој ситуацији политички и стратегиски значај Кипра и његова улога постали су већи и значајнији неко икада у ранијој историји.

Ради заштите својих одређених интереса британски напори на Блиском и Средњем Истоку усмерени су углавном на контролу комуникација у овој области (копнених — железничких пруга, путева и

⁴⁾ Италијански сенатор Ђино Дуџи (Gino Ducci) изјавио је да Кипар није ни поморска ни ваздухопловна база јер, по његовом мишљењу, пре свега лежи превише далеко и у страну од Суецког Канала, да би се са њега могла заштитити ова важна саобраћајна артерија, чак и савременим крстарицама. Сем тога, каже Ђино Дуџи, Суецки Канал се може много боље бранити са копна него са мора. Ако, пак, буде једном Вел. Британија морала напустити Египат, тада јој ни војна база на Кипру неће моћи помоћи.

нафтовода — поморских и ваздушних) које су од политичког, привредног и стратегиског значаја за Велику Британију, а воде углавном од севера на југ и од запада на исток; на очување својих база са којих се могу контролисати Северна Африка и Блиски и Средњи Исток и на експлоатацију и даље изграђивање нафтоносних поља на Блиском и Средњем Истоку из којих Велика Британија покрива највећи део својих потреба и која за њу претстављају базу од великог привредног и стратегиског значаја уопште, а нарочито у случају упада у Северну Африку, на север преко Турске и Ирана или ка Индиском Океану. Одређени британски интереси у овом делу света били су до Другог светског рата обезбеђени повезаношћу појединих територија и земаља са Великом Британијом у виду мандата, протектората и уговора, којима јој је дато право на изградњу војних база у тим земљама, на коришћење њихових комуникација и држање у њима својих копнених, поморских и ваздухопловних снага (Ирак, Трансјорданија, Палестина и Египат). У оваквој ситуацији Кипар је био само једна тачка у разгранатом систему стратегиских база Велике Британије у Источном Средоземљу и на Блиском и Средњем Истоку, док се данас може рећи да је он главна британска база у овој области, која је доста усамљена јер је најближа поморска база Малта удаљена од Кипра преко 1.100 миља, а Александрија и Хаифа јој више не стоје на располагању као некада. Отуда је и за време британско-француске агресије против Египта, ујесен 1956, Кипар одиграо прворазредну стратегиску улогу као ваздухопловна и поморска операциска база и као општа база у интендантском смислу.

У том светлу могу се разумети и извесна настојања, о којима се у последње време пише, да Кипар постане саставни део једне велике копнене, поморске и ваздухопловне базе НАТО-а која би се образовала спајањем Искендеруна и околине са Кипром. Искендерун је још одраније познат као раскрсница најважнијих путева на Блиском Истоку преко кога су, још давно пре наше ере, водили копнени путеви из Европе у долину Нила и Месопотамију и Централну Азију. Данас је то чвор комуникација у коме се стичу аутопутеви и железничке пруге из Истамбула, Анкаре, Еривана (у СССР), Персиског Залива, Багдада и Египта, Суецког Канала и долине Нила. Овакав географски положај и добра повезаност са околним ближим и даљим областима дају Искендеруну прворазредан стратегиски значај уопште, а посебно у садањој блоковској подвојености и у периоду превирања у арапским земљама. Због тога САД и Турска улажу огромна средства за изградњу Искендеруна и Искендерунског Залива у модерну базу од великог привредног и стратегиског значаја.

Очигледно је да Велика Британија не жели да изгуби стратегиске инсталације које је изградила и које подиже на Кипру, нити да се добровољно помири са тим да изгуби сваку контролу и утицај над овим острвом које сада претставља једину британску базу у крајњем источном делу Средоземног Мора. Напротив, а поготову у вези са развојем догађаја на Блиском и Средњем Истоку, она ће вероватно

учинити све што буде могла да ову базу и даље задржи. Међутим, ако се има у виду да су многе земље из састава Британске Империје, као и неке друге зависне земље, избориле своју самосталност (Бурма, Индија, Пакистан 1947, Цејлон 1948, Нигерија 1957 итд.) тешко је замислити и још теже оправдати да ће се и Кипру моћи једноставно ускратити оно што се није могло ускратити ни поменутиим земљама. Народ Кипра има право да сам одлучује о својој судбини и одређује свој статус; његова је ствар да ли ће се одлучити да буде члан Комонвелта или независна држава или да се сједини са Грчком. На сличан начин је недавно решено и питање Англогипатског Судана, који је дотада био Англогипатски кондоминијум.

Литература:

- Encyclopaedia Britanica V.
- Cyprus. — By Lieut. Colonel J. D. Edgar, R. E. Royal United Service Institution; фебруар 1955.
- Stützpunkte im östlichen Mittelmeer (Cypern, . . .) Berlin 1939, gedruckt in der Reichsdruckerei.
- Iskenderun, carrefour des mondes — Revue de defence nationale, мај 1957.

ПРИКАЗИ КЊИГА И ЧАСОПИСА

Пешадиски пуковник **МИЛИСАВ ПЕРИШИЋ**

Мао Це Тунг:

ИЗАБРАНА ДЕЛА

Већ и само име аутора довољно је да побуди велико интересовање свих наших људи за кинески шестомилионски народ и његову дуготрајну борбу која га је довела до потпуне слободе и независности. Узајамне симпатије између наших народа из тешких дана рата сваким даном се међусобним упознавањем продубљују, чему ће умногосте допринети и превод ових Мао Це Тунгових дела код нас.

Под личном редакцијом аутора, који је у ово своје ново издање унео потребне допуне као и неке новопронађене радове који су за време Револуције и Антијапанског рата били затурени, дела су издата на кинеском језику у 4 књиге. „Војно дело“ их је превело са руског језика и издаје у две књиге серије *класика*, од којих је прва књига недавно изишла из штампе, а друга је у припреми.

Дела говоре о Кинеској револуцији и рату против Јапана. Она претстављају збирку Мао Це Тунгових научних радова и реферата који су хронолошки сређени у складу са пет периода историје Комунистичке партије Кине (КПК) и показују дуги и тешки пут Кинеске револуције и борбе против јапанских завојевача под вођством КПК. Прва књига захвата радове из периода I револуционарног грађанског рата (од 1924—1927), затим периода II револуционарног грађанског рата (од 1927—1936) и првог дела рата против јапанских завојевача, док друга књига захвата наставак радова из рата против Јапана (1937—1945) и радове из III револуционарног грађанског рата (од 1945 — 1949) као и послератног периода Народне Републике Кине.

Период I грађанског рата почиње чланком *О класама кинеског друштва* (из марта 1926) у коме је Мао Це Тунг указао на скретања која су у то време постојала у Партији. Присталице десног опортунизма, са Чен Ту Сиуом на челу, хтеле су да сарађују само са Куоминтангом, али не и са сељаштвом. Присталице левог опортунизма, чији је претставник био Чанг Куо Тао, такође су занемаривале сељаштво. И једни и други су осећали недовољност расположивих снага за извођење револуције, али нису знали где да нађу погодног савезника. Међутим, Мао Це Тунг је указао на то „да је најмасовнији и највернији савезник кинеског пролетаријата — сељаштво“. Он је тиме решио једно од основних питања Кинеске револуције. Зато је на почетку чланка истакао да је основни узрок што су кинески револуционарни ратови у прошлости остали без резултата био у неумешности

да се окупе „прави пријатељи, како би нанели удар правим непријатељима“.

Сем тога, Мао Це Тунг је предвидео да ће у тренутку полета револуције доћи до расцепа у редовима националне буржоазије и да ће њено десно крило отићи у империјалистички табор, што се и потврдило 1927 године.

О доприносу сељаштва револуционарној борби често је било неслагања и у самој КПК. Мао Це Тунг је одлучно устао против напада на ову борбу па је лично отишао на терен (у Хунанску област), где је тридесет и два дана проучавао ово питање и о томе поднео реферат, објашњавајући како треба на њега гледати. Међутим, десни опортунисти у Партији, на челу са Чен Ту Сиуом, упорно су остали при свом погрешном ставу. Они се нису усудили да помогну сељаштво из страха од куоминтаншке реакције, па су више волели да угоде Куоминтангу, и по цену одбијања од себе свог природног савезника. На тај начин су довели „радничку класу и Комунистичку партију у положај изолације“. Ова грешка је убрзо омогућила Куоминтангу да искористи слабост Комунистичке партије и изврши издају свога народа започињући 1927 године противнародни рат.

Мао Це Тунг је устајао и против људи који су осуђивали сељачке савезе говорећи да су они починили многа зла. Напротив, он је тврдио да је удар сељаштва по својим експлоататорима право револуционарно дело и да ту нема ничег што заслужује осуду. Сељаци су врло много учинили; тековине њихове борбе Мао Це Тунг је јако ценио и овако их је резимирао: организовање сељачких савеза, политички и економски удар по земљопоседницима, збацивање феудалне власти земљопоседничких деспота и кулака (тухаоа и лешена); ликвидирање земљопоседничких оружаних снага и стварање сељачких; обарање власти окружних начелника; рушење власти храмова, старешине рода и мужа; ширење политичке агитације; ликвидирање бандитизма, покрет за културу, израда путева и др.

Период II грађанског рата обележен је радом „Зашто у Кини може да постоји црвена власт“, од 5 октобра 1928. Овде је Мао Це Тунг детаљно објаснио узроке настајања и могућност постојања црвене власти у Кини, при чему је нагласио да трајно постојање црвене власти у једном или неколико мањих рејона, окружених са свих страна територијом под белом влашћу, претставља појаву невиђену у светској историји. Црвена власт је могла да се одржи благодарећи у првом реду снажном полету широких маса радника, сељака и војника, који се испојио још у 1926/27 години за време буржоаско-демократске револуције, као и благодарећи стварању револуционарних и војних база у тим рејонима.

Реферат о „Борби на Чингкангшану“, који је Мао Це Тунг поднео ЦК КПК 25 новембра 1928, заслужује посебну пажњу јер се у њему, поред обраде карактера Револуције, разматрају и чисто војна питања. Борба је већ почела добијати праве војне облике, а то је налагало да се приступи војном организовању маса. Мао Це Тунг каже

да је питање: како да се одбије непријатељ, како да се ратује, постало основно питање свакодневног живота кинеског народа. Стварање и одржавање револуционарних база захтевало је постојање оружаних снага, јер где њих нема или има недовољно, или где се у борби са непријатељем примењује погрешна тактика, тамо непријатељ лако заузима територију итд. Зато се приступило стварању Црвене армије.

Децембра 1929 године Мао Це Тунг пише чланак о „Искоренивању погрешних погледа у Партији“, који је уствари резолуција IX партиске конференције 4 корпуса кинеске Црвене армије. У чланку се потсећа да је Црвена армија Кине рођена у Нанчаншком устанку, 1 августа 1927, и он целокупан рад на изградњи кинеске Црвене армије поставља на марксистичко-лењинистичку основу. Ту су обрађена питања војне психологије, ултрадемократизма, погледи који се косе са принципима партије, погрешне тенденције ка апсолутној једнакости, субјективизам, индивидуализам, самовоља и остаци пучизма.

У писму „Из искре може да букне пожар“, од 5 јануара 1930, видимо како је Мао Це Тунг критиковао извесна песимистичка расположења којих је тада било у Партији. „Неки наши другови комунисти не оцењују још сасвим правилно данашњу ситуацију и не схватају сасвим правилно линију нашег рада која из те ситуације проистиче. Они верују да ће неминовно настати плима револуције, али не верују да она може доћи брзо, итд.“

Реферат о нужности обраћања веће пажње на привреду Мао Це Тунг је поднео 20 августа 1933 на саветовању претставника из 17 округа провинције Кјангсија. У њему су констатоване разне слабости на терену и изнете мере које треба предузети да се побољша стање привреде, као: мобилисање народних маса, одбацавање бирократских метода, стварање многобројних руководећих кадрова, подизање производне активности сељака и др.

Рат против јапанских завојевача. Од Мао Це Тунгових радова из овог периода нарочиту пажњу заслужује *Тактика борбе против јапанског империјализма* коју је написао децембра 1935. У овом реферату Мао Це Тунг је разрадио могућности и значај стварања новог Јединственог фронта са националном буржоазијом у условима отпора против Јапана; истакао одлучујућу улогу КПК и Црвене армије у том фронту; дао карактер дуготрајне Кинеске револуције са апелом да се извуку поуке из догађаја 1927 када је десни опортунизам Чен Ту Сиуа био довео револуцију до пораза, итд.

Децембра 1936 године, када је држао курс у Академији Црвене армије у Северном Шенсију, Мао Це Тунг је обрадио *Стратегиска питања револуционарног рата у Кини*. Ова његова значајна студија, која је позната широм целог света, састоји се из пет поглавља. Студија садржи резултате велике борбе о војним питањима која се водила у Партији између две линије за време Другог грађанског рата (1927 — 1936). Мао Це Тунг је нарочито указао на то да закони рата подлежу развојку као и да се за вођење револуционарног рата у Кини морају проучити општи закони рата, затим општи закони револуционарног

рата и најзад, посебно, закони револуционарног рата у Кини. Он потпуно указује на погрешна схватања о коришћењу ратних искустава према којима неки желе да подешавају своја дејства, што би одвело на то да се „стопала подешавају према ципелама“ уместо да буде обратно. Мао Це Тунг устаје против мишљења да је искуство Северног похода (1926/27) у погледу налета на велике градове, какви су извођени за време овог похода, важније од свега и да га треба подржавати. Он је доказивао да уместо механичког копирања треба користити само она искуства која се заиста могу користити у савременим и конкретним ситуацијама, јер се закони рата мењају према времену, месту и карактеру рата. Крајњи циљ рата треба да буде жеља за уништењем свих ратова и у томе је разлика између схватања комуниста и претставника свих експлоататорских класа.

Он даље каже: „Учење није лака ствар, а примена знања у пракси још је тежа. Кад се говори о војним знањима у учионици, у књигама, онда код многих све то иде без грешке, али кад почне рат, онда тек једни побеђују, а други доживљавају поразе“.

Или ... „Учити из књига је једна врста учења; практично примењивање наученог јесте друга врста учења, и то још важнија. Учити ратовати у току рата — то је наш главни метод.“

Мао Це Тунг нарочито настоји да се правилно схвати суштина револуционарног рата у Кини, која је у томе да је Кина велика полуколонијална земља, која је била већ преживела прву етапу револуције и која се у политичком и економском погледу развијала неравномерно; затим да је непријатељ био врло јак, а Црвена армија врло слаба. Ове особености наметале су посебну тактику и стратегију, које нису могле имати никакве везе са старим уобичајеним методима рата. Међутим, због несхватања овог примењивани су баш стари методи који нису одговарали конкретним условима револуционарног рата у Кини, па је то доводило кинеску Црвену армију до великих поразе. С друге стране, Мао Це Тунг указује и на то да ни непријатељ није схватио да против Црвене армије мора применити „другу стратегију и другу тактику“, које су морале бити различите од старих метода рата. Последице су се осетиле нарочито 1933 године када је непријатељ у четвртој „походу“ претрпео велике поразе.

У августу 1937 Мао Це Тунг је написао филозофску расправу „О противречностима“ коју је одржао као предавање на Антијапанском војно-политичком универзитету у Јенану. Циљ овог рада је био „отстрањивање озбиљних грешака догматске природе, које су постојале тада у Партији“. У предавању су размотрена питања два погледа на свет, универзалност и специфичност противречности, идентитет, антагонизам и др.

Међу осталим радовима из овог дела књиге прво место заузима чланак о „Политичкој линији и перспективама борбе против наступања Јапана“, написан 23 јула 1937. Када је 7 јула 1937 отпочео јапански напад на Кину, Чанг Кај Шек је оклевао са објавом рата, иако је кинески народ једнодушно захтевао хитно пружање отпора. Он је

тек после десет дана објавио почетак рата, али ни даље није прекидао са покушајима да се тајно споразумева са Јапанцима, а осим тога, он је за све време рата водио реакционарну политику пасивног отпора према Јапану, а активне борбе против комуниста и народа. Зато је у овом чланку Мао Це Тунг обрадио две линије борбе — линију КПК и линију Куоминтанга на челу са Чанг Кај Шеком. Од осталих радова из 1938 године нарочиту пажњу заслужују: *Питања стратегије партизанског рата, О дуготрајном рату и Рат и питања стратегије.*

У почетку рата било је много људи у Партији и ван ње који нису увиђали стратегиску улогу и важност партизанског рата, већ су сву наду полагали само на дејства регуларне војске, а то је значило на дејства реакционарне куоминтаншке војске. Мао Це Тунг је осудио овакво мишљење и указао на прави пут, тј. потребу развијања партизанског рата против јапанских завојевача. Резултат оваквог става јесте моћна милионска армија која се развила из прослављене 8-ме и Нове 4-те армије, које су 1937 године укупно имале једва 40.000 бораца.

Мао Це Тунг се исто тако супротставио мишљењу о неизбежном поробљавању Кине, као и мишљењу о брзој победи јер је, по његовом тврђењу, победа могла доћи, у постојећим условима, само кроз један дуготрајан рат, што се и потврдило.

*

Читањем Мао Це Тунгових дела наш читалац ће сагледати главне етапе Кинеске револуције, а то значи и етапе развоја Комунистичке партије Кине. Основана јула 1921 у Шангају, КПК је имала свега 2.000 чланова, док је 1945 године нарасла на 1,210.000, а крајем 1956 године бројала је 10,730.000 чланова. Од почетка Првог револуционарног грађанског рата (јануара 1924) па надаље Комунистичка партија Кине била је иницијатор и главни руководилац Револуције; она је створила Јединствени револуционарни фронт и руководила милионским масама кинеског народа, као и победоносном Црвеном армијом. Она је после 25 година непрекидне борбе, многобројних похода и контрапохода, успона и падова, плима и осека, дочекала 1 октобар 1949, дан оснивања и прогласа Народне Републике Кине, који је дошао као резултат опште победе велике Кинеске револуције.*)

*) При преводу и редиговању Мао Це Тунгових дела нарочите тешкоће је задавала транскрипција кинеских и других источноазиских имена и географских назива. Ово утолико више што многи називи потичу из доба колонизирања Далеког Истока а сада су замењени својим националним називима. Сем тога, код нас су уобичајени називи према западној литератури, а они се разликују од усвојених назива у руском језику. Зато, да би се читаоцу олакшало сналажење, на крају књиге је дат списак свих важнијих имена и географских назива са изговором на српскохрватском језику и одговарајућом транскрипцијом на руском и енглеском језику. Поред тога, Редакција је израдила и уз наше издање приложила посебну карту Народне Републике Кине захватајући и делове суседних земаља, са нарочито истакнутим границама провинција Кине, које се у књизи често помињу. Поред објашњења, која су постојала у руском издању, дати су потребни подаци о историским догађајима, личностима и географским називима.

SAD

REZERVNE SNAGE ARMije SAD¹⁾

U SAD je 1955 donet Zakon o rezervnim snagama, kao rezultat detaljne revizije dotada postojećih zakona i propisa iz te oblasti. Visoka cena izdržavanja aktivnih jedinica postavila je pred rukovodioce Američke armije zahtev za smanjenje njihovog broja; taj zahtev je trebalo, međutim, uskladiti sa bojnom gotovošću oružanih snaga. Težnja da se odgovori i jednoj i drugoj potrebi vrlo jasno je izražena u navedenom Zakonu; novina i njegova bitna karakteristika sastoje se u smanjenju vremena koje je vojni obveznik dužan da provede u aktivnim jedinicama i povećanju roka služenja u rezervnim snagama. Obveznik, naprimjer, može da završi obuku u aktivnim jedinicama za 6 meseci, ali u tom slučaju mora da provede u rezervnim snagama 7 1/2 godina. Obaveza u rezervnim snagama sastoji se od 48 jednodnevnih vežbi i jednog dvonedelnog logorovanja godišnje.

Po novom Zakonu jasno se vidi da su rezervne snage dobile vrlo značajno mesto u sklopu oružanih snaga. Predviđa se da Armija SAD do 1960 raspolaze sa 7,700.000 ljudi spremnih za rat i to 2,800.000 u aktivnim jedinicama, 2,900.000 u rezervnim snagama prvog poziva i 2,000.000 u rezervnim snagama drugog poziva. Do iste godine treba da bude formirano 1.765 centara za obuku rezervista samo u KoV. Dosada je dosta učinjeno u ostvarivanju ovog programa. U toku je revizija statusa rezervista, koja se sastoji u tome što će se u rezervne snage prvog poziva uključiti samo oni rezervisti koji odgovaraju uslovima datim u Zakonu iz 1955, dok će ostali preći u rezervne snage drugog poziva ili će biti uopšte isključeni iz rezervnih snaga. Dosada je već 120.000 rezervista isključeno iz sastava rezervnih snaga prvog poziva. Bilo je predviđeno da 1 jula 1957 broj rezervista prvog poziva KoV dostigne jačinu od 1,500.000 oficira i vojnika. U istom periodu prošle godine bilo ih je 620.000, što znači da se za godinu dana broj više nego udvostručio.

Jedan od vrlo ozbiljnih problema sa kojima se u sadašnjoj fazi susreću rezervne snage je ograničeno vreme za jedinačnu obuku rezervista. Prema iskustvima aktivnih jedinica američke KoV potrebno je oko 700 časova obuke da bi se dobio strelac sa elementarnom obučenosti. To znači da bi za elementarnu — jedinačnu obuku prema današnjem tempu obuke u rezervnim snagama (48 vežbi i dvonedeljno logorovanje godišnje) bilo potrebno četiri godine. Ovaj problem će se postepeno rešavati uključivanjem u rezervne snage obveznika neposredno posle otsluženja roka u aktivnim jedinicama. Težište obuke u rezervnim snagama treba da bude na osnovnim jedinicama (oddeljenska, vodna i četna obuka). Danas već ima više od 5.400 jedinica četnog obima u kojima su sakupljeni rezervisti prvog poziva. Održavanje svake od ovih jedinica staje preko 25.000 dolara godišnje. Međutim, njihov broj se mora povećavati u skladu sa izvršenjem programa predviđenog Zakonom o rezervnim snagama.

¹⁾ — Hugh M. Milton II: Strengthening Our Reserve Forces, *Army Information Digest*, SAD, mart 1957;

— Overton Brooks: Our Nation's Security, *Army Information Digest*, SAD, mart 1957;

— The Reserve Forces Act of 1955, *Army Information Digest*, SAD, februar 1956.

Drugi ozbiljan problem koji se svakim danom sve jače ističe jeste materijalno obezbeđenje obuke rezervnih snaga. Donedavna su naoružanje i oprema kojom su raspolagale jedinice rezervnih snaga odgovarali potrebama, ali sve veći priliv rezervista, s jedne, i prošireni zadaci obuke, s druge strane, zahtevaju mnogo bolju organizaciju materijalnog obezbeđenja ovih jedinica i daleko veće novčane izdatke. U ovom pogledu su od posebne važnosti uskladištenje i tehničko održavanje naoružanja i opreme. Dobar deo lokalnih rezervnih jedinica rešio je na povoljan način ovaj problem ali, i pored toga, ostalo je još dosta da se učini. Pored ostalog, za ovo je potrebno i plaćeno administrativno i stručno-tehničko osoblje. Krajem budžetske 1956 godine ovaj personal je brojao 1.647 ljudi. Ovim je u tom periodu bilo rešeno 89% potreba jedinica rezervnih snaga. Ali, s obzirom na to da 1957 godina treba da bude vrlo intenzivna u pogledu ispunjavanja programa Zakona o rezervnim snagama, ovaj broj nije zadovoljavajući.

Svi ovi visoki materijalni izdaci i drugi organizacioni i tehnički napori usmereni su na poboljšanje kvaliteta obuke. U ovom cilju poštreni su i zahtevi, naročito u odnosu na period pre donošenja Zakona o rezervnim snagama, u pogledu discipline i opšteg zalaganja u izvođenju obuke od strane samih rezervista. Zakonom o rezervnim snagama predviđeno je, naprimera, da oni rezervisti koji u pogledu ispunjavanja zadataka u rezervnim snagama ne budu dali zadovoljavajuće rezultate, mogu biti upućeni u aktivne jedinice. Razumje se da je ovo oštra mera, jer je svakom obvezniku mnogo pogodnije da bude kod kuće, radi svoj posao i jedanput nedeljno odlazi u svoju lokalnu rezervnu jedinicu na obuku, nego da bude podvrgnut svim obavezama služenja roka u aktivnim jedinicama.

I pored toga što su postignuti vidni uspjesi u ispunjavanju programa predviđenog Zakonom o rezervnim snagama, zaključuje H. Milton, pomoćnik ministra američke KoV, postoje svi uslovi da se po pitanjima popune i rezerve učini u 1957 još veći napredak, i to kako u pogledu brojnog povećanja rezervnih snaga, tako i njihove obuke. Brojno povećanje rezervnih snaga zasniva se na činjenici da 1957 godine veliki broj mladića treba da se vrati sa otsluženja dvogodišnjeg roka u aktivnim jedinicama. Rezervne snage će na taj način biti povećane za oko 110.000 potpuno obučanih ljudi, što će svakako pozitivno uticati na rezervne snage uopšte, a posebno na kvalitet njihove obuke.

P. Č. P.

ZAPADNA NEMAČKA

PRILOG NEMAČKOJ IZVORNOJ RATNOJ DOKUMENTACIJI

U Zapadnoj Nemačkoj je pronađen, i sada se nalazi u novoj *Vojnoj arhivi* Savezne arhive u Koblencu, potpuno pregled (spisak) svih brojeva vojnih pošta iz Drugog svetskog rata koji sadrži oko 70.000 brojeva VP iz perioda 1939—45. Ovaj (službeni) pregled bio je sastavljen u toku rata i vođen od strane rukovodioca Operativne poštanske službe (*Heeresfeldpostmeister*), koji je bio potčinjen Generalštabu KoV.

Pregled je značajan kao izvorni dokument za izučavanje istorije Drugog svetskog rata. Na temelju ovog pregleda i odgovarajuće kartoteke moguće je rekonstruisati sastav svih štabova i trupa koji su bili u dejstvu u toku rata, sa svima nastalim veoma završenim promenama.

(*Wehrwissenschaftliche Rundschau*, Z. Nemačka, jun 1957)

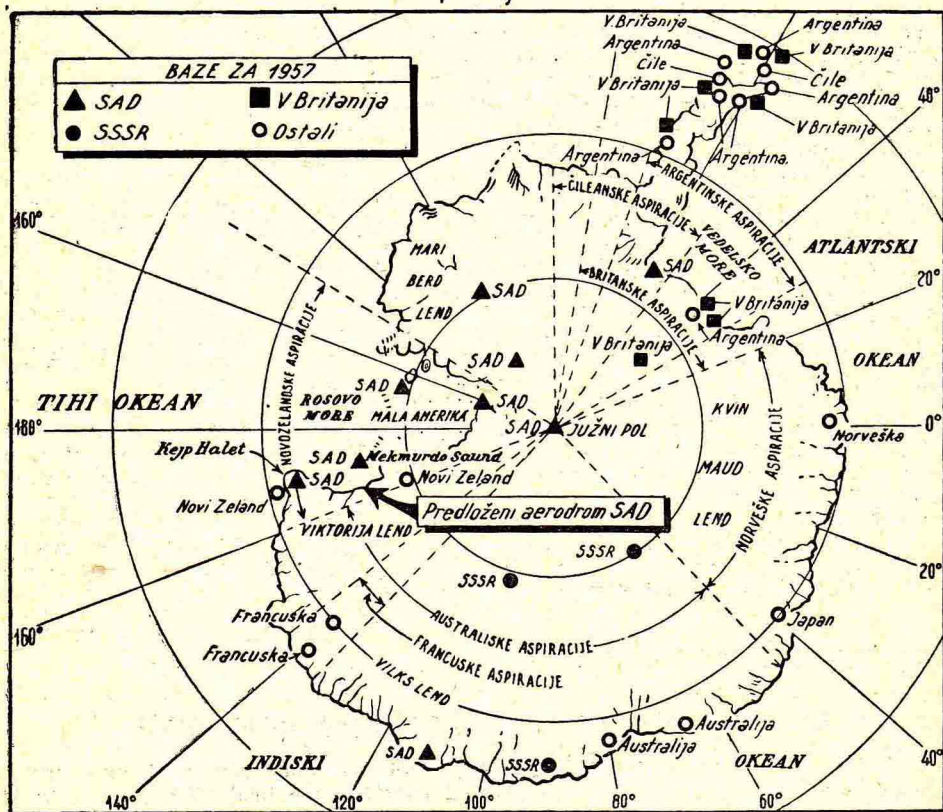
ANTARKTIK

ISTRAŽIVANJA NA ANTARKTIKU

Zbunjujuća slika nacionalnih aspiracija na razne delove Antarktiku još se više komplikuje naučnim posmatranjima koja treba tamo da se obave u toku međunarodne Geofizičke godine od jula 1957 do kraja 1958.

Argentina, Australija, V. Britanija i Čile su uspostavili stalne antarktičke stanice; Novi Zeland ima svoju stanicu kod Kejpa Haleta; Francuska je u toku prošlih 7 godina održavala baze na Adeli Lendu.

ANTARKTIK – nacionalne aspiracije i mesta za aerodrome

Ne raspolaže se podacima o stalnom održavanju sovjetske glavne baze kod Mirnija, u sektoru na koji pretenduje i Australija. SSSR ne priznaje nikakve nacionalne aspiracije u Antarktiku i izjavio je da neće priznati nikakav sporazum po pitanju teritorijalnih prava u Antarktiku u kome ne bi bio zastupljen Sovjetski Savez.

Iako su polarni istraživači Berd i Elzvert u svoje vreme udarili osnov američkim aspiracijama na Mari Berd Lend, Vašington je zauzeo stanovište da sve dok prostorija nije posednuta, svako proklamovanje nekih aspiracija na nju nema nikakvih osnova.

(Military Review, SAD, maj 1957)

B. Lidel Hart: KAKO JE HITLER SPASAO BRITANIJU KOD DENKERKA

Mada je prilično pisano o spasavanju britanskih snaga kod Denkerka 1940 koje je poput negdašnjeg »čuda na Marni« iz 1914 zapanjilo svet, ovaj događaj još uvek nije dovoljno istoriski rasvetljen. U ovom članku¹⁾ Lidel Hart daje izvesne nove i dosada neobjavljene podatke, koji u znatnoj meri rasvetljavaju ovaj značajan istoriski događaj iz prvog perioda Drugog svetskog rata. Zato će biti od interesa da se kroz ovaj kratak prikaz razmotre i upoznaju još neke prilično zagonetne činjenice koje su navele Hitlera na misao da zaustavi svoje oklopne jedinice i omogući britanskim snagama da se u onako velikom broju evakušu i spasu od sigurne propasti.

*

Pisac polazi od postavke da su britanske ekspedicione snage kod Denkerka spase u prvom redu ličnom intervencijom Hitlera. Kada su njegove tenkovske snage projurile kroz Severnu Francusku i bile spremne da oteku britanske snage od njihove jedine otstupnice preko Denkerka, Hitler im je naredio da se zaustave i zadržao ih je na mestu puna tri dana. U to vreme su britanske ekspedicione snage bile još dosta daleko od Denkerka i mogle su biti lako otečene od mora, posle čega ih više niko ne bi mogao spasti. I tako, umesto njihovog sigurnog uništenja, Hitler je omogućio da se ove snage evakušu za Englesku, posednu svoju obalu i, produžujući rat, prkose docnijim nemačkim pripremama za invaziju.

Ne znajući za sve ove pojedinosti, britanski narod je spasavanje svojih trupa nazvao »čudom kod Denkerka«. Međutim, tu je jedino čudo zaista bila samo Hitlerova intervencija. Ni danas nije objašnjeno

no zašto je Hitler doneo ovako sudbonosnu odluku o zaustavljanju svojih oklopnih snaga. Ona je neshvatljiva i mnogim preživelim nemačkim generalima. Lidel Hart smatra da bi se danas, i da je Hitler živ, teško moglo poverovati njegovim iskazima i pravdanju kako je došao na ovakvu misao. Čak i kada bi on želeo da da tačna objašnjenja, bilo bi tu dosta konfuznih i nejasnih podataka, jer je poznato koliko su Hitlerovi motivi bili složeni i podložni promenljivim impulsima. Sem toga, poznata je stvar da se ljudska sećanja često oblikuju prema onome što se kasnije dogodilo.

Analizirajući i proučavajući utvrđene činjenice, Lidel Hart je došao do izvesnog logičnog redosleda glavnih momenata koji su, izgleda, presudno uticali na Hitlerovo donošenje ovakve odluke. Tako, utvrđeno je da je Guderijanov oklopni korpus, koji je prodirao na čelu fon Rundštetove grupe armija preko Sedana, izbio još 20 maja na more kod Abvila. Korpus je odatle skrenuo na sever, u pravcu luka na Lamanšu i pozadine britanskih ekspedicionih snaga, koje su tada bile u Belgiji i suprotstavljale se frontalnom prodiranju trupa fon Bokove grupe armija. Desno od Guderijanovog korpusa, više na sever, dejtstvovao je Rajnhartov oklopni korpus, iz fon Klajstove oklopne grupe.

Guderijanov korpus je 22 maja zauzeo Bulonj, a 23 maja Kale i Gravelin tako da je bio na svega 16 km od Denkerka. U isto vreme je Rajnhartov oklopni korpus izbio na kanal Er — Sent Omer — Gravelin. Na toj je liniji došlo sutradan do zaustavljanja. Svi zahtevi komandanata da se produže pokreti odbijeni su sa motivacijom da je to tako lično Voda naredio. Uprkos ovog naređenja fon Klajst je nastavio pokret, ušao u Azebruk, u kome se u tom trenutku nalazio britanski komandant ekspedicionih snaga, general Gort, ali je tu dobio novo i kategorično naređenje da se odmah povuče

¹⁾ How Hitler saved Britain, by Captain B. H. Liddell Hart, *Military review*, SAD, maj 1957.

pozadi pomenutog kanala. U ovom trenutku, na pravcu preko Berga, general fon Toma je bio na 8 km od Denkerka i depešom je posebno tražio od Vrhovne komande vojske dozvolu »da pusti svoje tenkove«, ali je to ostalo bez ikakvog rezultata.

Interesantno je videti šta se u ovim kritičnim trenucima zbivalo na britanskoj strani. Poznato je da su britanske snage otpočele još 16 maja da se povlače prema Brislu, ali ih je Guderijanov korpus u svom nadiranjju ugrožavao na Seldi, a potom i dalje na jugu. General Gort je 19 maja izvestio depešom da raspolaže borbenim potrebama samo još za četiri dana i da će verovatno morati da se povlači na Denkerk. Britanska vlada mu je odgovorila da treba da se kroz mrežast raspored Nemaca u njegovoj pozadini probija dalje na jug, u Francusku. Ovakva odluka je doneta u vezi sa Gamlenovim planom o povlačenju francuskih snaga. Ali, dolaskom generala Vegana na čelo francuske vojske, ovaj je plan bio obustavljen, da bi se posle četiri izgubljena dana opet preduzelo isto povlačenje.

General Gort je u duhu vladinih instrukcija preduzeo napad na jug sa dve pešadijske divizije (od ukupno 13) i sa 2 bataljona tenkova iz jedine tenkovske brigade kojom je raspolagao. Ovaj se napad upočetku razvijao uspešno, ali je ubrzo bio ukočen dejstvom nemačke obrušavajuće avijacije. Zaleći što umesto ove dve pešadijske divizije nije bilo bar dve oklopne, pisac potseća da je on još 1935 u svojim člancima apelovao da se za eventualan rat sa Nemačkom pripremaju i u Francusku šalju samo oklopne snage, a ne pešadijske divizije kojih će i sama Francuska imati dovoljno. Međutim, nadležni su ipak u Francusku poslali 13 pešadijskih divizija i samo jednu jedinu oklopnu brigadu, te snage ovakvog sastava nisu ništa bolje ni mogle učiniti protiv nemačkih oklopnih snaga.

S obzirom na to da je i Veganova ofanziva sa juga bila isuviše slaba, to su i britanske snage sa severa odustale od svakog daljeg pokušaja da se probiju na jug. Na taj način je njihova sudbina definitivno zavisila od evakuacije preko Denkerka. U ovom smislu je 25 maja i doneta odluka. Predaja belgiske vojske neprijatelju još više je ugrozila opstanak

britanskih trupa. Čerčil je poslao telegram belgiskom kralju Leopoldu sa apelom da istraje u davanju otpora, što je praktično značilo da se belgiska vojska žrtvuje za spas britanskih trupa. Zato pisac smatra da je belgiska odluka u takvoj situaciji bila shvatljiva i ipak časna.

Iako je evakuacija preko Denkerka otpočela još 26 maja popodne, dakle, na 24 časa pre nego što je Belgija zatražila uslove primirja i pre no što je britanska vlada donela definitivnu odluku za evakuaciju, ipak je, izlaskom Belgije iz rata, situacija za britanske snage postala krajnje kritična. U ovakvoj situaciji, u britanskom Admiraltetu se smatralo da će se u toku dva naredna dana moći spasti samo još oko 45.000 ljudi, pored 25.000 već evakuisanih u toku noći 28/29 maja. I zaista, prvih pet dana evakuacija je bila naročito uspešna oskudicom u manjim brodovima, koji su prihvatili trupe na obali i transportovali ih do većih brodova koji su čekali dalje od obale. Angažovanjem na dobrovoljnoj bazi svih mogućih vrsta ribarskih brodova, jahti i čamaca, ovaj je nedostatak znatno otklonjen.

Prvi jači napad iz vazduha usledio je 29 maja uveče, te je sva sreća bila u tome što luka Denkerka nije ovim prvim napadom onesposobljena i zakrčena potopljenim brodovima. Zahvaljujući ovoj okolnosti gro britanskih snaga je ukrcan u pristaništu, a samo je oko jedne trećine prihvaćeno duž obale, mada se u javnosti verovalo sasvim obratno.

Bombardovanja iz vazduha postajala su svakim danom sve jača tako da je počev od 2 juna evakuacija danju bila nemoguća. Peskovito tle na obali umanjilo je dejstvo bombi na trupe, ali su teške gubitke imali ukrcani brodovi, od kojih je potopljeno: 6 razarača, 8 putničkih i preko 200 drugih raznih manjih brodova, od ukupno 860 koliko ih je svega učestvovalo u evakuaciji.

Druga srećna okolnost za Britance bila je u tome što nemačka flota nije preduzimala skoro nikakva ometanja, a vreme je bilo stalno vrlo lepo. Tako je u ponoć 2 juna već bilo evakuisano 224.000 britanskih i oko 95.000 savezničkih vojnika, većinom francuskih. Evakuacija noću je produžena sve do 4 juna izjutra, kada je ukupan broj evakuisanih vojnika iznosio 338.000, što je daleko prevazišlo sva očekivanja.

*

Jasno je da se ovaj uspeh ne bi mogao postići da Hitler nije zaustavio nadiranje svojih oklopnih jedinica 24 maja, tj. još pre 12 dana. Zašto je to učinio, pita se pisac. Fon Klajst kaže da mu je sutradan, tj. 25 maja, na aerodromu kod Kambrera Hitler lično rekao da ne želi svoje tenkove da zaglibi u flandriske močvare; po drugim izvorima, pak, tenkove je štedeo za uništenje francuskih snaga na jugu. S druge strane, može se pouzdano reći da se Hitler, još od prvog upada u Francusku, stalno osećao nelagodno zbog neočekivano brzog uspeha. Prema Halderovom dnevniku, Hitler se stalno plašio za svoj južni bok. On je 24 maja obišao Rundštetov štab. Tu se uverio da se i fon Rundštet plašio jačeg udara sa juga, pogotovu što je video svoje oklopne jedinice ovako razvučene. Pošto je Rundštet već uoči tog dana dobio depešu od Brauhića, u kojoj mu je naređeno da opkoljavajuću bitku na severu prepusti fon Bokovoj grupi armija, bilo je prirodno što se počeo brinuti za svoju novu etapu operacije, koja je pretpostojala pravcem na jug. Sem toga, Rundštetovu KM je bilo u Šarlevilu, u blizini Sedana, dakle, prema sredini nemačkog fronta koji je bio orijentisan na jug, tako da je njemu Denkerk daleko na severnom krilu izgledao kao već dobijena pobjeda. Hitler je u potpunosti delio fon Rundštetovo mišljenje da treba štedeti oklopne jedinice, a da se vazduhoplovstvu prepusti okončanje ove bitke. Ovde bi se moglo pretpostaviti i to da je kod Rundšteta ponikla ovakva ideja. Međutim, pisac smatra da je mnogo verovatnije da

je Hitler u Rundštetu našao samo podršku za ovaj svoj novi plan koji je već bio namestio fon Brauhiću i Halderu.

Mogućno je da je ova inicijativa potekla baš iz Vrhovne komande oružanih snaga, tj. od generala Kajtela i Jodla. Ovu pretpostavku pisac smatra utoliko verovatnijom što se general Jodl pre dva dana jasno izrazio pred generalom Varlimonom da njemu i Kajtelu, na osnovu iskustva iz Prvog svetskog rata, izgleda nemogućno dejstvo oklopnim snagama u močvarnoj Flandriji ili, pak, u svakom slučaju, ne bez velikih gubitaka. A takvi se gubici, pored već postojećih, nisu u pretstojećoj situaciji mogli podneti, jer su oklopne snage imale nove dalekosežne zadatke u Francuskoj.

Mnogi smatraju da je sam Gering precenio moć svog vazduhoplovstva i da je on ustvari uverio Hitlera da će moći sam da okonča bitku kod Denkerka. Međutim, analizom svih pomenutih činjenica utvrđeno je da ni vazduhoplovstvo nije upotrebljeno onako efikasno kako je to bilo moguće, navodno, opet zbog Hitlerovog kočenja i mešanja. Zato Lidel Hart smatra da je glavni razlog bio u Hitlerovoj politici i nadi da će, ako dozvoli da se britanske snage izvuku sa evropskog kontinenta sa što manje gubitaka i povrede britanskog ponosa, lakše doći do mira sa Britanijom. Najzad, bilo kako bilo, zaključuje Lidel Hart, Britanija ima razloga da bude zadovoljna celokupnim sticajem okolnosti koje su joj došle u pomoć u najkritičnijem trenutku njene istorije.

M. P.

E. A. Boltin: POBEDA SOVJETSKE ARMIJE KOD MOSKVE 1941¹⁾

U članku pod gornjim naslovom izneti su neki noviji podaci o obostranim snagama u Moskovskoj bici, kao i o događajima na Istočnom frontu koji su joj prethodili.

Ovom bitkom završena je najteža etapa nemačko-sovjetskog rata, koja je trajala oko pola godine. Ona ustvari predstavlja čitav kompleks borbenih dejstava, podrazumevajući tu dve, u krajnjoj liniji neuspele nemačke ofanzive na Moskvu

(u oktobru i novembru 1941), i sovjetsku protivofanzivu (decembar 1941) sa daljim prelazom u opštu ofanzivu na moskovskom pravcu (januar-februar 1942). U njoj je Sovjetska armija postigla prvu strategijsku pobjedu nad fašističkom ratnom mašinom, koja je imala dubokog odraza na ceo dalji tok rata.

*

¹⁾ E. A. Болотин: Победа Советской Армии под Москвой в 1941 г., *Вопросы Истории*, januar 1957.

Izvršivši, kako autor kaže, verolomni napad na SSSR, hitlerovska Nemačka je na Istočnom frontu grupisala 190 divizija,

računajući tu i satelitske. Ona je pored toga, pošto je prethodno okupirala skoro celu Evropu, imala znatne materijalne i ljudske rezerve. Sam napad nije bio potpuno neočekivan. O fašističkoj pretnji agresijom govorilo se u odlukama XVII kongresa SKP(b) 1934, a isto tako i na XVIII kongresu marta 1939. Ova pretnja postala je još očiglednija kada su 1 septembra 1939 Nemci napali Poljsku. Sovjetsko-nemački pakt od avgusta 1939 odložio je početak agresije, ali nije mogao potpuno da je spreči.

Sa sovjetske strane nisu bile preduzete sve potrebne odbrambene mere. Nova sovjetska zapadna granica nije još bila u dovoljnoj meri utvrđena. Reorganizovanje Sovjetske armije i uvođenje novog oružja, naprimer u avijaciji, nisu bili završeni. Baš uoči rata počeli su u jedinice da pristižu novi avioni, tenkovi i dr. Pored ovoga, Sovjetska armija je u toku 1937—38, zbog »neosnovanih represija izgubila mnogo iskusnih komandanata«. Novi komandanti imali su malo iskustva i znanja. Sve to zajedno dovelo je do toga da sovjetske oružane snage nisu bile spremne za rat.

U opštepolitičkom i strategiskom smislu nemačka invazija nije predstavljala iznenađenje, ali je ona to bila u taktičkom. Ovo iznenađenje doprinelo je početnom uspehu Nemaca. Udarom po sovjetskoj avijaciji na aerodromima u prvim danima rata Nemci su privremeno zadobili nadmoćnost u vazduhu. Hitlerovi tenkovi, uz pomoć avijacije, razbijali su sovjetske jedinice na sitnije delove, obilazili ih i okružavali. Nemci su brzo prodirali u unutrašnjost SSSR-a i prisilili sovjetske trupe na povlačenje — na svim frontovima. Nemačke trupe, pored ostalog, imale su već znatno borbeno iskustvo.

Sovjetske trupe nisu u leto 1941 ratovale po planu *aktivne odbrane*, već su bile prinuđene na povlačenje. Ranije pisanje sovjetske štampe i literature o planskom povlačenju, o svesnom ostavljanju teritorije neprijatelju da bi se dobilo u vremenu i pripremila protivofanziva, autor kategorički pobija ovim rečima: »ustvari nije postojao nikakav plan aktivne odbrane«.

Prvi hitlerovski uspesi nisu kod sovjetskih ljudi slomili volju za otporom. 29 juna 1941 CK SKP (b) je doneo odluku o mobilizaciji svih snaga SSSR za rat protiv fašizma, kao i o preduzimanju niza

drugih mera. Predviđena je evakuacija industrije i poljoprivrednih zaliha sa zapada na istok, stvaranje i priprema strategijskih rezervi, razvoj partizanskog rata, itd. — U periodu od sredine jula do početka avgusta došlo je do prekida nemačkog napredovanja, posle dubokog prodora u teritoriju SSSR. Sovjetski gubici u ljudstvu i materijalu su već dotada bili teški. Industrija, koja se tada nalazila u toku evakuacije, nije mogla da popuni gubitke. Ukupna industrijska proizvodnja SSSR-a od juna do novembra 1941 pala je za 2,1 puta.

Međutim, krajem leta i početkom jeseni sovjetski otpor je postao nešto organizovaniji. No, Nemci su i dalje bili nadmoćniji u tenkovima i avionima. Sovjetske rezervne jedinice koje su pristizale na front nisu bile dovoljno opremljene. Krajem avgusta Nemci su ponovo postigli znatne uspehe na krilima fronta; došli su pod Lenjingrad i zauzeli Kijev i veći deo Ukrajine i Donbasa. Ali, sovjetski vojnici su i tada uspeali da održe front. U toku nemačkih napada prema Lenjingradu i Severnom Kavkazu front na Moskovskom pravcu se ustalio istočno od Smolenska. Štaviše, ovde je Crvena armija krajem avgusta izvršila i nekoliko manjih napada i nešto poboljšala svoj položaj. Pošto Nemci nisu u potpunosti postigli svoje ciljeve na krilima fronta, doneli su odluku da do zime, po svaku cenu, zauzmu Moskvu. Iako je dotada pretrpela dosta teške gubitke, nemačka armija nije izgubila svoju ofanzivnu moć.

*

Za razliku od plana *Barbarosa* Nemci su sada planirali udar samo na Moskovskom pravcu. Zbog toga su pojačali armisku grupu *Centar*, koja se nalazila između Velikije Luki i Zlobina, pod komandom fon Boka, na račun drugih frontova i rezervi. Sastav armijske grupe *Centar* (zdesna ulevo) bio je: 2 tenkovska armija, 2 armija, 4 tenkovska grupa, 4 armija, 3 tenkovska grupa i 9 armija. Ukupno: 75 divizija (47 pešadiskih, 14 tenkovskih, 8 motorizovanih i druge). Pešadijske divizije bile su popunjene sa 90%, a tenkovske sa 70—100%. Grupu *Centar* podržavala je 2 vazдушna flota sa 1.000 aviona. Osnovne nemačke snage bile su grupisane za udar na uskim otcesima fronta. Udar je imao da bude nanesen na krilima, pravicima Ržev — Kalinjin i

Gluhov — Orel — Tula, u cilju da se obidu položaji koji su branili Moskvu sa zapada. Snagama na krilima sadejstvovače trupe u centru napadom u pravcu Vjazma — Možajsk — Moskva. Cilj operacije bio je opkoljavanje sovjetskih trupa zapadno od Vjazme, a potom zauzimanje Moskve.

Prema grupi Centar nalazile su se snage sovjetskog Zapadnog fronta (Timošenko) i Brjanskog fronta (Jeromenko). U pozadini ova dva fronta (a delom i u prvoj liniji između njih) nalazile su se trupe Rezervnog fronta (Buđoni). Po broju divizija sovjetske snage nisu zaostajale za nemačkim, ali su divizije imale manje ljudstva i slabije naoružanje. Sovjetska komanda raspolagala je svega sa 382 tenka, tj. nekoliko puta manje od Nemaca. Vazduhoplovstvo je bilo slabije i po broju i po kvalitetu (lovci I-16 i I-152, bombarderi SB).

Sovjetska odbrana bila je organizovana na dubini od 250 km, ali položaji još nisu bili gotovi, pošto je bilo izvršeno svega 40—80% predviđenih radova. Usled nedostatka snaga, položaji u dubini odbrane nisu bili zaposednuti.

*

Nemačka ofanziva južno od Brjanska počela je 30 septembra, a severno i južno od Smolenska 2 oktobra. Hitler je obećao trupama brzu i potpunu pobedu, tvrdeći da će Sovjetskoj armiji biti zadan smrtni udarac.

Nemci su uspeali da probiju sovjetski front na dva mesta (između 30 i 19 armije, i položaje 24 armije), kao i Brjanski front (na sektoru 3 armije). Po probioju prve linije sovjetske odbrane nemački tenkovi su razvili manevar u dubinu. 13 oktobra su se 3 i 4 tenkovska grupa sjedinile istočnije od Vjazme i dovršile okruženje većeg dela trupa centralne grupe Zapadnog fronta. Na južnom delu fronta snage nemačke 2 tenkovske armije i 2 armije zaobišle su sjuga i okružile u rejonu Brjanska, 14 oktobra, deo trupa Brjanskog fronta. Nemački tenkovi prodrli su u Orel i produžili napredovanje ka Tuli. Na osnovu ovih rezultata, 9 oktobra je u Berlinu objavljeno da je »s Rusijom završeno«.

Zbog teškog poraza sovjetskih trupa kod Vjazme i Brjanska (iako je veći deo okruženih trupa uspeo da se izvuče) bila je ozbiljno ugrožena Moskva. Nemci su 14 oktobra zauzeli Kalinin i presekli železničku prugu Moskva — Lenjingrad. U centru su zauzeli Volokolamsk, 18 oktobra prodrli u Možajsk i prišli Narofominsku; 29 oktobra hitlerovski tenkovi izbili su u blizinu Tule.

Krajem oktobra nemačko napredovanje je zaustavljeno. Pokušaj da se jednim potezom zauzme Moskva nije uspeo. Pojavom novog sovjetskog tenka T—34 sovjetske jedinice mogle su efikasnije da se suprotstave nemačkim, iako je brojna nadmoćnost u ovom rodu vojske još uvek bila na nemačkoj strani. Zapadni front pojačan je i učvršćen jedinicama iz rezerve. U Sovjetsku armiju pristigle su hiljade dobrovoljaca. 19 oktobra za komandanta Zapadnog fronta došao je Zukov. 17 oktobra obrazovan je Kalinjinjski front (Konjev), 13 oktobra za komandanta Brjanskog fronta došao je Zaharov. Rezervni front je rasformiran. Na prostoriji istočnije od Moskve počelo je prikupljanje svežih sovjetskih rezervi.

Nemačka avijacija znatno se udaljila od svojih baza oko Smolenska, Mińska i Bobrujska. Front se znatno približio rejonima baziranja sovjetske avijacije. Nadmoćnost u vazduhu počela je polako prelaziti na sovjetsku stranu. Građani Moskve svestrano su pomogli Sovjetsku armiju. Na izgradnji odbranbenih objekata radilo je 500.000 Moskovljana. Moskva i Moskovska oblast dali su 120.000 dobrovoljaca, što je omogućilo da se formira 11 dobrovoljačkih divizija. U nemačkoj pozadini partizanski pokret uzimao je sve većeg maha.

U Moskvi je 19 oktobra objavljeno opasno stanje. Mnoge državne ustanove, preduzeća i dobar deo stanovništva bili su evakuisani. Cela Moskva pretvorena je u vojni logor.

*

Posle neuspelog prvog pokušaja da zauzmu Moskvu, Nemci su pripremili još jedan »poslednji odlučujući udar« sa ciljem da pre zime zauzmu Moskvu, pošto nemačke trupe nisu bile pripremljene za rat u zimskim uslovima. Novi nemački plan bio je sličan prvom; to je bio sistem »klešta«, odnosno udar na dva pravca koji se spajaju. Za ovaj udar grupa Centar je raspolagala sa 51 divizijom, 1.500 tenkova (u 13 tenkovskih i 5 motorizovanih divizija) i 3.300 topova. KoV je podržavalo oko 600 borbenih aviona.

Sovjetska armija je imala približno isto toliko pešadije, bila je nadmoćnija u vazduhu, ali slabija u artiljeriji, a naročito u tenkovima.

Za izvođenje udara Nemci su formirali dve grupe: Severnu grupu, iz rejonu Volokolamska (3 i 4 tenkowska grupa i nekoliko divizija 4 armije), kojoj su dali zadatak da nastupa pravcem Klin — Dimitrov, da se prebaci preko kanala Moskva — Volga i probije u pozadinu Moskve u rejon Noginska; i Južnu grupu (2 tenkowska armija), prikupljenu jugozapadno od Tule, kojoj su dali zadatak da zauzme Tulu, forsira Oku i napadne Moskvu sjuga. Deo snaga Južne grupe zaobići će Moskvu sjuga i u rejonu Noginska sjediniti se sa Severnom grupom. U centru, udar je imala da izvrši 4 armija, sa zadatkom da okruži sovjetske trupe zapadno od grada. Na sektoru Kalinjinjskog fronta 9 nemačka armija prešla je u odbranu. Na sektoru sovjetskog Jugozapadnog fronta 2 nemačka armija dobila je zadatak da nastupa preko Jelega ka gornjem toku Dona (10 novembra rasformiran je Brjanski front, a njegove jedinice su dodeljene Zapadnom i Jugozapadnom frontu. 24 decembra formiran je nov Brjanski front).

Ako se posmatra nemački plan videće se da je cilj Nemaca bio da preseku sve veze Moskve sa pozadinom, a potom da zauzmu Moskvu. Oni su smatrali da su sovjetske rezerve iscrpljene i da će otpor branilaca Moskve biti brzo savladan. Nemačke pripreme trajale su pola meseca. Stanje nemačkih trupa se pogoršalo; zima je počela ranije no obično i ometala je nemačka dejstva. Trupe nisu dobile ni zimsku odeću ni obuću. U nekim jedinicama nedostajalo je goriva, municije, pa čak i hrane. Brojno stanje nemačkih jedinica znatno se smanjilo (prema Guderijanu, Nemci su dotada izgubili 743.000 ljudi, tj. 23% ljudstva s kojim su pošli u rat).

Nova nemačka ofanziva počela je 15/16 novembra. Severna grupa uspeła je da zauzme Klin, Solnečnogorsk i Istru, probila se do kanala Moskva — Volga, forsirala ga prednjim jedinicama i uspeła na njemu da stvori taktički mostobran. Južna grupa je počela ofanzivu 18 novembra; njen pokušaj da zauzme Tulu nije uspeo. No, uspeła je da zaobiđe Tulu sjuga i da poslednjih dana novembra izbije do Kašire.

Situacija kod Moskve postala je ozbilj-

na. Nemci su se približili gradu na poje-dinim mestima na 25—30 kilometara. U Berlinu je ponovo objavljeno da je Crvena armija pretrpela odlučan poraz. Ova nemačka ocena bila je prebrza. Na frontu je, ustvari, polako ali sigurno sazrevao preokret u korist sovjetskih trupa. Ne samo da one nisu bile razbijene, već su postepeno preuzimale inicijativu. 18 novembra Crvena armija je otpočela sa napadima kod Tihvina. 17 novembra trupe Južnog fronta su otpočele sa nastupanjem kod Rostova, odbacile 1-vu nemačku tenkovsku armiju preko reke Mijusa i 29 novembra oslobodile Rostov. Nemci su bili prinuđeni da skidaju jedinice sa drugih frontova i da ih prebacuju kod Tihvina i Rostova, i to baš u vreme kada je nastupila kriza ofanzive na Moskvu. Ova dva udara Sovjetske armije olakšala su rešenje glavnog zadatka — nanošenja poraza Nemcima baš kod Moskve. — Sovjetska Vrhovna komanda uspeła je da kod Moskve skupi jake rezerve i formira nove operative jedinice. Sovjetski Generalštab (na čelu sa Šapošnikovim) preduzeo je sve mere da situaciju preokrene u korist Sovjetske armije. U rejonu Zagorska formirana je 1-va udarna armija (Kuznjecov); u rejonu Rjazanji 10 armija (Golikov), a u rejonu Lobni, Shodni, Himok koncentrisala se 20 armija. Sa Jugozapadnog fronta prebačen je 2 konjički korpus (Belov). Pojačan pešadijom i tenkovima, ovaj korpus je 29 novembra napao 2 nemačku tenkovsku armiju i odbacio je od Kašire 30 kilometara na jug. 29 novembra je deo snaga 1-ve udarne armije napao nemačke trupe na mostobranu na kanalu Moskva — Volga i 1 decembra ih odbacio na drugu stranu. Time je konačno propao nemački pokušaj da zatvore »klešta« istočno od Moskve. Iako su Nemci početkom decembra pokušali snagama 4 armije poslednji put da se probiju u Moskvu sa pravca Narofo-minska, jedinice 33-će sovjetske armije (Jefremov), u sadejstvu sa snagama 43-će armije (Golubov), sprečile su u borbama od 3 do 5 decembra ovaj pokušaj.

*

Nemačke trupe bile su izmrcvarene; na celom Istočnom frontu bilo je svega 3—4 divizije u rezervi. Sovjetske trupe su, međutim, narasle. Sovjetska avijacija je od 15 novembra do 5 decembra izvršila oko 16.000 poleta, a nemačka 4.500. Stvo-

rena je povoljna situacija za prelaz Sovjetske armije u nastupanje.

Hitler je 6 novembra naredio svim trupama da pređu u odbranu. Istoga dana je Crvena armija otpočela snažnu protivofanzivu. Nemačke jedinice na frontu ne samo da nisu pripremile svoju odbranu, nego čak nisu dobile ni odgovarajuća naređenja za nju.

Sovjetska osnovna zamisao sastojala se u tome da se razbiju nemačke udarne grupe, tj. slome nemačka »klešta«, a zatim, odbacujući ih na zapad, da se obuhvate bokovi ostalih snaga grupe Centar i unište. U protivofanzivi učestvovala su tri fronta: Zapadni (glavni udar), Kalinjinjski i Jugozapadni (Timošenko). Odlučujuće borbe vodile su se na dve prostorije: severoistočno od Moskve (Kalinjin. Klin, Istra, Volokolamsk) i južno od Moskve (Mordves, Skopin, Staljinogorsk).

Odnos snaga nije bio izrazito u korist Crvene armije; odnos u borbama bio je 1,5:1, u poljskoj artiljeriji i minobacačima 1,1:1, u avionima 2:1 u korist Crvene armije. Nasuprot tome, odnos u tenkovima bio je 1,6:1, a u PT topovima 2:1 u korist Nemaca.

Nastupanje sovjetskih trupa severozapadno od Moskve počelo je uspešno, ali se usled loših zimskih puteva i odsustva odlučne nadmoćnosti razvijalo sporo. Trupe desnog krila Zapadnog fronta (30-ta armija, 16 armija — Rokosovski i deo snaga 5 armije — Govorov) ozbiljno su ugrozile Nemce u rejonu Klina i Solnečnogorska. Još 5 decembra prešle su u napad i trupe levog krila Kalinjinjskog fronta (31-va armija — Juškevič i 29-ta armija — Maslennikov) u pravcu Kalinjina. Zbog sovjetske pretnje u rejonu Klina, Nemci su bili prinuđeni da prebacuju trupe sa susednih delova fronta na ovaj otek. To je olakšalo dejstva sovjetskih jedinica na ostalim otcima fronta.

Otpor Nemaca u rejonu Klina i Solnečnogorska slomljen je 13 decembra, a 16 decembra su Nemci napustili Kalinjin; tek 20 decembra su se zaustavili na rekama Lami i Ruzi.

Južnije od Moskve su sovjetske trupe imale još više uspeha. 49-ta armija (Zaharkin) i 50-ta armija (Boldin) razbile su 6/7 decembra Nemce u rejonu Kostrovo — Revjakino. Time je opasnost za Tulu konačno otpala. Iz rejona južno od Ruzanji nastupala je prema Staljinogorsku 10 armija i nanela iznenadan udar u pozadinu 2-ge tenkovske armije. Ugrožena od 10 armije sjuga i 50 armije i 1-vog gardijskog konjičkog korpusa sa severa, 2 nemačka tenkovska armija brzo se povukla. Sovjetske snage su 30 decembra izbile kod Kaluge.

U napad je 6 decembra prešlo i desno krilo Jugozapadnog fronta. Na ovom pravcu sovjetske snage su izbile krajem decembra na liniju: Černj — Novosilj — Livni.

Posle 20 decembra u nastupanje su se uključile i snage u centru Zapadnog fronta (5, 33 i 43 armija), koje su se borile između drumova za Minsk i grada Serpuhova. Isto tako, u to vreme su počele da nastupaju i snage Kalinjinjskog fronta zapadnije od Kalinjina.

U januaru su sovjetske snage probile nemačku odbranu na rekama Lami i Ruzi, oslobodile Možajsk i Kalugu i odbacile Nemce daleko od Moskve. Krajem februara Crvena armija se približila liniji: Velikije Luki, Ržev, Gžatsk, Vjazma i došla na 50 km od Orela.

Time je Moskovska bitka završena. Kod Moskve je razbijeno 50 nemačkih divizija. Nemci su izgubili 120.000 vojnika, a Crvena armija je zaplenila 3.000 topova, 1.000 bacača, preko 13.000 tenkova i 18.000 automobila. Doktrina »munjevitog rata« je pod Moskvom potpuno bankrotirala.

A. B.

Pukovnik de Fukijer: ŠESTODNEVNI RAT

U članku pod gornjim naslovom¹⁾ razmatraju se nedavne anglofrancuske agresivne operacije protiv Egipta. Počinje se

¹⁾ La Guerre de six jours, par le Col. de Fouquières, Forces aériennes françaises, Francuska, maj, 1957.

sa događajima koji su prethodili ovom kratkom ratu, zatim se tretiraju stavovi Engleske i Francuske i njihovi međusobni odnosi, značaj Kipra kao polazne baze, organizacija komandovanja, ciljevi rata, planovi za njegovo vođenje, uloga Izraela

i odnosi sa njim, tok rata, politička aktivnost velikih sila i OUN, odnos političkih i vojnih rukovodilaca i, na kraju, daju se neki zaključci o uzrocima neuspeha.

Iz čitavog kompleksa ovih pitanja, koja su nam većinom poznata i o kojima imamo određen stav, osvrnućemo se samo na ona koja nisu dovoljno poznata našim čitaocima.

*

Nacionalizacija Sueckog kanala, izvršena 28 jula 1956, bila je neposredan povod ratu. Samoljublje Engleza i Francuza bilo je povredeno. Predsednici vlada Britanije i Francuske osetili su se i lično pogođeni. Posledica toga bila je da je odmah stvorena zamisao da se na nacionalizaciju Kanala odgovori ratom. Francuzi su pristali na voćstvo Engleza u tom poduhvatu iz ovih razloga: Egipat se smatra *zonom britanskih interesa* (tek nedavno su ga evakuisale njihove trupe); jedina pogodna baza za vođenje rata je Kipar, koji pripada Engleskoj; najzad, Francuzi su mogli odvojiti za ovaj rat relativno malo snaga, s obzirom na situaciju u Alžiru, te će glavninu ekspedicionog korpusa sačinjavati britanske snage.

Polazna baza Kipar nalazi se na oko 400 km od Egipta. On ne predstavlja idealnu bazu; glavni mu je nedostatak što nema pogodne luke. Jedino u Famagusti mogu pristati jednovremeno 5 brodova, dok su ostala sidrišta katkad zimi neupotrebljiva. Od 3 moderna aerodroma dva su jedva opremljena. Ostala infrastruktura realizovana je samo 60—70%.

Vodeća uloga Britanije odrazila se u organizaciji komandovanja ekspedicionim snagama. Sve komandne funkcije zadržali su Englezi, dok su Francuzima dodeljene funkcije pomoćnika. Glavni komandant bio je brit. general Čarls Kejtli, a njegov načelnik štaba brit. general Hobs. Pomoćnik glavnog komandanta bio je franc. vice-admiral eskadre Pjer Baržo, koji je u isto vreme vršio funkciju komandanta francuskih snaga, a njegov načelnik štaba general Gazen (koji je pripadao inžinjriji). Komandant kopnenih snaga bio je brit. general Stokvel, a njegov pomoćnik franc. general Bofre. Komandant pomorskih snaga bio je brit. admiral Ričmond (koji je na dan početka operacije zamenjen brit. admiralom Denford-Stejterom), a za pomoćnika mu je dodeljen franc. admiral

Lanselo. Za komandanta vazdušnih snaga bio je određen brit. vazduhoplovni vice-maršal Barnet, a za pomoćnika franc. general Bron. Najveći broj rukovodilaca imao je iskustva u radu u međusavezničkim štabovima. Službeni jezik bio je samo engleski.

Po prvoj verziji, predviđenoj u prvobitnom planu »Musketir«, glavni komandant, dosledno britanskim gledištima, određivao je zadatak potčinjenim komandantima vidova, dok su ovi bili odgovorni za izradu planova, i to pod rukovodstvom komandanta kopnenih snaga generala Stokvela, koji je vršio dužnost komandanta svih vidova (*le commandant interarmes*).

Međutim, 10 septembra 1956 izvršena je izmena u organizaciji komandovanja u sklopu novog plana »Musketir II«.

— komandanti vidova postaju ravnopravni pred glavnim komandantom, jer general Stokvel ne vrši više funkciju komandanta vidova;

— iznad načelnika štaba glavnog komandanta postavlja se brit. vazduhoplovni vice-maršal Hadelstoun. To rešenje predstavlja ustupak zahtevu RAF-a, koji smatra da u komandnoj hijerarhiji ne zauzima mesto koje odgovara ulozi vazduhoplovnih snaga u planiranoj operaciji, kao i da bi dužnost načelnika štaba glavnog komandanta trebao da vrši pripadnik vazduhoplovstva. Vice-maršal Hadelstoun nije dobio mesto načelnika štaba, ali ga zato kontroliše. Pored toga, on je zadužen za vazduhoplovne operacije i vođenje Odeljenja psihološkog rata.

Prvobitni plan operacije nazvan je »Musketir«. Plan je pripreman u istim prostorijama gde se stvarao i plan invazije na Normandiju »Overlord« iz Drugog svetskog rata. Ideje »Overlorda« preovlađuju i u »Musketiru«. Ovaj poslednji plan je vrlo ambiciozan; mere obezbeđenja su mu preterane, a samo izvođenje sporo. On odražava gledišta Engleza, koji ne žele ništa da rizikuju. Oni predviđaju jake snage da bi izbegli i najmanji neuspeh. Plan nailazi na kritiku načelnika štabova, ali je najoštija ona koju daju Francuzi. Na kraju je ovaj prvobitni plan odbačen.

Novi plan »Musketir II«, koji je uneo izvesne promene u organizaciji komandovanja i zadacima, ostaje u suštini sličan prvom planu. Operacija se zasniva na pomorskom desantu. Ona, dakle, ostaje teška

i spora i ne obezbeđuje iznenađenje. Ma-
da je dolazak vice-maršala avijacije Ha-
delstouna uticao na davanje preovlađuju-
ćeg značaja avijaciji, ipak se nije nikada
predviđalo potpuno korišćenje mogućnosti
avijacije i padobranaca za brzu, elastičnu
i iznenadnu operaciju. Šema »Overlorda«
nije prevaziđena. Plan je predviđao iskr-
cavanje oko 4 divizije sa učešćem oko 140
pomorskih jedinica. Od početka operacije
do otpočinjanja iskrcavanja predviđao se
rok od osam dana, koji je bio odveć dug.

U toku priprema operacije stav vlada
Britanije i Francuske nije bio u svemu
isti. Dok su Francuzi od početka do kraja
bili pobornici odlučne i brze akcije, koja
je trebala da obezbedi brz uspeh, neop-
hodan radi situacije u Alžiru, dotle su
Englezi bili skloni čestim kolebanjima
što je dovelo do postepenog slabljenja
volje za rat. To se objašnjava, pored osta-
log, i snažnim otporom laburističke opo-
zicije, kao i ozbiljnim neslaganjima unu-
tar vladajuće, konzervativne partije.

Glavnom komandantu ekspedicionih
snaga izdavala je direktive Vlada u Lon-
donu. Francuzi su mogli intervenisati sa-
mo obilaznim putem. Pomoćnik glavnog
komandanta, franc. admiral Baržo, upućiv-
ao je svoje intervencije i zahteve Vladi
u Parizu, a ova je to prosledila Vladi
u Londonu, koja je tada, eventualno, rea-
girala izdajući naređenja glavnom koman-
dantu. Tako se uloga francuskog koman-
danta, koji nije imao nikakvih snaga ni
sredstava na svom raspoloženju, svodila
samo na sugestije, intervencije i proteste.
Time pisac tumači i neuspех u vođenju
psihološkog rata, kao i rata u celini, koji
bi, da su usvojene francuske koncepcije,
verovatno, imao drugačiji ishod. Umesto
očekivanog dopunjavanja britanskog me-
todičnog duha francuskom dinamičnošću,
živošću i intuicijom, nastupilo je izvesno
međusobno neslaganje. Englezi su se dr-
žali plana, dejstvovali metodično i sporo,
a Francuzi su zahtevali brzinu i elastič-
nost.

Uticao OUN počeo se naročito ispolja-
vati od 3 novembra. Na predlog SAD koje
su se nalazile pred pretsedničkim izbo-
rima, francusko-britanska intervencija je
skoro jednodušno osuđena. Zato su po na-
ređenju Londona dejstva avijacije skoro
obustavljena, dok su Francuzi zahtevali
brzu akciju. Najzad je odlučeno da se

izvede operacija po planu »Teleskop«, koji
je odgovarao francuskim željama, tj. da
se Port Said i Port Fuad zauzmu padob-
rancima — pre iskrcavanja sa mora.
Međutim, ni taj plan se nije odvijao po
francuskim nastojanjima.

Planirani *psihološki rat* nije doneo re-
zultate. Radio Kairo je posle manjeg pre-
kida produžio svoje emisije. Englezi ga
više nisu napadali. 4 novembra osoblje
radiostanice na Kipru je u štrajku. Poli-
tička situacija se naglo pogoršava. OUN
izglasava rezoluciju o formiranju među-
narodnih snaga. U Siriji je prekinut naft-
tovod iračke petrolejske kompanije. Lon-
donska Vlada se koleba. Položaj Idna je
vrlo težak. Britanska Vlada saopštava
glavnom komandantu da može očekivati
obustavu operacije. Britanski i francuski
komandanti šalju u London dugu depešu
koja se završava rečenicom: »Francuska
komanda je zapanjena«. Na ovo sledi na-
ređenje iz Londona da se operacija na-
stavi.

Neuspех operacije leži u greškama
koncepcije, tvrdi pisac. Bitna greška je
bila u tome što sredstva nisu bila u sa-
glasnosti sa ciljem, niti je postojala sa-
glasnost ni jedinstvo gledišta političkih
rukovodilaca i vojnih starešina. Političke
vlasti treba jasno da odrede cilj operacije.
Čerčil je to u svoje vreme jasno odredio
Montgomeriju lakonskim naređenjem:
»Najurite Nemce iz Afrike«. U egipatskoj
operaciji cilj nije bio jasno postavljen.
Osvajanje Kanala i želja da se obori re-
žim Nasera međusobno su se mešali, a
nikad im nije bio određen prioritet. En-
glezi su, po tradiciji, ratove blokada pre-
postavljali munjevitim ratovima; faktor
vreme bio je za njih drugostepenog zna-
čaja. Francuzi su zbog Alžira pretpostav-
ljali brzu akciju. Uticaj Francuza nije
došao do izražaja, jer Englezi nisu hteli
da bitno menjaju svoj plan. Oni su bili
skloni složenoj planiranoj operaciji, a ne
lakoj ekspediciji u kojoj bi smelost i od-
lučnost bili značajniji od snage oružja.
Izvesno iskustvo francuskog komandova-
nja u ratovima koji su bili vrlo malo or-
todoksni moglo je uspešno korigovati
Engleze, ali je nedostajalo vremena.

Najzad, ni avioni *Valient* i *Canberra*,
predviđeni za bacanje A-bombi, nisu od-
govarali za klasične bombe bacane sa ve-
likih visina i u malim formacijama. Nji-
hov materijalan efekat bio je slab.

Pisac završava sledećim rečima: »Treba se bojati, da su pod uticajem ponosa, koji nije bio na mestu, Englezi i Francuzi poverovali da su oni još velike sile, da bi mogli delovati sami i to baš u momentu kada su doživeli demonstraciju suprotnog. Jedno mrštenje Bulganjina, je-

dan telefonski poziv Ajzenhauera i jedno glasanje bez iznenađenja u OUN bili su dovoljni da ponište odluku koja je sazrevala tri meseca i da savladaju britanskog premijera i protiv želje njegovih francuskih saveznika«.

A. M.

Major A. J. I. Poinder: LAKE DIVIZIJE I TEŠKE BRIGADE¹⁾

U Britaniji se vodi diskusija o tome da li je, u savremenim uslovima, korisno imati jedinstvenu KoV, podjednako sposobnu za izvršenje svih zadataka. Mnogi smatraju da to nije celishodno i da bi trebalo imati specijalne jedinice za Malaju, Keniju, Kipar i dr., a sasvim druge — brigade i divizije, koje bi bile opremljene i obučene za dejstvo u uslovima upotrebe nuklearnog oružja. Autor članka je takvog mišljenja.

Još u početku članka on ističe da mu je cilj da razmotri sadašnju organizaciju kopnenih snaga i predloži kakve bi izmene trebalo učiniti da one budu pokretljivije, elastičnije i sa jačom udarnom moći. Takvo razmatranje mora biti zasnovano na analizi mogućnosti čitavog naoružanja, počev od puške pa sve do atomskog topa, kao i potreba rodova i službi.

Kopnene snage iz 1945 ne mogu poslužiti kao uzor, jer se bezbroj puta pokazalo da ono što je dobilo prošli rat ne dobija buduć. Iskustva iz prošlih ratova moraju se koristiti, ali se ne sme gubiti iz vida razvoj koji je u toku i njegove perspektive. Snage čijoj se izgradnji pristupa moraju se odlikovati kvalitetom, brzinom i sposobnošću za postizanje iznenađenja.

Autor smatra da sadašnja organizacija i sadašnji predlozi za formiranje što celishodnije organizacije uopšte ne odgovaraju potrebama i mogućnostima zemlje.

Sušтина sadašnje organizacije i predloga za njihovo dalje usavršavanje. — Svi dosadašnji predlozi kojima se teži što celishodnijoj organizaciji svode se uglavnom na sledeće:

— pešadiska divizija treba da bude mešovitog sastava, kako bi se mogla prilagodavati različitim uslovima i okolnostima;

— reorganizovati oklopnu diviziju tako da se sastoji od 1 puka oklopnih kola, četiri oklopna puka, 1 puka srednjih tenkova, 1 inženjerskog puka i 1 pešadiskog bataljona.

Slabe strane pešadiske i oklopne divizije. — Takva pešadiska divizija je, ustvari, starog sastava, pored ostalog, ima 3 pešadiske brigade, 3 art. puka, 1 puk pav art. i 1 inženjerski puk. Nema više diviziskog oklopnog puka, a iz sastava bataljona izbačeni su pt topovi. Ali, da bi se to nadoknadilo, u sastav svake pešadiske brigade ušao je po jedan oklopni puk; da bi se pojačala art. podrška, dodat je još jedan art. puk. Pošto divizija ima u svom organskom sastavu i tenkove, to će biti još glomaznija. Njen se sastav uopšte ne zasniva na dosadašnjim iskustvima. Zbog različitih tipova vozila održavanje, opravke i sistem zamene delova biće jako otežani. Najvažniji nedostatak takve divizije biće njena nesposobnost kretanja ka bojištu, kao i na samom bojištu i van puteva. U okviru takve formacije doći će do izražaja slabe strane pojedinih rodova. Tako, naprimer, pešadija će prinuditi tenkove da se kreću njenom brzinom, i obratno, tenkovi i vozila pešadiju da se drži puteva. Ona neće biti u stanju da se ukopa, maskira i biće paralizovana dejstvom iz vazduha, čak i kada pre toga nije bila paralizovana zbog nedostatka goriva. Takva bi divizija bila u svemu slična onoj iz 1945.

Što se tiče organizacije nove oklopne divizije, autor isto tako smatra da ona ima veliki broj nedostataka i u ovom sastavu uopšte nije u stanju da odgovori svojoj nameni. Ovo zato što ima oklopna

¹⁾ Light Divisions and Heavy Brigades, by Major A. J. I. Poynder, *The Army Quarterly*, V. Britanija, april 1957.

kola, što su njeni inženjerski i pešadiski delovi na vozilima sa »mekanim« točkovima, što je vezana za puteve te neće predstavljati formaciju sa potrebnom pokretljivošću i sl.

Sušтина novih predloga

Pešadiska divizija. — Autorovi predlozi za reorganizovanje sadašnjih pešadiskih divizija zasnivaju se na činjenici da su one glomazne i nepogodne za upotrebu, usled čega ih treba zameniti *lakim divizijama*, koje su podjednako pogodne za upotrebu — kako za izvršavanje zadataka u klasičnom, tako i u ograničenom nuklearnom ratu. Ove divizije biće tako organizovane da se mogu transportovati vazдушnim putem ili će marševati, a da ih svuda mogu pratiti njihova vozila i oruđa za podršku. Divizija će se sastojati od potpuno samostalnih brigada koje će se moći odvajati i pridavati drugim jedinicama radi izvršenja različitih zadataka.

Oklopna divizija. — Predloženu organizaciju oklopnih divizija trebalo bi dalje usavršavati u tom smislu što bi se one svele na oklopne brigadne grupe ili *teške brigade* sa potpuno oklopljenim guseničnim vozilima. Brigade, koje bi bile naoružane tenkovima *Centurion* i *Conqueror*, upotrebljavale bi se bilo u cilju podrške lakih divizija, bilo kombinovano, u ulozi oklopnih divizija.

Teške brigade bile bi pogodne za upotrebu u ratovima sa ograničenim ciljem, kakav je rat bio u Koreji, a našle bi vanrednu primenu u eventualnom nuklearnom ratu u Evropi ili na Srednjem Istoku. Od posebne je važnosti to što su takve brigade manje osetljive na dejstvo nuklearnog oružja, što se mogu brzo koncentrisati i prelaziti u rastresiti raspored i što raspolazu jakom udarnom snagom, kako u napadu tako i u odbrani.

Reorganizovanje pešadiske divizije. — Autor ističe da bi pri reorganizovanju najpre trebalo početi sa rodovima, pa tek onda sa službama. Naročito se ističe celishodna upotreba lakog vozila nosivosti 1/4 tone i potreba da ono bude univerzalno, pa čak i u upotrebi kod svih pomoćnih jedinica, službi i štabova. To bi znatno smanjilo obim i broj administrativnih organa i službi i uprostilo opravke. Ovakva divizija bila bi pogodna za vode-

nje operacija na različitom zemljištu (džungla, pustinja, planine). Njene odlike da se po potrebi može brzo ukopavati i maskirati, koncentrisati i prelaziti u rastresiti raspored, omogućile joj efikasnost i u uslovima upotrebe nuklearnog oružja. Kao i u prošlom ratu, nju će podržavati tenkovi i u ovom slučaju oni iz sastava *teške brigade*.

Sastav i naoružanje divizije omogućile da joj prebacivanje vazдушnim putem postane normalno, a transport brodovima, ukoliko nema mogućnosti za vazdušni, biće znatno olakšan. Od posebne je važnosti to što su njena vozila, topovi i oprema malih dimenzija, te se stoga mogu relativno lako ukopavati, a to će doprineti da gubici od dejstva nuklearnog oružja budu znatno manji. Male dimenzije takođe će omogućiti njihovo lako maskiranje, čime se postiže dvostruki efekat — zaštita od atomskog dejstva i osmatranja sa zemlje. Samim tim što pretežan broj divizijskih jedinica neće biti vezan za puteve, smanjiće se gubici od napada iz vazduha.

Autor ističe da će oružja, vozila i sredstva za vezu biti u stanju da se kreću istim putevima kojima se kreće i pešak.

Reorganizovanje oklopne divizije. — Prvobitno predložena oklopna divizija je glomazna i sporo se kreće. Ako bi prešla u rastresiti raspored, da bi izbegla atomski udar, njome bi bilo teško komandovati; ako se pak prikupi, neprijatelj je može lako otkriti i napasti taktičkim nuklearnim oružjem. Ona se ne može efikasno kretati van puteva, jer još uvek ima isuviše veliki broj vozila na točkovima, te se stoga ne može tretirati kao oklopna formacija. To zahteva da se njen sastav znatno smanji. Kod rodova autor predlaže ovakve izmene:

— 3 oklopna puka od po 3 bataljona (to bi odgovaralo lakoj diviziji: 3 brigade od po 3 bataljona); bataljon od 4 čete opremljene tenkovima *Centurion* i 1 četa tenkovima *Conqueror*. To će omogućiti sadejstvo tenkovskih četa sa četama lake divizije;

— 1 bataljon moto-pešadije na oklopnim transporterima, čiji će zadatak biti izvidanje i neposredna zaštita tenkova oklopnog puka;

— 1 puk srednjih samohodnih oruđa;

— 1 oklopni inženjerski puk.

Borbeni delovi takve brigade bili bi na oklopljenim guseničnim vozilima. Da bi bile u stanju da prate i podržavaju te delove i službe, moraju biti na guseničnim vozilima, sa radiosredstvima. Do celishodne formacije jedinica službe mora se doći putem praktičnih vežbi. Ali, što se tiče snabdevanja vazдушnim putem — upotrebom padobrana, slobodnim spuštanjem ili helikopterom, takav način snabdevanja *teške brigade* mora postati normalan.

Radio će biti jedino sredstvo veze. Žičane linije se uopšte neće upotrebljavati. Laki avioni i helikopteri upotrebljavaće se za izviđanje i održavanje međusobne veze.

Oklop *teške brigade* pruža zaštitu od sva tri dejstva nuklearne eksplozije. Ta prednost, kao i pokretljivost brigade (sposobnost da brzo zauzme rastresiti raspored i da se brzo prikupi) čini da se u odbrani može efikasno upotrebiti za brz protivnapad, a u napadu za brzo kretanje iza sopstvenih nuklearnih udara. U odnosu na sadašnju oklopnu diviziju takva brigada bi bila veoma ekonomična, jer bi troškovi oko nabavke rezervnih delova i održavanja bili znatno manji. Brigada bi se upotrebljavala na dva načina: ili bi podržavala laku diviziju (slično samostalnim oklopnim brigadama u prošlom ratu), ili bi se od nekoliko takvih brigada formirala veća oklopna formacija. To bi isključilo potrebu za formiranjem različitih tipova formacija. Ušteda u materijalnim sredstvima isto tako se postiže upotrebom iste gusenične šasije za konstruisanje različitih vozila.

Zbog iznetih prednosti, pokret *teške brigade* na bojištu i van puteva biće znatno olakšan. Neće biti vezana za puteve, jer će sva vozila biti gusenična i snabdevaće se vazдушnim putem. Upotrebom inženjerskog puka brigada će biti u stanju da uspešno savladuje sve prepreke, uključujući i vodene. Sve će to brigadu osposobiti za vršenje uspešnih napada i protivnapada, za brzo kretanje iza eksplozija nuklearnog oružja i savlađivanje kontaminiranog zemljišta.

O zaštiti koju oklon pruža od toplotnog, udarnog, a delimično i od radioaktivnog dejstva, dosta je pisano. Ako se tome doda sposobnost brigade da se kreće

van puteva i efikasna radioveza, onda se dobija slika jedne formacije koja se može držati u rastresitom rasporedu sve do momenta upotrebe, čime će se izbeći da ona bude stalno rentabilan atomski cilj.

Maskiranje tenkovskih, u odnosu na druge jedinice, relativno je teže. Međutim, odbacivanjem oklopne divizije i usvajanjem *teške brigade* problem će biti delimično rešen. Tome će naročito doprineti snabdevanje vazдушnim putem i napuštanje stalnih linija za dotur i snabdevanje, pri čemu se upotrebljava veliki broj vozila.

Konvencionalne napade iz vazduha na tenkove treba i dalje očekivati i u tom pogledu neće biti nikakvih promena. Gubici se mogu smanjiti jedino obukom u maskiranju i akcijama sopstvene avijacije. Efikasnijim dejstvima iz vazduha može se ubrzati tempo aktivnosti na bojištu i stvoriti povoljni uslovi za smeliju i bržu upotrebu *teških brigada*. Umesto nekadašnjih konvencionalnih izviđačkih jedinica kopnenih snaga, ubuduće će oči *teške brigade* predstavljati avijacija. Ona će, sem toga, snabdevanjem iz vazduha doprineti da *teška brigada* bude još elastičnija i da ima veću slobodu kretanja.

Što se tiče materijalne strane, formiranje brigade može se odmah pristupiti. Kao jezgro se mogu iskoristiti postojeće inženjerške oklopne jedinice i šasije nekih postojećih tenkova. Ali, da bi takva jedinica bila što efikasnija, potrebno je što pre pristupiti izradi standardnih šasija. Sadašnje naoružanje — tenkovski topovi i samohodna art. oruđa — može se zameniti vođenim raketama. Takvim naoružanjem, kombinovanim sa efikasnom vezom, od brigade se može stvoriti efikasna borbeni jedinica.

Iz iznetog se može zaključiti da je *teška brigada* »prirodan partner« lake divizije, da je veoma pogodna za njenu podršku i da se može upotrebiti bilo samostalno, bilo zajedno sa drugim *teškim brigadama*.

Na kraju izlaganja autor zaključuje da su postavke u članku zasnovane na iskustvima iz prošlosti i ekonomskom potencijalu zemlje, imajući u vidu mogućnosti nuklearnog naoružanja i avijacije.

Major M. Rasin: **ULOGA PAA U RAZNIM FAZAMA BITKE¹⁾**

Švajcarska pravila posle Drugog svetskog rata radena su na osnovu iskustava obeju ratujućih strana i tada predviđanog razvoja avijacije. Pisac u ovom članku upoređuje švajcarske principe upotrebe PAA (u raznim vrstama operacija i fazama bitke) sa najnovijim francuskim pravilima koja su nedavno izdata i koja on zasada smatra za najsavremenija. Zato u početku članka nagoveštava da će u daljem izlaganju razmotriti i švajcarsku organizaciju PAA i tražiti puteve za njeno dalje usavršavanje, vodeći pritom što je moguće više računa o najverovatnijim neprijateljskim postupcima. On istovremeno daje i nekoliko opštih uputstava u pogledu reda hitnosti preduzimanja raznih mera pав obezbeđenja.

Period koncentracije trupa karakteriše se pojačanim saobraćajem, nagomilavanjem jedinica i obrazovanjem raznovrsnih skladišta. Pošto tada vatrena sredstva PAO još nisu stupila u akciju, moraće se što svestranije i potpunije koristiti mere PAZ. LPAA će pritom štititi iskrčne rejone, koncentracije trupa (eventualno i postojeća skladišta) i komunikacije koje, ako se koriste i po danu, moraju biti zaštićene na celoj svojoj dužini, a inače samo na kritičnim mestima. Teška PAA će tada štititi one zone i komunikacije za koje postoji velika verovatnoća da mogu biti napadnute sa svih visina. Sadejstvo između raznih sredstava PAO je u ovom periodu najteže obezbediti, pa se ono mora izvoditi po unapred predviđenom i detaljno razrađenom planu. Pri tome se mora, svakako, izbeći da se za PAO nekih mesta odredi isuviše mnogo sredstava, a da druga ostanu nedovoljno zaštićena.

Pri napadu pripremna faza ima slične karakteristike onima koje su navedene za koncentraciju, a pošto raspoloživa vatrena pав sredstva još nisu stupila u dejstvo to će jedino obezbeđenje predstavljati celishodno primenjivanje mera PAZ i operativnog maskiranja. Trupna PAA će se tada načelno ojačavati i ona u ovoj fazi treba da bude tako raspoređena da bi mogla najbolje da zaštiti svo-

je trupe dok zauzimaju polazne položaje i rejone, i da spreči neprijateljskoj avijaciji uspešno izviđanje iz vazduha.

U toku napada težište dejstva PAA treba da bude što više unapred, jer će se tamo pojavljivati novi zadaci za PAO, dok će se pozadnji delovi moći lakše obezbediti, naročito danju. Vatrna sredstva (naročito artiljeriju) i uvođenje u bitku drugih ešelona i rezervi (naročito tenkova) treba što jače zaštititi.

U početku napada je korisno zadržati izvestan deo PAA u rezervi, u cilju njene docnije upotrebe tamo gde to bude bilo najpotrebnije. Međutim, i tada ove pав jedinice treba da budu na vatreanim položajima, bilo za pojačanje PAO već postojećih važnih objekata ili za PAO samostalnih objekata drugostepene važnosti. U toku eksploatacije uspeha u napadu laka PAA će se načelno pridati jedinicama koje vrše tu eksploataciju.

U odbrani težište PAO treba da bude na obezbeđenju najosetljivijih delova sopstvenog borbenog poretka: elementa PTO, vatrenih položaja artiljerije, najosetljivijih delova komunikacija i pravaca za pokrete rezervi, za snabdevanje i evakuaciju. Pri tome treba izbegavati rasturanje jedinica PAA i ne zaboraviti da rastresito postavljeni i celishodno maskirani čvorovi otpora nisu za neprijateljsku avijaciju naročito rentabilni ciljevi, te će zato oni ređe zahtevati zasebna sredstva PAO. Za komandna mesta je bolje da budu izabrana na zaklonjenim i maskiranim mestima nego da imaju posebna sredstva PAO.

Režim vatre treba da bude saobraćen razvoju situacije. Uvek treba težiti da se u pogledu izdavanja naređenja za otvaranje vatre bude što stroži. Svaki starešina ima pravo da zadrži u svojim rukama pravo otvaranja vatre potčinjenih jedinica. Činjenica je da neprijatelj može lako pronaći baterije koje dejstvuju i uništiti ih dejstvom artiljerije ili avijacije — još pre početka opšteg napada. Pri tome je važno da otvaranje vatre bude tako regulisano da komandiri vatrene jedinice, koje su često rasturene po celoj odbranbenoj zoni i potčinjene raznim komandantima, dobiju na vreme potrebna naređenja u ovom pogledu.

Kod zadržavajuće odbrane (kao i u svim defanzivnim dejstvima) tre-

¹⁾ Major M. Racine: La mission de la DCA dans les différentes phases de la bataille, *Revue militaire suisse*, Švajcarska, april 1957.

ba naročito da budu zaštićena vatrena sredstva i snage namenjene za izvršenje protivnapada. Zaštita pravaca za povlačenje dobija posebnu važnost ako se izvlačenje iz borbe mora vršiti po danu. Međutim, tada će se retko raspolagati svim potrebnim sredstvima PAA.

Prema francuskim propisima, PAA u toku zadržavajućeg manevra treba da u svakom slučaju obezbedi rad: sredstvima svoje trupne službe VOJ, elemenata službe VOJIN, taktičke avijacije i artiljerijskih aviona. Za ove poslednje, pored zaštite njihovih letilišta (aerodroma) treba predvideti i zborne zone (zone za prihvatanje, zaštitne zone), u koje bi se artiljerijski avioni sklanjali u slučaju napada neprijateljske avijacije. Ove zone prvenstveno treba birati u prostoru koje već brani laka PAA.

Pisac ističe da Švajcarci ne predviđaju upotrebu lake PAA za ovakve zadatke, ne samo zato što nemaju artiljerisku avijaciju, već što ne mogu sebi da pretstave da bi laka PAA mogla na opisani način štiti vlastite artiljerijske avione. Najzad, oni smatraju da je sopstvenim avionima lakše da se uklone od gonjenja neprijateljskih aviona većim manevrima i korišćenjem oblaka i konfiguracije zemljišta nego da se stave pod zaštitu lake PAA, koja ionako ima ograničene zone dejstva.

Pri otstupanju, koje je oduvek predstavljalo naročito kritičan manevr, pogotovu kada se vrši po nalogu višeg komandovanja iz strategijskih razloga, pravci kojima su mogućni pokreti trupa predstavljaju izvanredno osetljive objekte, te se za njihovu odbranu načelno mora upotrebiti sva PAA koja se može izvući sa fronta. Ukoliko pak to nije izvodljivo još u samom početku, treba nastati svim silama da se to ostvari u docnijem toku operacija.

Pri čišćenju terena, koje ima specifičan karakter, PAA ne dolazi do naročitog izražaja.

*

Švajcarski i francuski propisi u pogledu upotrebe PAA u borbama u naročitim prilikama imaju, uglavnom, slične postavke.

U borbama oko naseljenih mesta PAA treba da štiti tačno određene odbranbene objekte, dejstvujući protiv neprijateljskih aviona koji baš njih napadaju. Zatim, imala bi da štiti tenkove

i artiljeriju koji bi se, zavisno od razvoja operacija, angažovali oko ovih mesta.

Pri borbama u šumama PAA će manje doći do izražaja, pošto će se i avijacija moći teže upotrebiti, jer ona pri dodiru naših trupa s neprijateljem, čak i u retkim lisnatim šumama sa proplancima, kao i u četinarskim, reskira da svojim trupama nanese isto toliko gubitaka koliko i neprijatelju.

Noću i pri smanjenoj vidljivosti (magla, vejavica, jake kiše i oluje itd.) ne može se očekivati neka naročita aktivnost avijacije, te će to vreme PAA svakako iskoristiti za dalje uređenje delova svojih borbenih poredaka, poboljšanje službe snabdevanja i uopšte, pojačanje svoje borbene efikasnosti.

U utvrđenim rejonima PAA može igrati vrlo važnu ulogu, pogotovu što stalan karakter ovih postrojenja (objekata) omogućava da se još u vreme mira detaljno razradi plan upotrebe PAA i za njene jedinice blagovremeno izrade potrebni elementi borbenih poredaka. Maskiranje i mere PAZ mogu tada da se iskoriste do najvišeg stepena, a elementi trupne službe VOJ i službe VOJIN, kao i potrebne veze, mogu takođe da se primene do maksimuma, dok se sadejstvo jedinica PAA i avijacije može u potpunosti obezbediti. Posadne trupe u objektima utvrđenih rejonu mogu da sadejstvuju sa jedinicama ojačanja i trupama namenjenim za dejstvo van utvrđenih rejonu čak i onda kada bi posadne trupe bile okružene (izolovane). Dobro utvrđeni i osposobljeni za kružnu odbranu, elementi borbenih poredaka PAA predstavljaju za neprijatelja vrlo teške objekte za osvajanje.

Borbe oko vodenih tokova (reka i kanala) od uvek su vojnim komandantima zadavale naročite teškoće. Kada se, pri forsiranju izabere otek za prelaz, treba što brže i detaljnije izvršiti sve pripreme — organizujući raznovrsna neophodna slagališta kao i prikupljanje materijala za pravljenje skela i podizanje mostova. Pripreme i izvršenje forsiranja reke mogu da se izvedu uspešno samo ako jaka PAA pravovremeno zaštitu obostranu obalu na potrebnoj dubini, i izabere oteke za prelaz. Pri odbrani vodenih tokova PAA treba rasporediti prema najverovatnijim osecima za prelaz neprijatelja, gde će on baš i upotrebiti gro svoje avijacije u cilju da tu zaista i uspe u forsiranju.

U planini branilac zaprečava klan-
ce i prevoje, organizujući na njima so-
lidna uporišta, što sve treba da bude do-
bro zaštićeno i sa PAA.

Zima umnogome otežava izvođenje
svih vrsta borbenih dejstava, jer pokreti
trupa tada bivaju još više usmereni samo
na prolaze, maskiranje je znatno otežano,
a snežni pokrivač omogućava neprijatelj-
skoj avijaciji da znatno lakše otkrije trupe
protivne strane. Zato je u ovakvim
uslovima neophodna dobro organizova-
na PAO.

Pisac navodi i slučajeve kada PAA
može da vrši i izvesne eventualne
zadatke. Tako, naprimer: kada teške
meteorološke prilike potpuno isključuju
upotrebu avijacije, PAA se može koristiti
i za dejstvo protiv ciljeva na zemlji.
Švajcarska pravila predviđaju, i to samo
u retkim slučajevima, upotrebu teške i
srednje PAA protiv teških tenkova. Me-
đutim, francuski propisi su u tom pogledu
elastičniji i lakše dopuštaju korišćenje
PAA za dejstvo protiv ciljeva na zemlji
i moru. Ali, ipak napominju da se takva
dejstva mogu primenivati samo u izuzet-
nim slučajevima.

Velika početna brzina pav oruđa pruža
im pri PTO velike mogućnosti (zavisno
od kalibra) u pogledu probijanja oklopa
neprijateljskih tenkova. Ali njihove vi-
soke siluete, velika nagomilanost oruđa i
sprava na vatrenim položajima, kao i ne-
dovoljna samoodbrana, čine ih vrlo ose-
tljivim. Zato se ona protiv tenkova mogu
upotrebljavati samo u zaista kritičnim si-
tuacijama.

Pisac zaključuje da se iz gornjih raz-
matranja može videti da se švajcarska
načela za upotrebu vatrenih sredstava
PAO u glavnim crtama slažu sa francu-
skim. Razlika je uglavnom u tome što
švajcarski komandiri vatrenih jedinica
PAA moraju još uvek sami da identifi-
kuju avione koji naleću na njihove zone
dejstva pre no što se odluče na otvaranje
vatre, dok francuski komandiri pav vatre-
nih jedinica dobijaju naređenje za otvara-
nje vatre od svog pretpostavljenog, od
čega mogu odstupati samo u onim sluča-
jevima kada sa apsolutnom sigurnošću
prepoznaju sopstvene avione.

M. D.

General-major V. Agafonov: ORGANIZOVANJE VEZE U NASTUPNOJ OPERACIJI ARMIIJE PRI FORSIRANJU REKE¹⁾

Posle uspehli dejstava Crvene armije
u Ukrajini, 27-a armija, produžavajući
nastupanje, počela je noću 28 septembra
1943 forsiranje Dnjepa na delu Zarubenci —
Grigorovka. U prvom ešelonu nala-
zile su se tri a u drugom jedna divizija.
Ne sačekavši prilaženje delova pontonskih
mostova i skela, koji još nisu bili uspeli
da stignu na mesto prelaza, armija je
počela prelaz reke uglavnom pomoćnim
sredstvima, i pored jake artiljerisko-mi-
nobacačke i mitraljeske vatre i dejstva
avijacije neprijatelja po delovima koji su
vršili prelaz i rejonu koncentracije. So-
vjetske trupe su odmah po prelazu stu-
pile u tešku borbu s neprijateljem, koji je
nastojao da ih po svaku cenu baci u Dnje-
par i time onemogućiti održanje mosto-

brana. Iz ove operacije pisac iznosi svo-
ja iskustva u pogledu organizovanja veze.

Složeni zadatak glasilo je jednostavno:
obezbediti neprekidno komandovanje. U
uslovima nastupanja i forsiranja široke
vodene prepreke bilo je potrebno obra-
titi posebnu pažnju organizovanju ra-
dioveze.

Kao što se vidi iz šeme, specijalna ra-
dioveza za komandu prelaza nije postojala.
Radioveza sa štabom fronta odvijala se
u radiomreži (R/M) br. 7 a sa susednim
armijama i pridatom avijacijom za podr-
šku prelaza u R/M sadejstva fronta. Ra-
diopravci (R/P) bili su iskorišćeni za
vezu sa višom komandom i štabom ten-
kovskih jedinica. Za slučaj gubitka radio-
veze u osnovnoj R/M prelazilo se na rad
u dežurnoj R/M. U radiomrežu br. 1 ko-
mandanta 27 armije ulazile su radiosta-
nice komandanata 155 sd, 147 sd i 93 ten-
kovske brigade a u R/M br. 2 radiosta-
nice komandanata 241 sd, 100 sd i 38 sd.

¹⁾ В. Агафонов, генерал-майор Войск
связи в отставке: Связь в армейской
наступательной операции с форсирова-
нием водной преграды, Военный Свя-
зист, апрел 1957.

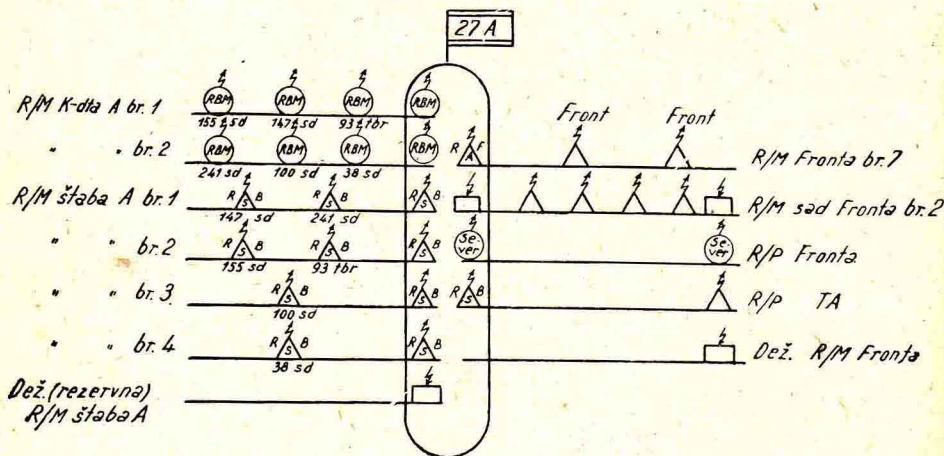
Veza štaba armije odvijala se u četiri radiomreže (šema), ali se rad u R/M br. 3 i 4 praktično obavljao po radiopravcu. Ovo je opravdano ako se ima u vidu da su se 100 i 38 sd nalazile u prvom ešelonu i da su imale posebna mesta prelaza.

Radioveza sadejstva fronta između divizija i pukova održavala se u odgovarajućim armiskim i diviziskim R/M, a sadejstvo krilnih, susednih armija, po radiopravcima. Komandovanje artiljerijom bilo je obezbeđeno posebnom radiomrežom. Za vreme marša radioveza je bila svedena na minimum i korišćena je jedino za predaju ugovorenih radiosignala, zajednički razrađenih od strane Operativnog odeljenja i Odeljenja veze armije.

Ovakav sistem obaveštavanja nije mogao zadovoljiti hitne potrebe komandovanja, pogotovu što je na raspolaganju bio samo ograničen broj radiostanica.

Pripremajući se za operaciju i obezbeđujući vezu u tom periodu, nije bilo dovoljno osloniti se samo na radiovezu. Ne samo ograničen broj radiostanica, već i potreba za ekonomičnim korišćenjem izvora za napajanje prinudili su rukovodioce veze da obrate pažnju na organizovanje žične veze.

Žična veza sa divizijom na glavnom pravcu ostvarivala se u toku operacije obično po osi. Nju su razvijali pomoćni centri veze, od kojih su se davali priključci za KM divizije. Upočetku, za osu

Organizacija i tehničko obezbeđenje veze nisu u to vreme bili usavršeni. Tako je, naprimer, služba VOOV vršila samo vizuelna osmatranja, što nije omogućavalo blagovremeno obaveštavanje sredstava aktivne PAO, a sporost predaje signala o pojavi neprijateljskih aviona još više je otežavala situaciju. U cilju obaveštavanja armije bila je izdvojena posebna talasna dužina na kojoj su radiostanice VOOV i štaba korpusa i divizije predavale odgovarajuće signale. Ti su se signali mogli predavati u svim dejstvujućim R/M, prekidajući rad na predaji drugih radiograma. Kad je radiostanica korpusa ili armije primila signal o vazdušnoj opasnosti, bila je dužna odmah da ga ponovi (preda) na talasu obaveštavanja.

veze polagao se šestožilni kabl, a zatim se zamenjivao stalnom linijom. Sa nekim divizijama žična veza se održavala šestožilnim kablom. Često se na jednoj liniji uspostavljala telefonska veza sa dve divizije.

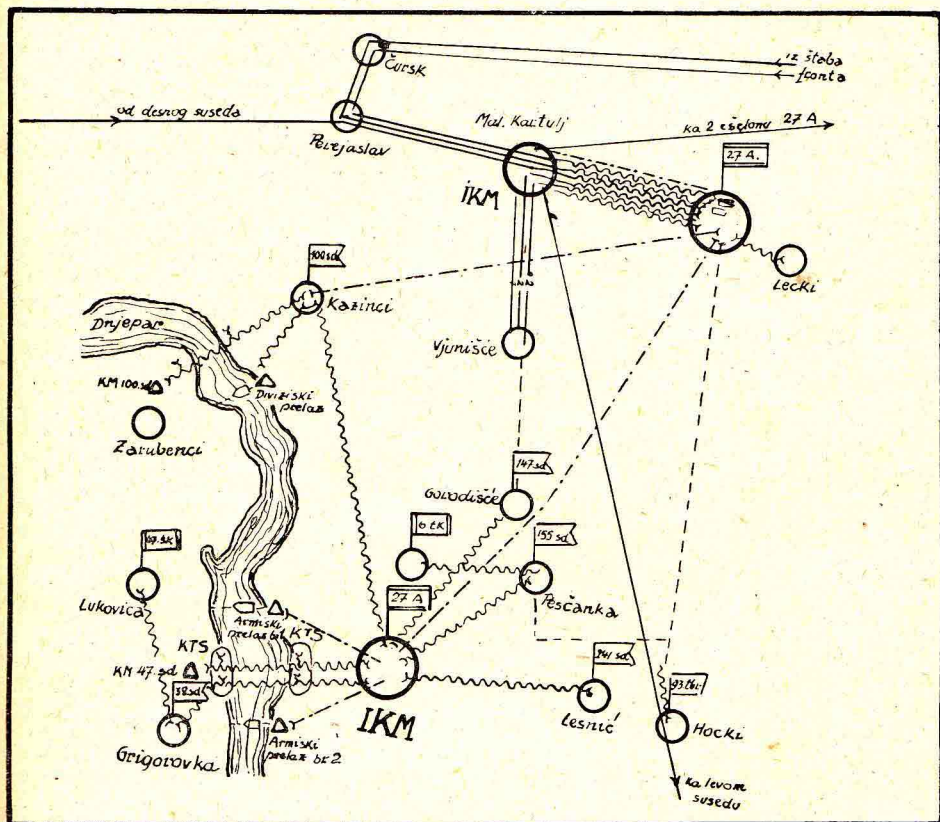
Privremeni prelaz armije u odbranu, izazvan protivnapadom protivnika, tražio je od ljudstva za vezu još veće napore. Na najtežim delovima trase za uspostavljanje žične veze nalazili su se oficiri Odeljenja veze armije. Pojedini oficiri pokazali su izuzetno požrtvovanje i hrabrost ispunjavajući zadatak pod mitraljeskom vatrom neprijateljske avijacije. Treba reći da je i za vreme obezbeđivanja žične veze bilo teškoća. Tako se pri uspostavljanju telefonske veze stalnim linijama nailazilo

na nepoznati način ukrštanja, koji je trebalo izučavati i savladati u toku samog pokreta.

Za rukovođenje prelazom trupa južno od poljoprivrednog dobra Peščanka (sk.) bilo je organizovano pomoćno KM (pom. CV). Prateći prelaz prednjih delova 147 i 100 sd, načelnici pravaca veze pristupili su polaganju poljskog telefonskog kabla (po dnu reke). Na obe obale bile su postavljene kontrolne telefonske stanice. Po tim linijama održavala se telefonska veza sa osmatračnicama komandanta divizije,

pričvršćen za čeličnu žicu debljine 4 mm i potopljen u vodu pomoću drvenih kutija zalivenih katranom.

Razvijanjem KM armije na zapadnoj obali u rejonu Zarubenci, pred Odeljenje veze armije postavio se zadatak poboljšanja kvaliteta veza na rečnim prelazima, kako bi se obezbedila telegrafaska veza sa štabom fronta i susedima. Za ovo je bilo nužno odmah podići stalnu liniju, što je i učinjeno — 400 m južnije od pontonskog mosta, uz pomoć stubova punog profila. Iako se linija nalazila pod dejstvom

sa oba armiska prelaza i prelazom 100 divizije. Sa štabovima sadejstva takođe je bila uspostavljena telefonska veza.

Kada je mostobran bio očišćen, vezisti su kroz reku položili jednožilni kabl i četvorožilni pupinizirani kabl, koji je bio

neprijateljske vatrene rad se odvijao stabilno i obezbeđivao TT vezu. Kablovi s ostali kao rezerva.

Osnovni zadatak bio je održavanje neprekidne veze sa prelazećim delovima i komandantima prelaza. U tom cilju je za

svaki prelaz bio dodeljen odgovarajući oficir Odeljenja veze.

Pisac članka zatim iznosi nešto drugačiju vezu u 40 armiji. Osim veze sa trupama, tu se naročito obezbeđivala veza na mestu prelaza i za njeno organizovanje bio je dodeljen poseban načelnik veze. Na levoj obali reke bio je razvijen centar veze pri osmatračnici načelnika inženjerskih jedinica armije, po čijem su se naređenju i uputstvima uspostavljale telefonske veze sa komandantima prelaza, komandantima na splavu i komandantima inženjerskih jedinica. Osim toga, centar veze je imao direktnu telefonsku vezu sa osmatračnicom komandanta armije i KM armije. Čitav rad vezista odvijao se pod neprekidnom neprijateljskom vatrom, no česti prekidi na linijama bili su odstranjivani brzo i umešno.

Pokušaj odvajanja jednog oficira veze za organizovanje veze na mestu prelaza pokazao se potpuno opravdanim. To je omogućilo neprekidno upravljanje prela-

zom i brz manevar sredstvima veze, odnosno njihovo prebacivanje na suprotnu obalu.

Svim načelnicima veze bilo je naređeno da za predviđeno forsiranje izaberu smeće, veziste, sposobne plivače i vozače splavova. Obično se posada splava sastojala od 3 čoveka od kojih je jedan imao ulogu veslača čamca ili splava, drugi krmač, a treći čuvara opreme. Linije su se polagale odmah za prednjim odredima — pod jakim dejstvom artiljerijske i avijacijske vatre neprijatelja. Kabl je pri izlazu iz vode na obema obalama čvrsto ukopavan u rov dubine 0,75 m da bi se obezbedio od neprijateljske vatre.

U zaključku pisac ističe da su vezisti armije u sastavu ostalih jedinica, sa ograničenim sredstvima, nedostatkom rezervnih delova i izvora za napajanje, savladali ogromne teškoće pri forsiranju reke i obezbedili neprekidno komandovanje.

J. A.

Izašla je iz štampe knjiga

PRIMENJENA FORTIFIKACIJA

od potpukovnika

N. MILATOVIĆA i R. KROMPIĆA

Rešenjem Državnog sekretarijata za poslove narodne odbrane knjiga se može koristiti kao udžbenik za nastavu u JNA.

U ovoj je knjizi sažeto, pregledno i na pristupačan način izložen materijal za izučavanje primenjenog (taktičkog) dela poljske i stalne fortifikacije u sklopu taktičkih i operativnih dejstava. Namenjena je u prvom redu kandidatima za polaganje ispita za činove, pitomcima i slušaocima vojnih škola, a korisno će poslužiti i svim ostalim starešinama.

Knjiga ima 287 stranica i izašla je u izdanju »Biblioteke vojnih udžbenika i priručnika«. Cena 500 dinara.

Rade Bašić

USTANAK I BORBE NA KOZARI 1941-1942

(sa predgovorom general-potpukovnika Boška Šiljegovića)

U knjizi su na osnovu dokumenata, a delom i sećanja učesnika, hronološki prikazani stvaranje, borbe, život i razvoj čuvenog 2 krajiškog odreda, jednog od najjačih i najaktivnijih odreda našeg Narodnooslobodilačkog rata. Autor je sa dovoljno detalja opisao pripreme i početak ustanka na Kozari 1941, formiranje prvih partizanskih grupa, četa i bataljona i njihova dejstva do kraja oktobra 1942, a posebno su istaknuti uloga Partije, omladine i žena, kao i njihov rad u ovim teškim i slavnim danima naše Revolucije. Iako je težište na opisu velike neprijateljske ofanzive na Kozaru (jun—jul 1942), na opisu borbi u obruču protiv deset i više puta jačeg neprijatelja i proboju iz obruča, registrovane su — često iz dana u dan — i ostale mnogobrojne borbe i akcije na neprijateljska uporišta i komunikacije, kojima su kozarski »vilaši i roguljaši« svakodnevno iznurali neprijatelja, dolazili do oružja i sticali dragocena ratna iskustva. U knjizi su opisana i prva dejstva partizanskih aviona. Dokumentovanje uspeha i priznanjima neprijatelja, koja autor po potrebi citira, još reljefnije pokazuje veličinu ovih borbi.

Na kraju dela autor se kritički osvrće i na učinjene propuste, naročito u toku velike ofanzive juna—jula 1942, koji su doveli do potpunog zatvaranja i stezanja obruča iz koga se probijalo pod vrlo teškim uslovima.

Knjiga ima 270 stranica, 11 skica i 14 fotografija. Izdao ju je Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo« kao XIV knjigu Biblioteke »Iz ratne prošlosti naših naroda«. Cena 550 dinara.

Karpov

OBALSKA ODBRANA

Delo predstavlja studiju obalske odbrane na osnovu najnovijih iskustava. Pomorsko-desantne operacije su igrale važnu ulogu u ratovodstvu od najstarijih vremena, pa im takva uloga ostaje i za budućnost.

Pisac je obradio primere iz Prvog svetskog rata: odbrane Finskog, Riškog i Helgolandskog Zaliva, Flandriske obale i Dardanela, a iz Drugog svetskog rata: napad na Norvešku, Dijep, Siciliju, Kalabriju, Salerno, Ancio, Normandiju, kao i Inčon u Koreji.

Delo je izišlo kao XX knjiga Vojne biblioteke — inostrani pisci, a ima 524 stranica. Cena 700 dinara.

Mikše

TAKTIKA ATOMSKOG RATA

Delo je zapaženo u mnogim stranim publikacijama i prevedeno skoro na sve evropske jezike.

Pisac dokazuje da će spas od atomskog oružja biti u ukopavanju u zemlju i da će to dovesti ponovo do »tranšejnog rata«. Naročito je interesantno njegovo razmišljanje o tome kako bi se odigrale nemačke operacije u napadu na Francusku i Belgiju 1940 pri obostranoj upotrebi nuklearnog oružja.

Delo je izišlo kao XXI knjiga Vojne biblioteke — inostrani pisci, a ima 250 stranica. Cena 350 dinara.

SNIŽENJE CENA ČASOPISIMA ZA 50%

Vojnoizdavački zavod JNA raspolaže većim brojem časopisa „Vojno delo“, „Vojni glasnik“ i „Vojnoistoriski glasnik“ i to od januara 1954 do decembra 1956 god.

Drugovi i biblioteke koji žele da kompletiraju časopise mogu se obratiti ovom Zavodu sa naznakom koje brojeve i iz koje godine traže. Cena svih časopisa je 25 dinara po primerku.